A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 343 H Subject Religion

Name of MSS श्रीमद् भागवत सटीक

Author शंकराचार्य

Period ______ Folios 56

Script Devnagiri Source Prithipal Singh.

Missing Folios 55 A

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अष्टमस्कंधः पत्रे ५६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा अ टी १

ॐ श्रीगणेशायनमः ॐ अथाष्टमेचतुर्विंशत्याध्यायैर्मनुवर्णने तत्तत्ऋषिदेवेंद्रमूर्तिभि
र्भिः सह तत्रप्रथमोहिविविधाश्चत्रवर्णाश्रिताः शुभाः मन्वंतरेहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः गृ
णंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदद्याः षट्प्रकीर्तिताः श्रुण्वतां यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्व।
भावनः कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेनागतेथवा प्रतिमन्वंतरंचैवमन्वाद्याः षट्प्रकीर्तिताः
प्रवेशयतिसद्धर्मेपालयंत्याचरंतिच अतोमन्वंतरस्यावाक्संसद्धर्मइतिलक्षणं तत्रतत्प्रथमेस्वा

राजोवाच स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्या
न्वदस्वनः १ तत्रप्रथमोहिविविधाश्चत्रवर्णाश्रिताः शुभाः मन्वंतरेहरेर्जन्मकर्मा।
णिचमहीयसः २ गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदश्रृण्वतां यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्म
न्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेनागतेथवा ३ ऋषिः मनवोस्मि
न्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४
आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोःस्तस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतां
गतः ५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितं आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरू
द्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्रभुः विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमा

यंभुवःस्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चेतिचतामवतिरूपिणं स्वायंभुवेंतरेनंतद्रंगणव
र्णनात् मुदितःपरिपप्रच्छसर्वमन्वंतरस्थितिं स्वायंभुवस्येतित्रिभिःयत्रविश्वसृजांमरीच्यादी
नांमनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसःश्रीहरेः २ अत्रकश्चिद्द्रूपादानंतरमस्तितद्धेपि
तस्याभिः यस्मिन्नतीतेयत्कृतवानयस्मिन्ननागतेयत्कर्त्ताकरिष्यति अद्यवावर्तमानेयत्कुरुतेतत
द्वदेत्यन्वयः ३ अस्मिन्कालेषट्मनवोतीताः ४ तस्यमनोर्दुहित्रोःकपिलयज्ञमूर्तिभ्यांपुत्रतां

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

येन चिदात्मना विश्वं चेतयते चेतनीभवति विश्वं यं न चेतयते येन चेतनीकरोति स्वतन्त्र एव चित्स्वरूपत्वात्
तत्र हेतुः अस्मिन् शयाने स्वपति यो जागर्ति साक्षितया वर्त्तते अहो चित्रं नायं जनः तं वेद स तत्स्वं वेद ४
तस्य स्वरूपं निरूप्य लोकस्य हितमुपदिशति आत्मना ईश्वरेणावास्यं स्वसत्ताचैतन्याभ्यां सम्यग्व्याप्यमेव
सर्वमेव जगत्यां लोके यत्किंचिज्जगज्जातं भूतं तेनेश्वरेण यत्र यत्किंचिद्विसृष्टं यत्प्रदत्तं तेनैव भुंजीथाः
भोगान्भुंक्ष्व यद्वा तेन हेतुना त्यक्तेन श्रीईश्वरार्पणेनैव भुंजीयाः न स्वार्थं कस्यचिदपि यतो मा गृधः मा
भिकांक्षीः यद्वा कस्यस्विद्धनं कस्यास्त्यस्य यत्न मास्ति यतोऽयं नाभिकांक्षा क्रियते इत्यर्थः तथा च श्रुतिः
ईशावास्यं यथा श्लोकमेव ९ ननु यदि सर्वं व्याप्नोति तर्हि चक्षुरादिभिः किं न प्रतीयते तत्राह यं न पश्यं

मनुरुवाच येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद सः आ-
त्मावास्यमिदं विश्वं यत्किंचिज्जगत्यां जगत् तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनं यं न प-
श्यति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्यति तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ११ न यस्याद्यन्तौ
मध्यं च स्वः परो नान्तरं बहिः विश्वस्यामूनि यद्यस्माद्विश्वं च तदृतं महत् १२ ॥ ॥

तं जनस्तत्त्ववान्न पश्यति चक्षुरादयो विषयत्वात् न हि प्रमातारं प्रमाणानि विषयीकरोतीति भावः तथा च
श्रुतिः चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमिति ननु तर्हि घटनाशवदस्य नाशो भवति यं वालक्ष्य ज्ञानमिव
वस्तुनोऽपि स्वरूपं तत्राह न यस्याज्ञानेन लुप्यते तत्राह पश्यन्तं पश्यतः चक्षुर्ज्ञानं न रिष्यति न लुप्यति तत्र दृ-
ष्टान्तस्तत्राप्यात्मैव नाशे नश्यतः सिद्धस्य ज्ञानस्य नहि सवितृप्रकाशः प्रकाशनाशे न लुप्यतीति
भावः भूतानां निलयं आश्रयं साक्षिणं सुपर्णं शोभनपतनं संसारमुपधावत भ-
जध्वं ११ तत्स्वरूपमेवाभिव्यनक्ति न यस्याद्यन्तौ मध्यं चेत्यादीनि विश्वस्य जगतो यस्माद्भवन्ति वि

श्री॰
भा॰
टी॰
८

नन्वविश्ववेद्यरूपं तर्हि तस्य कुतो जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वमेवाकर्तृत्वं वा जगज्जन्मादिकर्तृत्वेन विकारित्वात्
सत्यत्वहानिर्वा तत्राह स इति अजः सत्यः स्वप्रकाशः पुराणश्चानिर्विकारः विश्वकायस्य पुरुहूता।
हूतानि नामानि यस्य तथाविधोपि यतोस्य विश्वजन्मादि स्वशक्त्या मायया यापयतीव निरस्य विद्यया।
या उदस्य हित्वा निष्क्रिय एवास्ते १३ यस्मादेवमीश्वरः कर्म कृत्वा मत्यैष्विव नैष्कर्म्यं लक्षयेत यस्मात् तस्माद्धेतोः
ऋषयोपि ब्रह्मचर्याद्यो कर्माणि कुर्वन्ति किमर्थं अकर्महेतवे नैष्कर्म्यार्थं तेन कर्मणा प्रायो हि यस्मात्
सविश्वकायः पुरुहूत ईश्वरः सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः धत्तेस्य जन्माद्यजयात्मश॰
क्त्या तां विद्ययोदस्य निरीह आस्ते १३ अथाग्र ऋषयः कर्माणीहन्तेकर्महेतवे ईहमानो
हि पुरुषः प्रायोनीहां प्रपद्यते १४ ईहते भगवानीशो नहि तत्र विषज्जते आत्मलाभेन॰
पूर्णार्थो नावसीदन्ति येनु तं १५ तमीहमानं निरहंकृतं बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदि॰
तं नृन् शिक्षयन्तं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येखिलधर्मभावनं १६ श्रीशुक उवाच इति मं।
त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितं दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा १७ टी ॥
१४ ननु ईहमानः कर्मभिस्त्वगुंठितः कोशकार इव बध्येतेव रहत इति अत्र तत्त्वमनुवर्तमानाः ये ते ना
वसीदन्ति न विषज्जंते १५ तदेवं लोकानुग्रहाय विश्वसृष्ट्यादि यः करोति श्रीरामकृष्णावतारेषु वेदो।
त्तमपावृतित्वरणाव्रजामीत्याह तमिति नृन् जनान् भगवतानानुरूपो मार्गः तत्र सम्यक् स्थितमतएवेहमा॰
नं कर्माचरन्तं तथापि जीववैलक्षण्यमाह निरहंकृतं निराशिषं अनन्यचोदितमिति निरहंकारत्वे हेतुः बुधं।
निराशीष्ट्वे हेतुः पूर्णं अनन्यचोदितत्वे हेतुः प्रभुं तथापि कर्मानुष्ठाने हेतुः नृन् शिक्षयन्तं तं किमर्थं
तत्राह अखिलानां धर्माणां भावयति प्रवर्तयतीति तथा तं १६ समाहितमपि संतं मंत्रोपनिषदं व्याहरन्तं दृष्ट्वा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

2A

यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रो ऽभवदित्यर्थः तत्र प्रतिमन्वंतरं मन्वादयः षट्सम्भवं·
ति तथाहि स्कन्धे द्वादशे वर्णितं मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ऋषयोंशावताराश्च हरेः षड्विध·
मुच्यते तत्राद्ये स्वायंभुवो मनुः प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यमादयो मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञो
हर्यवतारः इंद्रश्च सर्वं वातितन्मन्वंतरं पंचविधमेतत्त्वचतुर्थस्कंधोपक्रमेनिरूपितं १७ द्वितीयादिषु·
तांस्तथावसितान्वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः यामैः परिवृतो देवैर्हरिणाशासत्त्रिविष्टपं १८।
स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः
तत्रेंद्रो रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्जस्तंभादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः २०
ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रुतः २१
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारि·
णः २२ तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सु·
ता नृप २३ वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इंद्रस्तु सत्य·
जित् धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इति ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह
२५ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् भूतद्रुहो भूतगणांश्चावधीत्सत्यजित्सखः
२६ चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः।
२७ सत्यका हरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे २८ दे·
वा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप नष्टाः कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा २९ तत्रापि
त्रिषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषो द्वितीय इति यावत्तत्राजेंद्रमोक्षप्रसंग १९ विभोरस्य पावनं च·
रितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २२ सत्यजित इंद्रस्य सखा २६ उत्तमस्तृतीयो मनुः २७ उत्तमभ्रा·

सा३ तौ ये तन्मन्वंतरे सा कि तौ ये मान ३० गजो वाव वासुयप
एपयतो वे श्रीनृसिंह्नामसेवं हरिधेपणाजप्रतिंगाद्दयुत्सनम

भुवन ३।। ६८

तामसवत्पंचमनुरिति २२ त्रिशिखरीश्वरः इंद्रः अस्मानमितिविशि छपराकमेतद्देवतानांहेह
वाये चतयं इति हरिमहूतां व्याहृतां गृहात्याहात ३० अस्मृवचनो ऽवयमात्मजप
वाणोऽत्रायांहेतः ३१ ।।

3

श्री॰ भाग॰ अष्ट॰ २

तत्कथासु श्रीविष्णुकथासु अथ वा तासु कथासु महत्पुण्यं पुण्यप्रदं विप्रोषाणां पथ्यमित्यादि ।
३२ इति श्री अष्टमस्कंधे प्रथमोध्यायः १ तत्र मन्वंतरे प्रोक्तं गजेंद्रस्य विमोक्षणं द्वितीयादि त्रि
भिस्तत्र विस्तरेणोपवर्ण्यते द्वितीये तु गजेंद्रस्य राजीभिः क्रीडतो जले दैवाद्ग्राहगृहीतस्य ह
रिस्तत्र विनोदीयते आसीद्रत्नी १ तावता योजनायुतेन पर्यक्षिप्तः त्रिकूटसमा व्याप्तो बीजमा
हरिभिः शृंगैर्युक्तः २ अन्यैश्च शृंगैर्निजं तेनाम मानानिर्यासैश्च ककुभः सर्वा दशा पयत्रामा स्तु इति ९
तत्कथासु महत्पुण्यं पथ्यं स्वस्त्ययनं महत् यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान्गीयते हरिः
३२ सूत उवाच ॥ परीक्षितैवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः उवा
च विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदसि स्म शृण्वतां ३३ इति श्रीभागवते अष्टम
स्कंधे प्रथमोध्यायः १ श्रीशुक उवाच ॥ आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रिकूट इति विश्रुतः क्षी
रोदेनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावता विस्तृतः पर्यक्त्रिभिः शृंगैः पयोनि
धिं दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः
नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसां ३ स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः
करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभिः ५ यत्र संगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिग
र्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रु
मसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीम
ज्जनामोदः कपश्रितैः शृंगारत्नैश्च धातुभिः विचित्रितैः नानाद्रुमलतानानागुल्मायपूतैः ३ पयऊर्मि
भिः समंतादवनिज्यमानाः पादा यस्य ... पत्राश्चवालाः ४ किन्नरादीनां संगीतस
न्नादेन रंध्रगुहायां स्मितस्य प्रतिशब्दं श्रुत्वा अभिगर्जंति हरयः सिंहा अमर्षया असहनेन ६ नानारण्या ।

तस्य द्रोणाणं लकणस्य उद्यानमास्ते गिरिवनादिभिर्वेष्टितमिति वदन्ति ग्रन्थेषु सुवर्णायति ९ त-
स्मिन् गिरौ सर्वश्रामल्ल तडागायतिस्त्रविपुलमितास्तिमार्गैः पंचभिः लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन्
१४ कुमुदादीनां श्रियाकूजितं कलैः स्वनायेषां तैः शकुंतेश्चाति चुंबितकाहैः सारसैरपि श्रावकीर्ण
जलकुक्कुटादीनां कुलैः सहहैः कूजितं निनादितं मत्स्यानामनिमिषानां कच्छपानां कूर्माणां च
तस्य द्रोणाणं भगवतो वर्द्धमानस्य महात्मनः उद्यानं भूमिमत्रामं प्राकारोदंभ्रयोषितं स-
र्वतालंकृतं दिव्यानि सपुष्पफलद्रुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः
१० चूतैः पियालैः पनसैराम्रातकैरपि क्रमुकैर्नालिकेलैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः ११
मधूकैः ---------- सालैस्तालैरमार्जुनैः श्रीखंडोदुंबरप्लक्षवटैः किंशुकचंदनैः ९ पि-
चुमंदैः कोविदारैः सरलैः सप्तच्छदैः द्राक्षालताभाजैर्भूमिवेदूर्यलामामलैः १३ बि-
ल्वैः कपित्थजंबीरैर्हिंतालभल्लातकादिभिः तस्मिन् सरस्तु विपुलं लसन्ति कांचनपंकज ४
कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोजितं मन्नघघटानि चुंबंशकुंतैश्च कलस्वनैः १५
हंसकारंडवाकीर्णं चक्राहैः सारसैरपि जलकुक्कुटकायष्टिदात्यूहकुलकूजितं
१६ मत्स्यकच्छपमंडूकवारवल्लभग्राहजैः पयः कंदर्वतसनलनीपवंजुलककेतकैः २
कदंबैः कुरबकाशोकैः शिरीषैः कुंदजैर्गुंदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः
संवृतं वनलतापद्मानां रजसा पुंजकं पयो जलं यस्मिन् सर्वासितं नित्यं ऋतवः फलपुष्पादि संपत्ति हितवो
येषां तरलप्ताभितं १७ तत्र वसंति पकद्रातत्रशिशिरिकाननानाश्रयः वारणाद्यपयः करेणाभिश्च रत्नतुषा-
दितेन स्वच्छपानस्वतीयहस्तिमहस्तिनदृतः सदैव रम्यात्प्रसमीयं तस्य सरस्तामागमतस्तीत पंचम श्लोक

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰
भाग॰
स्ट॰
४

कथंभूतो गजेंद्रः यस्य गंधमात्रात् हरयः सिंहा अन्ये गजेंद्रादयश्च भयाद्द्रवंति शरभसर्पा निफलायंते २१
वृकादयस्तत्तदनुग्राणिनः अन्यत्र तदृष्टिपर्यंतपक्षाच्चरंति २२ पुनश्च कीदृशो गजः घर्मतप्तः मदच्यु

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवे २८
त्रवद्विशालगुल्मान्प्ररुजन्वनस्पतीन् २० यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः
सखड्गाः महोरगाश्चापि भयाद्द्रवंति सगौरकृष्णाः शरभाश्चमर्यः २१ वृका वराहा महि
षर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृक मर्कटाश्च अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादयः चरंत्यभीता य
दनुग्रहेण २२ सरोनिलं पंकजरेणुरूषितं जिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतः स्वयूथे
न तृषार्दितेन तत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतं २३ स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो
मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिं गरिम्णा परितः प्रकंपयन्निषेव्यमाणोलिकुलैर्मदाशनैः
२४ विगाह्य तस्मिन्नमृतांबु निर्मलं हेमारविंदोत्पलरेणुवासितं पपौ निकामं निजपु
ष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन्गतक्लमः २५ स पुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाय
यन्संस्नपयन्यथा गृही घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोजमायया
२६ तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् यदृच्छयैवं व्यसनं गतो
गजो यथाबलं सोतिबलो विचक्रमे २७ ॥ ॥ रामाय नमो नमः

तं मदस्रावी मदस्रवंतीति तथा तैः २३ निजेन पुष्करेण कराग्रेणोद्धृतं पुष्करं करिहस्ताग्रे वा
यम्भो रेऽहृतं पिबतीति पाश्वतकोष्णः गतक्लमः स्न २५ ॥ ॥ ॥ ४

निकामंभयोदीनोपियः कुरेणावलंतकेवलंविचुक्रुशुः २७ मनउत्साहशक्तिर्वलंशरीरंगजेपोंद्रियते ।
षांमनकालेवलानांविपर्ययोविपरीतमोपिकंजलौकसः ग्राहस्य ३० मनाजेंदइत्यंयदापाणास्यसंकटमा ।
ययेतावदेह ३१ बुद्धिमेवाहनमामिमेज्ञातयइतिग्रहेवनत्वमवोभियुतोग्राहरूपेणकेवलंविधात्रःपा ।
शेनावृतः तथापितंपरंपरमेश्वरंपरेषांब्रह्मादीनामयनमाश्रयभूतंशरणंयामिकोसोयंशरणंयामि
तथाहतंयेरूप्यपतिकरेणवाविकृष्यमाणान्तस्मावलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियोःपरेगजाः
पार्ष्णिग्रहास्तारयितुंनचाशकन् २८ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोबहिर्मिथः इति
समाःसहस्रंव्यगमन्महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २९ ततोगजेंद्रस्य
मनोबलौजसांकालेनदीर्घेनमहानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्यजलेवसीदतोविपर्ययो
भूत्सकलंजलौकसः ३० इत्थंगजेंद्रःसयदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृच्छया अ ।
पारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांबुद्धिमथाभ्यपद्यत ३१ नमामिमेज्ञातयआतुरंग ।
जाः कुतः करिण्यःप्रभवंतिमोचितुं ग्राहेणपाशेनविधातुराव्रतोप्यहंचतंयामिपरंप ।
रायणं ३२ यःकश्चनेशोबलिनोंतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशं भीतंप्रपन्नंप ।
रिपातियद्भयान्मृत्युःप्रधावत्यरणंतमीमहि ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधे ।
द्वितीयोध्यायः २ ॥ ॥ श्रीमाधवनमः ॥ ॥
३३ यःकश्चनेतिश्रंतकएवउरगःतस्मात्भरणंतमीमहिव्रजेमयद्भयादित्यत्रश्रुतिःभीषास्माद्वातः
पवतेभीषोदेतिसूर्यःभीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ३३ इतिश्रीभावार्थदीपिका ।
यामष्टमेद्वितीयोध्यायः २ ॥ ॥ ॥

5

श्री॰
भाग॰
अ॰टी॰
५

तृतीये तु गजेंद्रेण स्तुतो हरिरुपेत्य तं समुद्धृत्यारं तं ग्राहाद्गजेंद्राह्देवलशापतः जाप्यं जपस्तोत्रं प्रा
क्जन्मनि इंद्रद्युम्नं मतो १ तस्मै नमो नमस्तुभ्यमिमहि अभिध्यायेम केवलं ग्राह गृहीतत्वेन कार्या
पन्नतोपाकरणमात्मस्य तत्ज्ञानं संभावयितुं ततिष्ठिनष्टि यतः चिद्रूपादेतद्देहादि चिदात्मकं चेतनं भव
ति तदुक्तं येन चेतयते विश्वं मितिन तं चेहेतुः पुरुषाय पुरुषे कारणत्वेन प्रविष्टाय तत्र प्रकृति पुरुषो का
रणमिति प्रसिद्धिः तत्राह आदिः प्रकृति बीजं पुरुषस्तद्रूपाय प्रविष्टत्वेऽपि जीववत्पारतंत्र्यं वारयति ।
परेशायेति परमेश्वरायैव विहितावत्राह यावत्समाप्ति २ यस्मिन्नधिष्ठाने यत उपादानात् येन कर्ता यश्च

शुक उवाच॥ एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि जजाप परमं जाप्यं प्रा[ग्]जन्मन्यनु ।
शिक्षितं १ गजेंद्र उवाच नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजाय परे ।
शायाभिधीमहि २ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं [य] इदं स्वयं योऽस्मात्परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये ।
स्वयंभुवं ३ यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद्विभातं क्व च तत्तिरोहितं अविद्धदृक्सा
क्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः ४ ॥ ॥ ॥

स्वयमेवेदं विश्वं भवति यस्मात्कारणात्त्रयात्परः तं स्वयंभुवं स्वतः सिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ३ विश्व
हेतुत्वं स्वतः सिद्धत्वं चोक्तं इदानीं विश्वप्रकाशकत्वं च वर्णयन्प्रार्थयते यः स्वात्मनीति भातमभिव्यक्तं
मकाविस्पष्टं लयेतिरोहितं लीनं मक्तं उभयं कार्यकारणं वा साक्षी सन्नीक्षते सान्निध्ये हेतुः अविद्धदृगलुप्त
दृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रकाशः अतः परः प्रकाशकात्सर्वस्माच्चक्षुरादेरपि परः तस्मादपि प्रकाशकः इत्यर्थः चक्षु ५
षः चक्षुरित्यादिश्रुतेः ४ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

5A

तिरोहितमीव्रते अपेतत्त्वपंचत्वंर्ववर्कं उक्तोनन्वंवदत्यायथयतेकालेनेतिद्वाभ्यां पंचत्वमितेषुनाशंमर
णंप्राप्तेषुगहनंदुर्गमंगभीरमनंतंतस्यतमसःआदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्यादिश्रुतेः ५ अतएव
नदेवादयोयस्यस्वरूपंनविदुः जंतुरर्वाचीनःप्रतेस्ताते वक्तुंवाकःदुरत्ययंदुर्गमंअनुक्रमणंचरितंकथ
नंयस्यसमांपातु ६ कथंतर्हितमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिविरोधइत्याशंक्य तत्प्राप्तावुपायंकथ

कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनंगभीरंय
स्तस्यपारेभिविराजतेविभुः ५ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोर्हतिगंतुमीरि
तुं यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु ६ दिदृक्षवोयस्यपदंसु
मंगलं विमुक्तसंगामुनयःसुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताःसुहृ
दःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवानतनामरूपेगुणदोषएववा तथापिलो
काप्ययसंभवाययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेनंत
शक्तये अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९ ॥ रामायनमः ॥

यत्राह दिदृक्षवइतिअलोकव्रतंब्रह्मचर्यादिअव्रणमच्छिद्रं भूतानामात्मभूताभूतेष्वात्मद
ष्टयः सुहृदः समेगतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमणंप्रपंचयन्नाह नविद्यतेइत्यादिना लोकाना
मप्ययंप्रलयंसंभवोजन्मजन्मतयोर्द्वितयं तदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइ
तिद्वाभ्यामन्वयः ८ ब्रह्मणेब्रह्मस्वरूपायअनंतशक्तयेअरूपायउरुरूपायअनंतआश्चर्याणिकर्माणियस्य
तस्मैपरेशायनमः ९ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

6

श्री· भाग· स्कं· ८

आत्मदीपायस्वप्रकाशायतस्याविषयायइत्यतः साक्षिणेप्रकाशकायपरमात्मनेजीवनियंत्रेअतएवगि
रांविदूरायअप्राप्यायचेतसांविज्ञानानांतथाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्त्ततेअप्राप्यमनसासह १० प
वमपिविपश्चितानिर्गुणेननैष्कर्म्येणसंन्यासेनसत्त्वेनसंन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाइतिश्रुतेः प्र
तिलभ्यायप्राप्यकेनप्राप्यायनिर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूतये ११ गुणधर्मिणोमत्वाअस्यमो
हकारिणोज्ञानघनायचेतिनिर्विशेषायेत्यपिप्रधानवैलक्षण्यमुक्तं १२ साक्षिणइतिसर्वाध्यक्षत्वेपि

नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १० सत्त्वे
नप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिता नमः कैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ न
मः शांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच १२ क्षे
त्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३
सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्तायसदाभासायतेनमः १४

निर्विकारत्वमुक्तं आत्मानंदेक्षेत्रज्ञानांमूलत्वमप्रधानस्यापिप्रकृतयेउद्भवहेतवे तत्रहेतुः पुरु
षायएवंमेववदंते तथाचश्रुतिः एवमेवाहमिहास्मीतितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिपुरुषायेतिवा
१३ सर्वेंद्रियाणांयेगुणाविषयाः तेषांद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयः हेतवोज्ञापकायस्यतस्मैतदे
वाह असताअहंकारादिप्रपंचेनछाययासद्रूपयाउक्तायप्रतिबिंबेनबिंबमिवसूचितायतत्तदेहे
तः सद्रूपेषुविषयेषुआभासोयस्यतस्मै तदुक्तंतद्गतीययथाजलस्यआभासस्सूर्यादिनापादानाद
प्रमत्वस्यचादर्शयाप्यासेनउक्तायअज्ञानस्यतदादृष्टानायसुखे १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

6A

ग्रखिलकारणाय सर्वकारकरूपाय अत एव स्वयं निष्कारणाय कारणत्वेपि मृदादिवद्विकारं वारय
ति अद्भुतकारणायेति एवं भूतत्वे प्रमाणमाह सर्वे आगमाः पांचरात्रादय आम्नायाश्च वेदाः तेषां म
हार्णवाय तेषां ससामिव पर्यवसानस्थानाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय अतः परायणाय उत्तमानामाश्र
याय ९७ गुणा एवारणिः तया छन्नश्चिद्रूप ऊष्मा ज्ञानाग्निर्यस्मै तस्मै गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं
बहिर्गतं मानसं यस्य तस्मै सोऽकामयत बहु स्यामिति श्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वस्य भावेन भावनया विव

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोपवर्गाय परायणाय १५ गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि १६ मादृक्प्रपन्नपशुपा
व शविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्य
ग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते १७ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसं
गविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय १८

र्जिताय आगमाविविपन्नलक्षणाय स्वेस्वे प्रत्ययमेव प्रकाशो यस्य तस्मै ९६ मादृक्षो मद्विधः पशुः
सोपपन्नः पशुस्तस्य पाशा विद्यातस्य पाशस्य विशेषेण मोक्षणं येन तत्त्वयोग्यतामाह मुक्ता
य मोचने हेतुः भूरिः करुणा यस्य प्रत्यक्त्वेनेक्षकत्वेन तस्मै तथा चश्रुतिः अनन्तज्ञानार्थे अलयाय अनल
साय स्वांशेनान्तर्यामिरूपेण सर्वेषां तनुभृतां मनसि प्रतीताय प्रत्यग्भूताय प्रत्यक्त्वेनेक्षकत्वेन तस्मै तथा
च श्रुतिः य आत्मनि तिष्ठन्नात्मानमन्तरो यमयतीति भगवते सर्वेषां मनस्तत्तां नियमने सामर्थ्याय
तेषां मनसि स्थितेपि हृदयेऽपरिच्छिन्नाय १७ अतः स्यात्वे पि देहादिष्वासक्तैर्दुष्प्रापणाय प्राप्त
शक्यायतत्र हेतुः गुणसंगेन विवर्जिताय अत एव मुक्तात्मभिर्देहादिष्वनासक्तैः विंताय।

श्री
भा ग
प्र टी
८

ष्टां गतिं कामिने धर्मादिफलं प्राप्नुवंत्येव न तावदेव किंतु यस्तेभ्यः कामिभ्योन्यानप्याशिषो राति
देहमप्यव्ययं राति एवंभूतो दभ्रदयः स मे विमोक्षणमेव केवलं करोतु नान्यत्किं प्रार्थये १९ ए
तावदप्यहं भक्तिसुखातिभिन्नेनैव न वाञ्छामि यस्य त्वेकांतभक्ता न किंचिदर्थं वाञ्छंति न परमे
श्वरमीशमेतमित्युत्तरेणान्वयः तेषां निष्कामत्वे हेतुः ये वै भगवतः सर्वज्ञानसुखात्मप्रपन्नाः

यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजंत इष्टां गतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषो रात्यपि
देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणं १९ एकांतिनो यस्य न कांचनार्थं वांछं
ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदसमुद्रमग्नाः २०
तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यं अतींद्रियं सूक्ष्ममतीव दूरम
नंतमाद्यं परिपूर्णमीडे २१ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नाम
रूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः २२ यथार्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यां
ति संयांत्यसकृत्स्वरोचिषः तथा यतोऽयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः २३

मेवितर्वेतः २० अत्यद्भुतसुमंगलत्वप्रदर्शनार्थं महत्त्वादिविशेषणानि २१ परिशु
णत्वं प्रदर्शयन्नाह यस्येति फल्ग्व्या च स्वल्पया एव कलयांशेन कृताः सम[illegible]ना
न्वयः २२ कथं कृता यदपेक्षायां दृष्टांतैः सवितुर्गभस्तयो यथा ततो निर्यांति उद्गच्छंति
संयांति लीयंते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मनः खानीति करणानि शरीरसर्गः कार्यदे

॥ ३४ ॥

अत एव देवादीनां मध्ये कोपि न भवति न जंतुः लिंगत्रयस्थूलं प्राणिमात्रमपि किं न सर्वेषां निषेधे श्र
वणि नेति शाश्वत इति निषेधपरो वः मायया पशुपात्मक अजयानात्मा हि मोदनायाविर्भवत २४
नेव शाहा पशोस्य मोदनान्नाहं जीवितुमिच्छामि तत्र हेतुः अनुयांतर्बहिश्चाविवेकव्याप्यमाज।
जात्मा किं प्रयोजने आत्मलोकस्यात्मप्रकाशस्य यदावरणमज्ञानं तस्यैव नमो दनमिच्छामि यस्य मो
दस्य कालेन कालांतरेण नाशो नास्ति यद्वा देहस्यैव घातो देहनाशेन एव देवा किं तन्मोदनाशं येने
नात्मलोकावरणस्य कालेन विलयो नास्ति नानेकानि वर्षाणि अतस्तस्यैव मोदनमिच्छामी
सर्वेन देवास्त्वमन्यो तिर्यङ् स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्नि·
षेधशेषो जयतादशेषः २४ जिजीविषे नाहमिहामुया किमंतर्बहिश्चावृतयेभया
त्मा इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवः तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षं २५ सोहं विश्वसृ
जं विश्व विश्ववेदसं विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोस्मि परं पदं २६ योगरंधितक
र्माणो हृदि योगविभाविते योगिनो यं प्रपश्यंति योगेशं तं नतोस्म्यहं २७ नमो नमः
स्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालाय दुरंतशक्तये कदिंद्रि
याणामनवाप्यवर्त्मने २८
त्ययः २५ सोहं मुमुक्षुः विश्वं विश्वरूपं अविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं च विश्वं वेदायनेकप्रकारं यस्य तं·
विश्वस्यात्मानं च अजं ब्रह्म प्रणतोस्मि नमस्करोमि नतेन नतं ज्ञानामि २६ योगविज्ञा उक्तोत नमाक्षिपाह योगेन स
गवद्धर्मेणारंधितानि दग्धानि कर्माणि येषां ते यं प्रपश्यंति २७ तौहि सर्वेपि किं योगमेव नास्थितः
तत्राह नमः इति द्वाभ्यां असह्यावेगानां गात्रिता यस्यानयापूर्तं शक्तित्रयं यस्य तस्मै बहिश्चाधि

त्यियां सर्वेंद्रियाणां गुणा ये प्राह्याः द्रष्टव्यास्तेषां प्रमाता यः कर्तृत्वाप्य कदिंद्रियाणां
कुत्सितानीन्द्रियाणि येषां तैरवाप्तं वर्त्म यस्य ततो सि २८ ॥

8

श्री भाग. अष्टो. ८

यच्छक्त्यायस्यमाययाअहंधी तयाहतमात्मानंतेयंजनोनवेद दुरत्ययंमाहात्म्यंयस्यतमितआश्रितोस्मि २९
३० उपवर्णितंनिर्विशेषंमूर्तिभेदंविनापरतत्त्वंयेनतंविविधस्थूलसूक्ष्मलिंगभेदः मूर्तिभेदः तस्मात्अभिमानो
येषां तेतंयदानोपससृपुः तदातत्राखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्तिः ३१ दिविजैर्देवैः सहसं

नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याहंधियाहतं तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोस्म्यहं २९ श्री
शुकउवाच॥ एवंगजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषंब्रह्मादयोविविधलिंगभिदाभिमानाः ३०।
नैतेयदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयोहरिराविरासीत् ३१ तंतद्वदा
र्तमुपलभ्यजगन्निवासः स्तोत्रंनिशम्यदिविजैः सहसंस्तुवद्भिः छंदोमयेनगरुडेनसमु
ह्यमानः चक्रायुधोभ्यगमदाशुयतोगजेंद्रः सोंतः सरस्युरुबलेनगृहीतआर्तोदृष्ट्वा
गरुत्मतिहरिंखउपात्तचक्रं उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमाहकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो
भगवन्नमस्ते ३२ तंवीक्ष्यपीडितमजः सहसावतीर्यसग्राहमाशुसरसः कृपयोज्जहा
र ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणागजेंद्रंसंपश्यतांहरिरमूमुचदुस्रियाणाम् ३३ इति
श्रीभागवतेअष्टमस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ ॥ ॐनमोनारायणायनमोनमः ।

छंदोमयेनेतिशीघ्रगत्यायोक्तं ३२ खेउपात्तंउद्यतंचक्रंयेन ३३ ग्राहोपिमंदगतिरितिततः स
हसावतीर्यअरिणाचक्रेणावक्रेणविपाटितमुखंयस्मात्उस्रियाणांदेवानां ३४ स्त्रियाणांपाठः।
इतिश्रीभावार्थदीपिकायांअष्टमस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ यस्यएतत्तयोर्ग्राहः प्राग्जन्मचेष्टितं
पुनः गजस्यपार्षदत्वमाहात्र्यान्निजपदं ॥ ॥

८

8A

हूहूसंज्ञोयं पूर्वं सत्तमः श्रेष्ठो देवलस्य शापेन ग्राहो जातः स वै ततः सद्यो मुक्तः सत्तम सच्छ्लोकमव्ययाय
नमस्तस्य पठन्निति हीमामेकत्वा सर्वास्त्रीभिः क्रीडन्नसौ स्नातः प्रविष्टं देवलं पादे ग्रहीत्वा वि
चकर्ष स च कुपितः ग्राहो भवेति शशाप ततो वसमाश्रितः सन् उवाच एवमस्त्विति गजेन्द्रहरणे विमुक्त
शुक उवाच ॥ तदा देवर्षिगंधर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्म
तद्धरेः नेदुर्दुंदुभयो दिव्या गंधर्वा ननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाः सिद्धाः तुष्टुवुः पुरुषोत्त
मं २ योसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः ३
प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययं अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथं ४
सोनुकंपित ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः
५ गजेन्द्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः ६
स वै पूर्वमभूद्राजा पाण्ड्यो द्रविडसत्तमः इंद्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ७ स ए
कदाराधनकाल आत्मवान् गृहीतमौनव्रत ईश्वरं हरिं जटाधरस्तापस आप्लुतोऽच्यु
तं समर्चयामास कुलाचलाश्रमः ८ यदृच्छया तत्र महायशा मुनिः समागमच्छिष्यग
णैः परिश्रितः तं वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह ९ त
स्मा इदं शापमदादसाधुरयं दुरात्माकृतबुद्धिरद्य विप्रावमंता विशतां तमिस्रं यथा गजः
तस्माद्गजेन्द्रस्तु हस्ती स हि विज्ञाय तामिमां गामेवाधियास्यतीति ३ कथंभूतं यशोधाम यशसामाश्रयः कीर्तन्याः की
र्तनीया गुणाः सत्कथा यस्य तं ४ स्वमगात् ५ कुलाचले मलयाख्ये आश्रमो यस्य ८ तू
ष्णीं रहस्युपासीनं वीक्ष्य ९ शापमेवाह कृतात्मा शिक्षितात्मा बुद्धिर्येन स गजो यथा स्तब्धमतिस्तथैवा

॥ ८ ॥ भागवतटीकायां ॥

॥ ८ ॥ श्रीभागवतटिप्पण्यां

९

श्री· भाग· अष्टमी· ५

दिष्टं दैवप्रापितं तदुपधारयन्नालोचयन् ११ कौंजरीं योनिमापन्नः तर्हि कथं पूर्वस्मृतिस्तत्राह ह-
र्यर्चनस्यानुभावेनेति १२ अद्भुतं स्वभवनमगात् १३ एतद्गजराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः
कथंभूतं तत्राह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्नं नाशयतीति तथा १४ अतः श्रेयस्कामाः एतच्च यथावदनु।

श्रीशुक उवाच एवं शप्त्वा गतोगस्त्यो भगवान्नृप सानुगः इंद्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधा-
रयन् ११ कौंजरीं योनिमापन्न आत्मस्मृतिविनाशिनीं हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनु।
स्मृतिः १२ एवं विमोक्ष्य गजयूथपमब्जनाभः तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः गंध-
र्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानः कर्माद्भुतं स्वभवनं गरुडासनोगात् १३ एतन्महाराज तवेरि-
तो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्मषापहं दुःस्वप्ननाशं
कुरुवर्य शृण्वतां १४ यथानुकीर्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शुचयः प्रातरुत्थाय
दुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाह हरिः प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभू-
तमयो विभुः १६ श्रीभगवानुवाच ॥ ये मां त्वां च सरश्चेदं गिरिकंदरकाननं वेत्रकीचक-
वेणूनां गुल्मानि सुरपादपान् १७ शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च क्षी-
रोदं मे प्रियधाम श्वेतद्वीपं च भास्वरं १८ श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम सु-
दर्शनं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं १९ शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयां ब्रह्माणं
नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च २० मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंत-

वीतेरयंति १५ अनेन श्रेयो भवतीति ज्ञातं सादात्म्यगजवद्वनादेवेत्याह इदमाहेत्यादि यावत्समा।
प्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापि स्मरणफलमुच्यते सर्वेषां द्वितीयांतानां स्मरतीत्यनेनान्वयः १७ सु॰

सितवाससेमुरावृतं २३ स्वसमसंहितात्मयुक्ताः संवित्ताः समस्तप्राणिनामद्विभूतीः २४ जलजोत्तमं शंख-
वरं प्रध्माय वादयित्वा २६ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ अष्टमे [illegible]
नमस्यावैकुंठाभिरनुवर्णिते स्वमन्वन्तरपञ्चपातेन यन्वयोमायितप्रभोः पंचमे पंचमं चाथ षष्ठं च कु-

प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्धर्ममव्ययं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमं कश्यपमेव च २२
गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं ध्रुवं ब्रह्मऋषीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान्
उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते ह्येनसोखिलात्
ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशात्यये तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं ५
२ शुक उवाच इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमं हर्षयन्विबुधानीकमारुरो-
ह खगाधिपं २६ इति श्रीभागवते ८ मस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ श्रीशुक उवाच राजन्नु-
दितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनं गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं शृणु १ पंचमो रैवतो
नाम मनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य सुता हार्जुनपूर्वकाः २ विभुरिंद्रः सुर-
गणा राजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजाः ३ पत्नी विकुं-
ठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान्स्वयं ४ वैकुंठः क-
ल्पितो येन लोको लोकनमस्कृतः रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानु

यत्नत्र विपथगापावनिः श्रीकैर्देवैः [illegible]हरिस्तत्ति तामसः चतुर्थो मनुः तस्य सोदरः भ्राता २
तस्यैव वैकुंठस्य महत्त्वमनुभावः सनकादिशापनदे तता प्राप्ताभ्यां स्वपार्षदाभ्यां वराहादि-
रूपाणि प्रदर्शितवान् गुणाश्च ब्रह्मण्यतादयः परमोदयाः महदैश्वर्यः कथितास्तत्तीयस्कंधे

॥ ॥ ५ [illegible]

श्री० भा० स्क० टी० ८ 10

यतो हेतोः स्वयं चाम्बुचरात्मना कूर्मरूपेण सुराणां साधितामपि तामृतं ये ममृताः प्रदायापि पिबंति ११ अन्यत्कृतमिति किं
वान्यदिति १२ नातितृप्यति स्वप्न जीवंति मे न्यदर्थः १५ दुर्वासस्माहिक कदाचिन्मार्गगच्छंतमिंद्रं दृष्ट्वा कीर्त्ति ८

षष्ठश्च चक्षुषः पुत्रः चाक्षुषो नाम वै मनुः पूरुपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७
इंद्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणाः मुनयस्तत्र वै राजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापि
देवः सम्भूत्यां वैराजस्याभवत्सुतः अजितो नाम भगवानंशेन जगतः पतिः ९ पयोधिं ये
न निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्रममाणोंऽभसि धृतः कूर्मरूपेण मंदरः १० राजोवा
च यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः यदर्थं च यतश्चाद्रिं दधाराम्बुचरात्मना ११ य
थामृतं सुरैः प्राप्तं किमन्यदभवत्ततः एतद्भगवतः कर्म वदस्व परमाद्भुतम् १२ त्वया संक
थ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पतेः नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं १३ सूत उवा
च ॥ सम्पृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे १४ ।
श्रीशुक उवाच ॥ यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बध्यमानाः शितायुधैः गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेर
न्स्म भूरिशः १५ यदा दुर्वाससः शापात्सेंद्रा लोकास्त्रयो नृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्र ने
शुरिज्यादयः क्रियाः १६ निशम्यैतत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः नाध्यगच्छन्स्व
यं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिश्चितं १७ ॥ ॥ रामायनमः ॥

स्या मालां तस्मै दत्तां तेन च श्रीमदेन तां मालामैरावतस्य कुंभयोः निक्षिप्तां स च गजो मत्तः पद्भ्यां तां
मालां चूर्णीचकार ततः कुपितो दुर्वासास्तं शशाप त्रिभिः लोकैः सहेति निःश्रीको भवेति तदेतदाह दु
र्वाससः शापेनेति इज्यादयः यागाद्याः १६ अस्तानानयथा देवदेवं लब्धेन बलपृष्ठमारिष्यकाणि।

10-A

इवेत्तच्छ्लोकेन सहटीका १९ हरिं प्राप्य गताः संतोयथा पूर्वे सर्वे पश्याम इति हर्षेणोत्फुल्लं
विकसितं वदनं यस्य २० मनुष्यादयो जगाप्युत्तां उओऽस्मिन्स्वेदजाः यस्यावताराः पुरुषांतस्यां
शो ब्रह्मा तस्या कला मरीच्यादयः ताभिर्विसर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वारा जनिताः २१ नत्रतो हि सर्वेषु

ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्धनि सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने
१९ सर्वविलोकेऽदेवाद्या दीर्विसर्जिता विगतप्रभान् लोकान् अंगाल्पायानेकाएन
ययाविष्णुः १९ सप्ताहितेन मनसा संस्मर्त्तुहरेः परं उवाचोत्फुल्लवदनो देवानांसुभग
लान्वरः २० अहं भवो दक्षमयोसनकाद्यो मनुष्यातिर्ययूर्भजादयः यस्यांशांशकला
विसर्जितानाम जानासम्बुद्धेशरणं तमव्ययं २१ नयस्यबध्यो नचरक्षणीयो नोपेक्षणीयो
दरणीयपक्षः अथापि सर्गस्थितिसंयमार्थं धत्तेरजः सत्वतमांसि काले २२ अयंतस्य
स्थितिपालनक्षणः सत्वं जुषाणस्य भवायदेहिनां तस्माद्व्रजामः शरणं जगद्गुरुं
स्वानांसनोधास्यति शंसुरप्रियः २३ शुकउवाच ॥ इत्याभाष्यसुरान्वेधाः सहदेवै
स्तैर्दम भूजितस्य परंधाम ता जगाम तमसः परं २४ ॥

मोमसः स्यतकिं तत्र रणाश्चयेणमसं यदध्येवं तयाप्य समस्तपातीभविष्यतीमाशायेनाहू नय
स्यति हाम्पो २२ स्थितिपालनस्यक्षणः कालः अतः सुरप्रियः सतत्वीयानां नःशुभं शंकरिष्या
ति २३ यत्रदीगत्योहरेर्धामसंतदेव तमसः परंस्यानेयद्वालोकालोकास्य ततोयत्र तमः ततः परं

नग
ता४

= ॥ ५ ॥ विष्णुपु

श्री भाग अष्टी ११

दैवीभिर्लोकेऽप्रसिद्धाभिर्वैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् २५ देववंतंनमामहेदेववंतांनमामे
तिवाक्यशेषेहेतुः सत्यंकुतः अविक्रियंतत्कुतः अनंतमाद्यंच अनादिश्चाद्यंतवतो हि द्रव्यस्य विक्रिया भ
वति किंच पुहाप्रायं सर्वांतरं कुतः निष्कलं तत्कृपार्थितं कुतः मनोग्रयाणां मनसोऽपि जविष्ठं मनः प्राप्य
स्यातेनतः प्राणवविषमानत्वात्तथाच श्रुतिः अनेजदेकंमनसोजवीयो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्ष
त्तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठदिति वचमानिह अविषयत्वात् यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यते इति श्रु
तेः मनोवचसोरगोचरत्वात् प्रतर्क्यं यच्छेषं सर्वबाह्यं तमसावं २६ किंच प्राणादीनां विपश्चित्तं ज्ञाता
रं आत्माहंकारो देहो वा ननु तत्प्रसिद्धेर्नेत्तेयमस्तीत्याह अर्थो विषय इंद्रियाणि तद्ग्राहकाणि त

तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै विभोः स्तुतिमब्रूत दैवीभिर्गीर्भिः स्ववहितेंद्रियः २५
ब्रह्माउवाच ॥ अविक्रियं सत्यमनंतमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतर्क्यं मनोग्रयानं वचसा
निरुक्तं नमामहे देववरं वरेण्यं २६ विपश्चितं प्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासम
३ निद्रमव्रणं छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमक्षरं खं त्रियुगं व्रजामहे २७ अजस्य चक्रं त्वज
येर्यमाणं मनोमयं पंचदशारमाशु त्रिनाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाहुस्तमृतं प्रप द्ये २८

डुमयंरूपंतमामामनः इति तयोक्ते तथ्याध्यात्मिं इत्वमदृष्टव्रजतातगहितं कृत्स्नमपवर्गाय देहेऽयतपवाद
रवेमिव व्यापिनं सर्वदेहेतुः यत्र यस्मिन् गृध्रपक्षौ जीवपक्षयाति नो छायातपौ अविद्याविद्ये विवर्तिका
विद्यावनास्ति त्रियुगं त्रियुग गोपायमेवं ततं प्रपन्नाः व्रजामः २७ तदेवमविक्रियत्वादिभिः सर्वसष्ठा
दिभिश्च सत्यं तं वोप्तं तेचोक्तं संसारचक्रात्मकत्वेनापि तद्वदर्शयन्नाह अजस्य जीवस्य चक्रं चक्रवद्
वर्तमानं देहादिरूपं तया मायया प्रेर्यमाणं पतत्पं अहोयमस्य यदप्येनमाहुः तस्मात्प्रपद्येकपस्तुतंवक्रे
मनोमयं मनःप्रधानं दशेन्द्रियाणि पंच प्राणाश्चेत्येवं पंचदशारायस्यास्य शीघ्रं त्रयोगुणा नाभिरेवम

ऽयस्य विद्युदिव चलं अष्टौ प्रकृतयः अव्यक्तं बुद्धिरहंकारः पंच तन्मात्राणि नेमयः स्वावरणानि यस्य
२८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सर्वेजिवनियंन्त्रत्वादिनाचवरिष्टत्वमाहयइति उपस्तुपर्णौजीवसमीपेनन्नियंन्त्रत्वेनन्नासंतांचका
रयातेसम द्वासुपर्णासयुजोसखायोपसमानेवृक्षंपरिषजातेइतिश्रुतेः यद्वाभक्तरत्नार्थंगत्वइस्या
परिउपविश्यउपविष्टोयइत्यर्थः नहिंदेहस्थत्वाद्भक्तरत्नणादिक्रियावेणाजीवसाम्यंस्यातत्राह
एकवर्णेनानेकस्वरूपेनमनसःप्रकृतेःपरश्चलोकमहत्त्वमत्रक्तेनिकल्पश्चवेनपारंकालतोदेश
तश्चापरिच्छिन्नेनतद्वस्यवपः अप्रच्युतस्वरूपत्वात्तज्जीवसाम्यंतयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तनश्रव
न्योअभिचाकशीतिविशेषणश्रवणादित्यर्थः अतएवयंधीरायोगरथेनप्राप्नुवन्ता।
यएकवर्णेनमनसःपरेनमलोकमभ्रक्रमनंतपारं आसीतचकासोपस्तुपर्णामिनमुपास
तेयोगरथेनधीराः २९ तपसकस्यानितितनिमायायथाजनोमसुनिवेदनार्थं ते
निर्जितात्मानगुणांपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतं ३० एवंयंत्रियपैवतनास्तेनस
ह्यावद्दितनिर्वाकिं गतिनस्तुत्वामस्थयश्चविग्रहेकृतोसुराद्याइतरप्रधाना ३१ पादौ
महीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः सवैमहापुरुषआत्मतंत्रःप्रसीदतांब्र
पासतेभजंतेतेनमामेत्युत्रेणान्वयः २९ मायानियंन्त्रत्वेनापिजीवसाम्यंपरिहरन्वरिष्टत्वमाह य
स्यमायाकर्तृत्वेपिनातिनिर्जानातिक्रामतिकथंभूतोजनोयायामुह्यतिअर्थमात्मस्वरूपेननवे
दनिनिर्जितात्माआत्मशक्तिमायावतन्गुणाश्चयेनतं ३० अथेनवेदनिपडंक्तेनस्यपंचय
ज्ञाहइमेवयदेवाअरषयश्चयस्यप्रियायातनासतेनैवसृष्टाअपिवहिश्चांतस्थसतताप्रकाशा।
आमाविःप्रकटमपिसत्त्वागतिनिरूपापिस्वरूपेनविग्रः इतरप्रधानाःरजस्तमोमयाअतोविदुः
तेनमानेनिश्चवेणावान्वयः ३१ इदानींवैराजरूपेणास्तवन्प्रार्थयते पादौमहीनिद्वादशभिःयत्र
महीयोजनरायुजादिभूतसर्गःसामहीयस्यपादौसनःप्रसीदतुआत्मतंत्रःयदाहिमत्वेपिननस्यके

12

उदारवीर्यं शक्तिर्यस्य तं भोयस्मरेतः सतः प्रसीदतु उदारवीर्य नामाह यतो भवोल्लोकाद्यः
सिद्धतिजापते ३३ यः सासीद्देवानामेष आत्रेणत्रवलमापुष्टनगानां हन्तागाणा
कर्षणजनत्पतित वर्पेयतीति प्रजेनः तेयस्यमन्तः समामनेति प्रसीदतु ३४ अग्निर्यस्य मुखं
जातः कथंभूतः जातवेदाः पनेयस्मात् क्रियाकांडनस्त्रविपाद्यकमत त्रिभिते जनमघस्था:
नः समुद्र उदरमध्ये सयथानन्याकाहानेवाजादीन प्रसिद्धसमुद्रापिवाउरूपेणउदकान्यवा
अभवत् यदृतउदारवीर्यं सिद्धतिवन्मृतवर्धमाना लोकास्तुधाथाखिललोकपालाः
प्रसीदतां ब्रह्ममहाविभूतिः ३३ सामंमनोयस्यसमामनेति दिवाकस्रो वेवलमेष
वायुः ईशोनगानांप्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखंय
स्य तु जातवेदा जातः क्रियाकांडनिमित्तजन्मा अतः समद्रेनुपचनसयथान्न्यसीदः
तां नः समहाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मणएषधिष्ण्यं
द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ३६ प्राणादभूद्यस्यचराच
राणां प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः अन्वास्मसम्राजमिवानुगा वयं प्रसीदतां नः
समहाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः प्रा
णेन्द्रियात्मासुशरीरकेतः प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ३८ बलान्महेन्द्रस्त्रिदशाः
न पवत्रयिः ३९ एवतत्र आर्यस्यचक्षुरासीत् कथंभूतः देवयाने अर्चिरादिमार्गे देवतात्रयी
मयः सयात्रय्यैव विद्या तपतीति श्रुतेः ब्रह्मणा पिस्वरूपासनास्थानयएषांतरादित्ये हिर
ण्मयः पुरुषः इतिश्रुतेः मुक्तेर्द्वारं देवयानत्वात् अमृतं च पुनः पल्लोकत्वात् मृत्युश्च कालात्म
कत्वात् एवंभूततरणिर्यस्यचक्षुः सः ३९ कथंभूतो वायुः चराचराणां सहप्रादिपमेवा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

12A

इतसोयमः ५ विद्वेषपः उन्नुः नेयुणं पतसहातिः शंभिजाविनये ऋवेदः वेदव्यातिविशासुसूषाह
तिसहतिमान सूद्दस्रपाकांतरेसुगामं ऋवेविदिशजोंग्निरवेदसूद्वाविनिपाठः ५ उपरिस्त्रशष्टातन
मः नासिकानासुतिः पपपव्यः स्पर्शेनकामः पशूनांहितः कामः स्पर्शेनास्तन ५ द्रव्यस्तानि
वयः कालः कालाः विप्रायलौकिकप्रपंचयस्माडविभाव्यंऋतः प्रवृधायबाधंविहंग्नियोहा
मानेपालांतरप्रवृधानांमायेतिश्रववाधायास्मिनउत्यथः ५ः तदेवंमप्रपंचमुपवर्णानिष्ठपंचश्च
श्रीवेदमः पितरसुयायमस्यमंमतनाश्रितः शृप्ततोभुत योयंस्पर्शीलोस्परमोविहाराः
स्पसीदतानः समहाविभूतिः ५ विप्रोमुवाद्दत्रवपसयुहाराजन्यश्चासीभुजयोवेलव
ऋवेविदिशजोंग्निरवेदसूद्वाप्रसीदतांनः समहाविभूतिः ५ लोभोधरात्यीतिहर्षभूश्रुति
नेत्रः पपपव्यः स्पर्शेनकामः श्रुवायमः पदमभवः लकालः प्रसीदतांनः समहाविभूति
५ द्रव्यावयः कर्मयुणांनिप्रांशयुमामायामाहितंवदंति यडविभाव्यप्रवृधायवाधंप्रसी
दतांनः समहाविभूतिः ५५ तमात्वतस्माउपशांतप्राकयेस्वायजलाम प्रतिहरिता
लने पुणाप्रमायारचितपुत्रतिभिर्नेमजमानायनमस्वहाये ५५ सर्वोदर्शयंतीमानम
स्लकारणगोचरं प्रपन्नानोदि दृदृश्याणामस्मितनसुवोवुज ५५ लोकशष्ट्रयेत्यसाधाणिक
मासीविफलानिव दृहिनाविषयातानां ननयेपितेनवयि ५ पपवर्णायन्यासानि नमोस्ति
तिहांविभिरसनादिभिः नमस्वात्मवायुः ततत्रुतिः लीलायस्पतमैः ५५ तमस्मितमुवोवुजोदिदृक्षाणा
नोमव्रतेसारकणागावस्यपामवतिपवतामानेदशाय ५५ ममकाचानवतिमवनववऋशोदृष्टमेवेता
ह नः तर्विविलयत्वाडविषाहंश्रणावरकमतउमावानसवपमवकरातिहि ५५ नवबहिर्युवानामिवनजेता।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

13

श्री·
भाग
स्कं·
१३

तत्रापि कल्पयंपुपपादयतिश्रवमः श्रत्यापिकर्मकल्पः कर्माभावोपिईश्वरार्पितश्चेद्फलायभूमा १
यतकल्पते हियस्मात्तपूर्वईश्वरः पुरुषस्यात्मापूर्वईश्वरः पुरुषस्यात्माश्रतएवश्वार्पितोहितश्रुत १
ह्यात्मनिरर्पितोहितेवार्पितंनिष्फलंस्यात् ५८ अतेनतफलत्वमाहयथाहिश्रलावमेनस्कंधात्तश्रा
वात्तावृभवति ५८ एवमर्थापितर्पितकर्मणांमद्भक्तानाममस्माकंयतिमित्तामिदंईश्वरोमितितम
वेवसीत्याप्रायेनाहतमरातिउवितिकर्मात्मककर्माणामनर्थावबोधितानियम्यतस्मे ५९ इतिश्री

नावमः कर्मकल्पापिविफलायेश्वरार्पितः कल्पतेपुरुषस्यैवमहात्मार्पितोहितः ८
५ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनं एवमाराधनंविष्णोः सर्वेषामात्मनश्चहि ९
५ नमस्तस्मैभगवतेनायदुविततर्कात्मकर्मणे निर्गुणायगुणेशायसत्वस्थायचसांप्रतं ५·
इतिश्रीभागवतेस्कंधेपंचमोध्यायः ५ शुक उवाच॥ एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवानहः
रिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैवसहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्ष
णाः ताप्रपश्यन्दिशःखंगांआत्मानंचकुतोविभुं २ विरिंचोभगवान्दृष्ट्वासहशि
वेनातांतनुं स्वच्छांमरकतश्यामांकंजगर्भारुणेक्षणां ३ तप्तहेमावदातेनलसत्कौ
शेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीसुमुखींसुंदरभ्रुवं ५॥
भागवतेस्कंधेपंचमोध्यायः ५ षष्ठेपुनः स्तुतिविस्ताराविष्कृतेनरैःकृता संमंत्र्यासुरैःसा
कममृतायमहोद्यमः सहस्रार्कोदयद्युतिरिवद्युतिर्यस्य १ सहसातेजसाप्रतिहतानीक्ष
णानिचक्षूंषियेषां २ तामाविर्भूतांतनुंविरिंचोदृष्ट्वाग्रेष्टावितिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवद्रक्ता
रक्ताक्षणयस्याः ३ तप्तहेमवदवदातेनपीतेनलसत्ताकौशेयवाससासुंदरभ्रुवंनिर्गतस्नाभिः

13-A

महांतो मणयो यस्मिंस्तेन किरीटेन कर्णाभरणाभ्यां कुंडलाभ्यां निर्भातौ यौ कपोलौ ताभ्यां श्रीमु-
खांबुजं यस्याः ५ कौस्तुभाभरणा कंठे यस्याः लक्ष्मीवत्सौ बिभ्रती ६ देवप्रवरा ब्रह्मा २ सर्वो
गर्भविनिर्गतः सांघ्रांगपाणिः १ अनाविरासयन्ताभूतादि इति त्रुवन् ब्रह्माभिप्रेतानि त्वमाविर्भूतं भ
गवन्नतोः श्रीभूते यस्माविर्भावपवननसमदादिवजन्मादिस्तवात्तीस्माह तजातजन्मादयोऽय
स्याकृतः अगुणाय अनोऽनिर्वाणस्त्रावस्थाणीवाय अपारमात्मस्वरूपायेश्वर्यः तथापगुणानूपणि
अनीतिष्टत्मायउज्ञातत्वानवस्तेतस्त अपविगणपरूयनातीतियामभूतियेस्पत स्मे नवेतनवेतद
महार्हमणिकिरीटेन कुंडलाभ्यां च भूषितौ । कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजौ ।
५ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभितौ । कौस्तुभाभरणौ लक्ष्मीं बिभ्रतौ वनमालि-
नौ ६ सर्वाभरणैः साकं सर्वांगैर्विनिर्गतौ । ७ स्वदर्शनादीभिः स्वास्तेस्तुतिमङ्कित
पासितौ ७ तुष्टावदेवप्रवरः सर्पावैः पुरुषपरं ब्रह्मा उवाच अजातजन्मस्थितिसंय
मायागुणाय निर्गुणात्मने निर्वाणस्त्रावस्थाणीवाय अपारपरिमाणगुणाय महानुभावाय नमो
नमस्ते ८ रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोऽर्थिभिर्वैदिकतान्त्रिकेन योगेन धातः सह
त्रिलोकाः पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विश्वमूर्तौ तथापि सर्वाचार्यमध्ये श्रमीत्वस्य तत्तमोऽद
संभाविनं यत्तां महान्तं विन्यानु भावायस्य ८ तत्सूतेः सनातनत्वमपरिमेयत्वं चोपपादयति रूपमि
ति हे सर्वं तवदयातः एतत्तव रूपं वैदिकतान्त्रिकेणावयोगेन उपायेन श्रेयोऽर्थिभिः सत्द्वा रूपं इज्यम
तानेदानीमहं दृष्टं जानामीति भावः ननु रूपदेवाः इत्यतेन पश्चिमदाः स्वयमेव पश्यते वा तत्त्वाऽद्याह

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शृतिकादृष्टांतेन पीतामृतं प्राणं वारयोनितनमिति स्वयास्वाधीनया अनंतगुणानां व्यवायपरिणामे
पिअगुणमेवतां ग्रतः पश्यंति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः ॥ एतदेवं दृष्टांतमाह
यथाग्निं काष्ठमथनेन अमृतमाज्यं गोषु दोहनादिना भुवि अन्नं व्रीह्यादि कर्षणादिना अंबु उद्यमेनेन
खनेन प्रकूपकारणादिना अर्पदितां वृत्तिं जीविकां यद्धा उद्यमेनेन वदीयं त्रादिना अद्वगोयायोगोपायै
मनुष्या अधियंति प्राप्नुवंति तथा कवयः तां गुणागुणांघि पियंति वदंतीव ॥ हे नाथ सगुणानामग्र
तं माययात्मानमपयास्वयंदर्शनमायाविमुक्तं तदनुप्रविष्टः पश्यंति युक्तमनसा मनीषिणो गु
णव्यवायेष्वगुणं विपश्चितः ॥ यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्यन्नमंबूद्यमने च वृत्तिं योगै
मनुष्या अधियंति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदंति ॥ तं त्वां वयं नाथ समुज्जिहानं सरोज
नाभातिचिरेप्सितार्थं दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्ता इव गांगमंभः ॥ स त्वं वि
धित्स्वाखिललोकपाला वयं यदर्थास्तव पादमूलं समागतास्ते बहिरंतरात्मन् किं वा
न्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः ॥ अहं गिरित्रश्च सुरादयो ये दक्षादयो अग्नेरिव केतवस्ते ।
किं वा विदामेश पृथग्विभाता विधत्स्व शं नो द्विजदेवमंत्रं ॥ श्रीशुक उवाच एवं विरिं
च्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञाय तेषां हृदयं यथैव जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धांजलीन्संवृत
तिविखाद्दीप्तिनमर्थं तयोगोकप्राप्तं तां समुज्जिहानं माविर्भवंतं ससतलोदृष्टाद्यवयं निर्वृतिता ॥
नारदवार्तादवाग्नितापीडिताः ॥ यद्धि येयं न कथयति तत्राह हे अंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्ते बहिः
किं वान्यविज्ञाप्यमस्ति ॥ स्वयमेवाह किं विज्ञापयति तत्राह अग्नेरिति अग्नेः केतवो विस्फुलिंगा
इव ते वयं त्वत्तो विभाताः सत्त्वात्मनः पृथक् किं वा विद्मः अतस्त्वमेव द्विजानां देवानां च मंत्रं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

14A

ईश्वरस्यापि नये वा अभिप्रेतमित्याह एक एवेश्वरः समर्थोपि १७ हे सुरा देवा गंधर्वादयः १८ वशात्मनः स्व
तो षाद्वा बहुवाहुहिमवंति १९ अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवी सिद्धिप्राप्तेः ततः पश्चात् हिमपृष्ठकवनवध
यानेभावेनवर्तितव्यमिति शेषः यद्वा यदि कार्यानिवद्धोहिः यथा निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथममेकृष
केण संधि विधनेय पश्चान्नेमेकेकदा विड्वर्णयति तथायथमार्गप्रवृत्तेः प्रथमे संपयपश्चत्समर्थः ततस्तैः स

एक एवेश्वरस्तस्मिन्नकार्ये सुरेश्वरः विहर्तुकामस्सत्त्वानां समुद्रमथनादिभिः १७ श्री
भगवानुवाच हंत ब्रह्मन्नहो शंभो हे देवा मम भाषितं शृणुतावहिताः सर्वे श्रेयो वः स्या
द्यथा सुराः १८ यात दानवदैतेयैः तावत्संधिर्विधीयतां कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वो भ
व आत्मनः १९ अरयोपि हि संधेयाः सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा ह्यर्थस्य पदवीं
गतैः २० अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितं यस्य पीतस्य वै जंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरो भव
त् २१ क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणलतौषधीः मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वा
सुकिं २२ सहायेन मया देवा निर्मथध्वमतंद्रिताः क्लेशभाजो भविष्यंति दैत्या यूयं फ
लग्रहाः २३ यूयं तदनुमोदध्वं यदिच्छंत्यसुराः सुराः न संरंभेण सिध्यंति सर्वेऽर्थाः सांत्व
या यथा २४ न भेतव्यं कालकूटाद्विषाज्जलधिसंभवात् लोभः कार्यो न वो जातु रोषः
कामस्तु वस्तुषु २५ शुकः इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधे राज

हृद्यन्कार्ये तदाह अमृतोत्पादनमिति २० यस्यामृतस्य पीतस्य सतः २१ नेत्रं रज्जुं २२ ननु तर्हि ते
पामृतपानेनामृताः स्युस्तत्राह क्लेशभाज इति २४ वलिभिः सहकारिभिः साध्याः तदनुसरणं वि
नान सिध्यंतीति कृत्वा सामादिकमुपदिशति यूयमिति द्वाभ्यां हेतुरा संरंभे संभ्रमेण न यासामभा
गतं यथा सिध्यंति वस्तुषु अमृतमथनादुत्पन्नेषु २५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

15

श्री भाग· टी· ५

कौ

बलिमुपेयुरूपजन्मतुः २८ अमेयपद्मनाभिपरिरश्मिश्लोकाः कीर्त्यन्ते हि ॥ २९ वैरोचनिर्बलिर्जित्वा मघो
पत्रैलोक्यमपत्नीते ३० ततस्तेषु समस्तेषु नाथनादि ३१ तेनैवमासन्ववासुरोपिपयाः पौलोमका
अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः भवस्त्वं जन्ममुत्तरं तस्यामासुवलिसुराः
द्वशरीरं नप्यसम्पन्नाञ्जातस्ताभान्ननापकारं न्यवर्धयत्तस्याराट्श्लोकाः संपिवि
गृहर्लविन ३५ तेवैरोचनिमासीनेगुप्तेचासुरपथेपः श्रियापरमयानुष्टजि
नाथाप्रमयामत ३० महेन्द्रः स्वत्तायाचाचासौत्वपित्वामहामतिः अभ्यभाष
ततस्मैवेशिविततपुरुषोत्तमात ३१ नटरौचननैत्यघ्नयत्रासेचासुराधिपाः श्री
वगोरिहूनेमिस्तुपवत्रिपुरर्मिनः ३२ ततोदेवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः
उद्यमेपरेचक्रुरस्तत्वार्थोपरेतप ३३ ततस्तेमेदरंगिरिमोजसोत्पाद्यदुर्मदाः न
देतउदपितिन्यु: गाक्षारिवाहव: ३४ दूरभारोद्वहश्रान्ताः शक्रवैरोचनादयः
अपारयेतस्तंवोढ [illegible] विवशाविजहुः पथि ३५ निपतन्सगिरिस्तत्रवहून
मरदानवान चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः ३६ तांस्तथाभग्नमन
सोभग्नबाहूरूकंधरान विज्ञायभगवांस्तत्रवभूवगरुडध्वजः ३७ गिरिपातः
विनिष्पिष्टानविलोक्यामरदानवान ईक्षयाजीवयामासनिर्जरान्निर्वणान्यथा ३८ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया आरुह्यप्रययावब्धिंसुरासुरग
लेपादत्यशांवरादत्यस्थैर्येणैवम्भवरोचयत ३९ सेविदंसमयंपरिविद्याश्ववाहृगोपशो ३४ वि

15A

इतिश्रीभावार्थदीपिकायामष्टमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेमथनोद्भूतविषभीत्याखिलैर्जनैःस्तु
तःसत्कृपयाकार्दःयथाविषमितीर्यते फलभागेनतवाप्यमृतभागोभविष्यतीतिसंमंत्र्यवासु।
किंनेत्रंगिरौपरिवीयमंदरमाब्धिंमथितुमारेभिरे। वासुकेर्मुखंवेतीवृद्देश्यात्माहोयतपवपूर्वं
हरिःपुरस्तान्मुखंजग्राहततोमवनंपूर्वंजगृहुः २८ कृतौपाणोशाख्यानभागोयैः ६ देवनहेत

इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ शुकउवाच तेनागराजमामंत्र्यफलभागेन
वासुकिं परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदान्विताः १ आरेभिरेसुरायत्ताअमृतार्थेकुरू
द्वह हरिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवास्ततोऽभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितं न- न२
गृह्णीमोवयंपुच्छमहेरंगममंगलं ३ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः ३ इ
न४ तितूष्णींस्थितान्दैत्यान्विलोक्यपुरुषोत्तमः ४ स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसा।
मरः ५ कृतस्थानविभागास्तएवंकश्यपनंदनाः ममंथुःपरमायत्ताअमृतार्थंप।
योनिधिं ६ मथ्यमानेऽर्णवेसोऽद्रिरनाधारोह्यपोऽविशत् ध्रियमाणोऽपिबलिभिर्गौरवात्पां
डुनंदन ७ तेसुनिर्विण्णमनसःपरिम्लानमुखश्रियः आसन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनाति।
बलीयसा ८ विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योऽवितथाभिसंधिः कृत्वावपुः।
काछपमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार ९ तमुत्थितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमु- ९
द्यतानिर्मथितुंसुरासुराः दधारपृष्ठेनसलक्षयोजनप्रस्तारिणाद्वीपइवापरोमहान्
नास्वपौरुषेनष्टेसति ८ विघ्नेशस्यविधिंविघ्नंविधिंविघ्नंअवितथः सत्योऽभिसंधिःसंकल्पोयस्य।
८ लक्षयोजनप्रस्तारो(विस्तारो)यस्यास्तीतितथातेनपृष्ठेन ९ तस्यागिरेरावर्तनेभ्रमणाअंगकंडूय।

= ८ स्कं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

16

श्री
भाग
अष्टी
१६

आसुरेणासुराकारेणादेवान्देवाकारेणरूपेणाविशन् १२ आत्मनि देवदेहमध्येगोत्रदार्ढ्यरूपेणाने
त्रेणभूधरोधरूपेणापश्यन्नाहगिरिणा दोर्भिरिति न कोनां वर्णं समर्होयमिति १४ दृष्ट्वास्त्रमुखोनिवृत्तमा।

सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपो मेने
ऽङ्गकण्डूयनमप्रमेयः ११ तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन्नुद्दी
पयन्देवगणांश्च विष्णुर्दैवेन नागेन्द्रमबोधरूपः १२ उपर्यगेन्द्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्य ह
स्तेन सहस्रबाहुः तस्थौ दिवि ब्रह्मभवेन्द्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिः सुमनोभिवृष्टः उपर्यधः
श्चात्मनि गोत्रनेत्रयोः परेण ते प्राविशता समेधिताः ममन्थुरब्धिं तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा
क्षोभितनक्रचक्रं १४ अहीन्द्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः पौ
लोमकालेयबलील्वलादयो दवाग्निदग्धाः सरला इवाभवन् १५ देवांश्च तच्छ्वासशि
खाहतप्रभान्धूम्राम्बरस्रग्वरकञ्चुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशा घना ववुः समुद्रो
र्म्युपगूढवायवः १६ मथ्यमानात्तदा सिन्धोर्देवासुरवरूथपैः यदा सुधा न जायेत निर्म
मन्थाजितः स्वयं १७ ॥ ॥ रामाय नमः

अहीन्द्रस्य साहस्रं अपरिमिताः कठोराये दृगादयः तेभ्यो निर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामाहतं वर्चो ये
षां ते सरला द्रुमविशेषाः १५ देवांश्च भगवद्वशा घना वृताः समभ्यवर्षयन् समुद्रोर्मिभिरुपगूढा वायवः १६ ॥
उपगूढा वायवः वान्ति स्म कथं भूतान् स्वश्वासाग्निशिखादिभिर्हतप्रभा येषां धूम्राम्बरादीनि येषां १६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

16A

हतोद्दीपेनमथ्यमानाद्दुग्धाब्धेर्भगवान्परमपुरुषोशोभतेस्मत्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णवि
द्योतमानाविद्युत्कुण्डलललक्षणायस्यसतथामूर्भिर्भ्रामितविलुलिताः कचायस्यसतथामैत्रेर्जि
तामिः देवस्मरकंसर्पप्रतिनिधिः प्रतिष्ठद्वीपवतः १७ हालाहलमितिग्राह्यानामयस्यसेश्वोनाः
कृतामकरादयस्तथाधमस्तिनमत्स्यादिभिराकुलाश्च तद्विषमप्रतिप्रतिक्रियाश्चमंडलीवाकृत्य

निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहोल्वणंहालहलाह्वमग्रतः सेश्वोनमीनमकराहिक
च्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८ तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्यधोविसर्पदुत्सर्प
दसह्यमप्रति भीताः प्रजाद्रुदुर्वुरंगसेश्वराअरक्ष्यमाणाःशरणंसदाशिवं २० विलो
क्यतंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्याभिमतंमुनीनां आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजु
षाणंस्तुतिभिःप्रणेमुः २१ प्रजापतयऊचुः देवदेवमहादेवभूतात्मन्भू
तभावन [illegible] त्राहिनःशरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहना
द्विषात् २२ त्वमेकःसर्वजगतईश्वरोबंधमोक्षयोः
तंत्वामर्चन्तिकुशलाःप्रपन्नार्तिहरंगुरुं २३

ग्रीवेगोश्यतदेवाहः दिशिदिश्युपरीतिपद्ध्वाउग्रावेगारोमांचस्वेदादद्योयस्मात् अतएवासह्यंवि
लोक्यभीताःअसेनकेनाप्यरक्ष्यमाणाःसदाशिवंशरणंदुद्रुवुःजग्मुः २० त्रैलोक्याउद्भवा
यदेव्यासहअद्रौकैलासेआसीनंतथापिमुनीनांअभिमतंतेषामेवापवर्गायतपोजुषाणं २१
निर्गुणामगाणेचवशिवंहरिपराक्रमैःस्तुप्रजेशानानामस्यंतांतरंतया: २३ ॥ राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग षष्टी ९

तत्त्वे वर्तमानो विश्वकारित्वमित्याह गुणमय्येति अस्य जगतः यदा सर्गादीन्धत्से तदा हे भूमन्ब्र
ह्मेत्यतः सिद्धत्वान तत्त्व ब्रह्मादिसंज्ञा धत्से २३ तत्त्वे हेतुः त्वं ब्रह्मेति सदसत्त्वो भावांस्त्वं भावयति यन्ना
दिरूपा भावयतीति तथा स्त्रजेनैव ह्यतिरिक्तं नास्तीत्याह त्वमात्मैव तत्त्वं नानाशक्तिभिः ज
गद्रूपेणाभातः यस्मादीश्वरः स्वतः सिद्धत्वानमुपपादयति तत्त्वं जगदात्मनां प्रकारमाह २४ भान
तेषां शब्दस्य वेदस्य योनिः अतः स्वतः सिद्धज्ञानः त्वं जगदादिं महत्तत्त्वं आत्मा चाहंकारः कथं

गुणमय्या स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यप्ययान्विभो धत्से यदा स्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णु
शिवाभिधां २३ त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा ज
गदीश्वरः २४ त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणस्वभावः कालः क्र
तुः सत्यमृतं च धर्मः त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनन्ति २५ अग्निर्मुखं तेखिलदेवतात्मा
क्षितिं विदुः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं लोकभवांघ्रिपंकजं कालं ग
तिं तेखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशं २६ नाभिर्नभस्ते श्वसनं न
भस्वान्सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भग
वञ्छिरस्ते २७ कुक्षिः समुद्रा गिरयोस्थिसंघा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते छन्दो

सट [illegible]

[illegible] २८

भूतः प्राणेन्द्रियद्रव्याणां कारणं भूता गुणा यस्य राजसादि त्रिविधरूपस्य अर्थः स्वभावः यस्य तत्त्व
मेव क्रतुः संकल्पः सत्यमृतं च यो धर्मः सत्त्वं महदादि त्रिरूपं वेदेहेतुः त्रिवृत् त्रिगुणात्मकं यदक्ष
रं प्रणवं प्रकाशकमाहुरित्यर्थः २५ अखिलदेवतात्माग्निः सर्वदेवतास्तत्रत्यास्ते अग्निर्ले
मागं हे लोकभवांघ्रिनीयां तेषु लिङ्गशिल्पस्य संवेघः २६ परेशः वरेवयेश्वात्मानो नाजीवास्तेषा

[illegible] २७ [illegible] ८

17-A

पंचोपनिषदः तत्रकपालोरमयोजातवामदेवेशानतपामंत्रार्थेनुविरूपोजवत्रिशूलमंत्रगोलवर्गः
तेषामेवमंत्राणांयदष्ठेदेनापोजवत्रिशत्कलानिकामंत्राद्रूपघःयवस्थितिः ३ परतात्वस्या ४६ म
यामस्यामिपुरंभत्वाभादिश्वेयहूमिभिर्विसर्गःसंहारःपद्मावेःमन्माटिभिर्विविधःसर्गःतानितत्र
यंहदेवतेदामयत्रऋषिर्वेदःसत्तवेतीईत्तगानीमात्रानांमनुविंतिपाठमनुवेदः तमेवाहहंदामरति
३ः होमारित्रततवपरंज्योतिरविलानांलोकपालादीनांगम्यंनभवतिकुतोयत्रजप्राह्निनास्ति
किंतज्योतिःयन्त्रिस्तमेदंब्रह्म ३ काममाधप्रवरदतयतःत्रिपुराद्यःवयमनेकभूतडहस्ता
न्तपयतःसंहरतस्तितत्कामेस्तनयनभवतिग्रमल्यमेतत्विंश्वयः गारभलान्स्याप्यवपुंभाविते
मुख्यानिपंचोपनिषदस्तवेणयस्त्रिंशदयोजसंमंत्रवर्गः यात्राणिवाक्येपस्मायंततवंदे
वस्तयंज्योतिरिवास्थितिमन्तः ४४ छायावधर्मोमिपुर्योविमर्गोनेत्रत्रयंमत्रुजस्तमासि
मालानमनुःशास्त्रतत्तवदेवाछंदामयादेवऋषिःपुराणं ३ नतांगिरिजाविलसो
कपालविविधिवेदकुठमलंदगामयं ज्योतिःपरंयत्रजन्ममयुमतंतयद्धमातिरस्तमेदं ४
कमाधवंत्रिपुरकालग्राम्यायनेकभूतदुहानतपयतःस्तुतयनतेतत पत्स्तंतकालइदं
मातमकृतमस्वनेत्रवन्हिस्फुलिंगाशिवेयाभासितंनवेद ३ येमामासामपुत्रामिहोदे
विलिनोयिस्त्रिदहंदेवंततमुमुयानममाभिततो कास्यंतउग्रपहषनिस्तंपमशानेनेत्रनप्तुः
नामिदवृत्रिदंशः स्तनयमूलंनभवतीमत्रहेतुः यमतभवानस्वनेत्रवन्हिविस्फुलिंगाशिवेयाइ।
दंजगत्रामितमममाजानेतवेदनालोवयपतापि ३३ तदेवेनितंयपानुग्रहव्याघ्रेमोयोनिंरतिनोतिमूल्वो
३मेथः पुनश्चमायामहदवंरंतेतस्मानितनांतंकामितकायतमलयति तथापरमशानेपुरवतेग्रक्रंपद
पवाहिम्वकन्येनेकयभूतप्रात्मानागमाश्रतेग्रस्वाविश्वंहितापरत्वास्तहे।दिविनितंत्रिद्दयस्यत

वान्यपसामिभमसुदपर्यानलोपभवेष्ठयपदमवंवाससंभवनींसविषववोयेवधरुबापाथितिश्रवं ॥ ११ ॥

यात्मस्यमितामस्यपितेत्रुतेनकतिमविदहतिकाङ्गः वद्वीतोनेवविद्रुरियपेश्च
नोहातत्वास्यकृत्यः कप्रमात्मायोमे: सेवितचराग्रुताप्तस्यकामिसमवाकंध्यं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

18

श्री
भाग
प्रटी
१८

श्रान्तं प्लान्तं वा विरक्तानां वार्ता महान्तो याचितव्यतत्त्वं न जानन्तीत्याह तत तस्मात्त्व स्वस्वरूपस्य या मनेज्ञा ने ब्रह्मा
दयोपि न सम्यक् यो मत्स्य वन तत्त्वतः शक्ताः स्युस्तत्त्वं वयं कथं प्रभवाम यस्तेषां मध्ये श्रेष्ठत्वं नावा वीनाम
यापि परतत्त्वं न तत्यतदात्म शक्तिपरिमितमात्रमिमं यथः तदेवाह एतत्पशमिति ३४ तपर्वरूपेन

तत्त्वस्यतेमरहस्यतो पतः पश्यन्तो नः स्वरूपमामनेप्रभवन्ति सूक्ष्मः ब्रह्मादयः किमुतसंस्त
३ वनेयतन्तत्त्वगोमार्गो विषया श्रोपपाक्षिमात्रे ३४ एतत्पर प्रपण्य मानपरं तमहेश्वर सूद
नायाहि लोकस्यव्यक्तिमेव्यक्तकमणः ३५ श्रीशुक उवाच॥ तद्वीक्ष्य व्यसनं तासां कृ
पयाश्वपापीडितः सर्वभूतसुहृद्देव इदमाह सतीं प्रियां ३६ अहोवत भवान्यतत्प्रजा
नां पश्यवेपासं लोकदमथनोद्भूता त्कालकूटादुपस्थितं ३७ आसांप्राणपरीप्सूनां
विधेयमभयं हिमे एतावान् हि प्रभोरर्थो यद्दीनपरिपालनं ३८ प्राणैः स्वैः प्राणिनः
पान्ति साधवः क्षणभंगुरैः बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसः कृप
भूतेषु यतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः प्रीते हरौ भगवति प्रीयेहं सचराचरः ४० तस्मादिदं गरं भुं
जे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे एवमामंत्र्य भगवान् भवानीं विश्वभावनः ४१ ॥

षापि मद्गुणान्तादेवकृतार्थो वयं इत्याह सूदनायहीति ३५ मत्स्यभावमविचार्य विषपाते प्रवृ
त्तेः मांक पर्विविदिर्षपिया वा इत्यादि तिप्रेकृया तामनुज्ञापयन्नाह अहोवतेति सार्धैश्चत्त्वभिर्विषणसं
दुःखं ३७ प्राणाहूनां प्राणावलम्बनानां मया प्रभोः समर्थः कार्यं किं च बद्धवैरेषु भूतेषु परस्परं जि
घांसत्सु ३८ टीकाहृदं ३९ कृपयतः कृपां कुर्वतः पुंसः ४० प्रमज्ञः प्रोभनास स्वास्ति

[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

18-A

जगद्युमतं करतलीकृत्य करतलपरिमितमात्रं कृत्वा ४२ जलकल्मषः जलदोषो विषं ४३
४ यस्माद्गले नीलं चकार साधोः कृपालोः ४४ प्रस्कन्नं गलितं ४६ अपधयो यम विषाः

तदिदं जगद्युमानेमेप्रभावजातमोदन ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषं
४२ अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जल
कल्मषः ४३ यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणं तप्यन्ते लोकतापेन साध
वः प्रायशो जनाः ४४ परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः निशम्य कर्म त
च्छंभोर्देवदेवस्य मीढुषः ४५ प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुंठश्च शशंसिरे प्रस्कन्नं
पिबतः पाणेर्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तत् ४६ वृश्चिकाहिविषौषध्यो दंदशूका
श्च ये परे ४७ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुक उवाच पी
ते गरे वृषांकेण प्रीतास्तेऽमरदानवाः ममंथुस्तरसा सिंधुं हविर्धानी ततोऽभवत् ता
मग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप २
तत उच्चैःश्रवा नाम हयोऽभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्बलिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्ष
या ३ राम ॥ ॥
तेऽपि जगृहुः अनेन विषस्याति द्युता उक्ता ४७ इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमस्कंधे सप्त
मोऽध्यायः ७ अष्टमे मथ्यमाना द्धिर्लक्ष्म्या विष्णोर्वृता मरैः पश्यतेरह तेषां मोहिनुज्व
स्यते हविर्धानी सुरभिः २ देवयानस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्य यज्ञस्य संबंधिने हवि

19

श्री भगवतः श्वेः श्वेताद्रिः कैलासः तस्य महिमानं दंतैः शिववत्तत्स हरेत् ४ वल्गाभिर्गत्यादिभिः स्व-
भाग र्गिणां मनिकेतैः ६ सुदामा पर्वतः तेन एकस्मिन् दिग्भागे जाता सौदामिनी स्फटिकाद्रिमयगिरिविशेषो
अष्टी द्युतिका विस्फुरतीव सुदिवकान्त्या दिशो रंजयंती श्रीः संपत्सा तन्वाना स्मृतिर्या विशिनष्टि रमेति सैव भ-
१९ गवत्परा यस्मादाविर्भूदित्यर्थः ७ तस्याः रूपादिमहिम्ना आक्षिप्तं चेतो येषां भगवद्विलासस्थितया

तत ऐरावतो नाम वारणेन्द्रो विनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन्भगवतो महिं ४ ततोऽभ
वत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान् ५ तत
श्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलो
कनैः ६ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौ
दामिनी यथा ७ तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहि
माक्षिप्तचेतसः ८ तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतं मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेम
कुंभैर्जलं शुचि ९ आभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पंच पवित्राणि व
संतो मधुमाधवौ १० ऋषयः कल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गंधर्वा
नट्यश्च ननृतुर्जगुः १२ ॥ ॥ ॥

स्त्रिया विलोकितानां देवानां यथा पूर्वं सर्वे संयत्नाः अग्रे साधारणं चतद्विपर्ययं वक्तुं अभिषे।
कादिमहोत्सवं वक्तुं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवत्पाणिग्रहणकौतुकादिसामग्रीं संतनोत्यादि ८
अथासी दासनानीयतां प्राक् तेन प्रथमं अभिषेचनिकाः अभिषेको विलाः पंच पवित्राणि एव गा
व्यानि मधुमाधवौ चैत्रवैशाखौ भवं फल पुष्पादि पाठांतरे पिंह कौ सपवाद्यैः मधुमासे भवं मधु

॥ श्रीधरी ८ श्रीभागवतटीकायां ८ ॥ १५

19-A

प्राविवेशाशु वेगेनाश्रयं यन्नादयन्नभस्तलानि ‍। स्वतो येषां तान्न सूद्गादीन् पश्चादयं भुवने व्याप्य
वाणिगणानन्यां मता पुणायमिन्न तत्रान्वविश्य कांचिकस्यांचिदोषस्य महाबल नदस्वा हन्तुं
नोमीनिति भिः १८ मत्पुनिर्जेयो नास्ति दैवीसः प्रभृति पुरुषः कोटि प्रभगवर्जितं तेनानेनास्ति
मे यावत् संग्रामं पाणावमुञ्ज्ञानकृतां मुवाच व्रताद्यनशाकवेगा इवीणाः तमुत्तानिः
स्वतान् १९ ततो भिषिषि विचुर्देवी स्त्रियं पश्यकाम्मती दिग्विभाः शुगाकल्पशास्त्रकः
वाका दिजविते २० समुद्रः पीतकौशेयवासमीमनुपाहरन् वहगाः स्वजंवेजयं
तीमप्युतामनेयघरा २१ भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरत्व
तीपद्ममजोनागाश्च कुण्डले २२ ततः कृतस्वस्त्ययनालयत्ततन्नस्वजनदंष्ट्रिषु फाणधिरः
हापाणिनाता वचाललवञ्च स्वकपालतकुण्डलमवी प्रसादमंस्थतीमन्शोभन २३ स्मितहृदयं
वृतिनकृपाः सीममंजित्विवनरवंदनं कृत्वमास्थिते तनस्तताः प्रवल्लगोशिजिनेविस्मये
तोहमत्तमावभा २४ विलोकयंती निस्वयमात्मनः पदं भुवं वाव्याप्त्रिवाविस्फुर
णा गंधर्वयत्ताश्च वसि वाणवविष्णुपयाविष्कृत्वनाभिः २५ नूतनयोषस्यतमस्तु
तिजेयाजान्नकाविनच्छ्रवनसंगाववर्जितम् कृविनमहात्मस्यातिकामानिर्जेय सर्वैः स्वै किंपर
तावयाश्रयः २६ यमः कोविननभुवनमोहदंग्याम कोविनुमयनस्मुक्तिकामां वीर्येन्द्र
महत्वोपि ब्रह्मसोमासोनकामानिजेयः पर्वताद्यपाश्रयः पापपतल सदैः मर्किमीश्वरः २७ नूमनसो
हदेपर ऋ अमारिष्ठ तनुमुक्ति कामणां सामाः प्रिविप्रभूतिषु पुमः कानेवीयादवीयमस्ति ऋजवेगानि
प्रीनकालवेगानपरिहानेतन्नमवानि युगाममगवर्जितं मनकाद्दिः दितीयः ममवानोहमसायिनि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

विरागश्चापि मा कोऽद्युपादौ शीलं मंगलं नास्ति इंद्रियदमनपशीलवान् कोऽपि तत्र प्राप्ति हि शरणपद्य
तो श्रा पुरुषस्तम्य येन कथं उक्तो न श्रीभगवद्देवेण श्रकुमारवृष्टमुमं भवात् । यत्र ऊ अव श्री हृदमाकोऽ३
पारिवारेंद्रियदमना सुभावात् शीलं मंगलं विगुणे स्वयमुभयं मत्वा तु तव अन्यः हवोक्तः कास्त्र ।
द्दोषः तथापि सोप्यमंगलः प्रसन्नतवाससायमंगलवेष्टितः श्रीमकुंदं लदमीकृत्याह कृत्वेति क
श्चिद्धमंगलः तिरवयश्च सतमानेहिकोदते श्रात्मारामतावा २१ एवं विसृष्टपपरमात्मनिरपेक्षमापश्च

कश्चिद्विरापुत्रेहि शीलं मंगलं कापि तत्र दपाप्तिनवेयमांगुषः यत्रोभयं कुत्रचसोप्यमंग
लः ह्यमंगलः कस्तत्र कांदते हिमा २१ एवं विसृष्टपगाधृभिवाविमहुणेवंरति जैकाश्रयः
तागुणाश्रयं वक्षवंसवंगुणैरपेदितेरमामकुंदनिरपेक्षमीप्सितं २२ ॥ ॐ नमो
भगवते वासुदेवाय नमः ॥ ॐ ॐ ॥ ॐ
॥ रामाय नमः ॥ ॥

कुंदमेव वरं वव्रे तत्किमव्याभिवासिभिः सद्भिर्धर्मज्ञानादिभिर्गुणैर्निद्रं जैकाश्रयत श्रावतैरपेक्षैः ।
णाक्षसवंतमततद्धहतरगुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीतं पाठांतरे निजैकाश्रयमस्तुणाश्रयमसयक्षेवार्थः ।
श्रतएवस्वयमपेक्षितं किं च सर्वैर्गुणैरपि मादिभिरपेक्षितं तत्तमयं भावः यद्यपि स्वयमात्मारामस्तेनश्च
निरपेक्षः तथाप्याश्रिताश्रणिमादिसिद्धीयथानोपेक्षितं तथामामपिनापेक्षतावतैववचनमेवया
हं कृतायामास्याकिमन्यैः प्राकृतैरितितमेववृतवतीतितदेवाह २२ ॥ ॥ २०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२०A

तस्यां सदेशकमनीयां नवकंजमालां निधाय तदनु ग्रहं प्रतीक्षमाणात् हंसीनसानिकवनेतस्यैकथं
भूतां मालां मायंतीयमधुव्रतानां तेषां वद्रूयम्भूषगिराउपघुष्टा नादिता कथंभूताश्रीः सव्रीडहासमन
विकसन्नयनेन तस्य उरः स्थया मय्याता स तीक्ताः प्रतीक्षमाणा तस्या विनयैः २३ भगवान्नपि
त्रैलोक्याभिवृद्धये स्ववक्षः स्थलं तस्याः स्थानं दत्तवान् इति विष्णुवाक्षस्तयोर्विभवाय स्याः ।

तस्यां सदेशाउपांतीनवकंजमालां मायन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां तस्यौ निधायनि·
कंठेनउरः स्थयामस सव्रीडहासविकसन्नयनेनयाता २३ तस्याः श्रियास्त्रिजगतोजन·
कोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमं विभूतेः श्रीस्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणाय
त्रस्थितैधयतसाधिपतीस्त्रिलोकान् २४ शंखतूर्यमृदंगानां वादित्राणां पृथुस्वनः ।
देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्यतां गायतामभूत् २५ ब्रह्मरुद्रांगिरामुख्याः सर्वविश्वसृ
जो विभुं ईडिरेवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैः पुष्पवर्षिणः २६ श्रियावलोकिता देवाः सप्र
जापतयः प्रजाः शीलादिगुणसंपन्ना लेभिरेनिर्वृतिं परां २७ निःसत्त्वा लोलुपा रा·
जन्निरपत्रपाः यथावापेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः २८ अथासीद्वारुणी
देवी कन्या कमललोचना असुराजगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते २९ ॥
रामायनमः ॥ ॥ ॥ ॥

तस्याः त्रिजगतो जनन्याः श्रियः परमं सान्निध्यं समधयतावर्धयत २४ तल्लिंगैर्विष्णुप्रतिपादकैर्
वितथैर्यथार्थैः २६ वारुणी वरुणादेवमद प्रेतमयी सुरा २९ ॥ ॥ ॥ = ॥

श्री· दीर्घौ पीवरौ दोर्दण्डौ यस्य सः कंबुग्रीवः शंखवन्नाभिवत्त्रिरेखावलनात् ग्रीवा यस्य सः स्निग्धः कुंचितः केशा
भाग नामन्तो यस्य ३१ पूर्ववटीका ३२ इज्यभाक् यज्ञभागभाक् अत्रस्तेनाश्रुतं पावित्राणि ३४ मिथः द्वैता·
वटी· नाय परस्परसंकलहो मा भूदनेन योगमायया यार्थं साधयिष्यामि अतो मायाविधस्तेत्याहेति शेषः तदेवाह यदा।
२१

अथ योऽयमसमानानां पूर्वैरस्ताघ्यधीभिः ३० इत्युक्तोऽथ महाराज पुरुषः परमाद्भुतः ३१ दीर्घपी
वरदोर्दण्डः कंबुग्रीवोऽरुणेक्षणः प्रपन्नः ... सर्वाभरणभूषितः ३२ पीतवासा
महारत्नः स्फुरन्मणिकुण्डलः नीलकुञ्चितकेशान्तः त्वमगाः सिंहविक्रमः ३३ अस्मृतस्य·
पूर्णाकल्पं विश्रवलयभूषितः सर्वभागवतः साक्षात् द्विसारशोषामभवः ३४ यदन्तविरिति
त्यानस्त्राप्नुवेदप्रसिज्यभाक् तमालोक्यासनः सर्वकल्पो वाप्तताश्रुते स्मिसंतिसर्वेव·
स्तनिकल्पान्तरसाहरन् नीयमाने स्वरैः तस्मिन् कल्पो स्मृतमभाजने ३५ विपस्ममनसो·
देवा हविःप्राणमायभूः इति तैर्दत्तमालोक्य भगवानप्ययकामसृजत् ३६ मायिवयतामि
यार्थेवः साधयिष्ये स्वमायया मिथः कलिरभूते वान्तर्दर्श्यं तर्प्येवेतसा ३७ अहं स्वैमहे
स्वैनवंनवंमितिप्रभो ३८ रामायनमः ॥

तिर्यग्देवानुत्येनायासेन हे तवः साधको नर्थः कामः तत्युक्तानि वेतां स्मियेषां रत्येवं समबलानां
कलिरभूत ३७ दुर्बलानां तामाश्रोशप्रकारमाह देवा इति हाभ्यायेदेवानुत्येनायासेन हे तवः सा
धकाः तन्त्यश्रायासोहत स्त्रूयनादिर्येषामिति वास्तत्रयोगे स्वैषां समं फलं नतदत तथा कृतिः स्व
दिकामाः स न मासो रात्रिनियय जमानाः ते स्मृतिजरतिवत स्त्रूयं वासो रतिपंचभिः ३८ ॥ ॥ २१

३४ टीकाष्टवे ४१ प्रेक्षणीयमुत्पलश्यामंसर्वेष्ववयवेषुसुंदरंसमानयोः कर्णयोराभरणंय
स्मिंस्तत् ४२ प्रीमनाग्रीवायेततनकंठाभरणंयस्मिन्नितिवासभुजयोरंगदाभ्यांभूषिते ४३ वि

द्देवाः स्वंभागमर्हन्तियेतत्वायामहेतवः सत्रयागाख्येतस्मिन्नेषधर्मःसनातनः ३४ इ
तित्वान्वितपाधयतैर्देवयाजातमत्सराः ३ केला स्वबलानसजनस्वहीतकलशानमु
द्राः ४१ एतस्मिन्नेतनेविष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधारपरमाद्भुतं
४१ प्रेक्षणीयोत्पलश्यामंसर्वावयवसुंदरं समानकर्णाभरणंसुकपोलोन्नसन्नेन
४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं स्वबोमोदानुरक्तालिकंकारोद्विग्नलो
चनं ४३ बिभ्रत्स्वकेशभारेणमालामुत्फुल्लमल्लिकां सुग्रीवकंठाभरणंसुभुजां
गदभूषितं ४४ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्याप्रविलसद्वल्गुचल
च्चरणनूपुरं ४५ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतःसुका
ममुद्दीपयन्मुहुः ४६ ॥ ॥ एम॥

रजांबरेणामंसंवीतानितंबद्वीपांविशालमातनत्रशोभायस्यास्तयाकांच्याप्रकर्षेणविल-
सद्वल्गुयथाभवत्येवंचलतोश्चरणयोर्नूपुरेयस्मिन् ४५ सव्रीडेनस्मितेनसहविक्षिप्ताकंपिता
याभ्रूस्तस्याविलासेनसहयान्यवलोकितानितैर्दैत्ययूथपानांचेतस्सुमुहुर्मुहुःकाममुद्दीप
यन् ४६ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री॰ भाग॰ भ॰टी॰ २२

22

इतिश्रीभावार्थदीपिकायांप्रथमस्कंधेऽष्टमोध्यायः ८ नवमेमोहितैर्देवैरर्पितेषुतमाजनेतदंव
नेनरवेभ्योष्टनेदत्तेतयेयते ब्रह्मोद्वपंमोर्दयंयामयुतिः इतिवृदंतः कासमित्यादियपङ्कं १ मर्ये
तीक्ष्णदोभवतीव ३ कस्यासीमयुक्तमुक्तमस्माभिः यतस्मनकोपिभुक्तस्त्वेत्याहुः तेतिना॰

इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेप्रथमोध्यायः ८ श्रीशुकउवाच तेन्योन्यतोसुमापात्रेहर्ततःप
तसोहृदाः द्विपंतोदस्युधर्माणाप्रायांतीदटशुःस्त्रियं १ ब्रह्मोदपोमहाधामब्रह्मोब्रह्मा
नवंवयः इतितेतामभिद्रुत्यपप्रछुर्जातहृछयाः २ कात्वंकंजपलाशाक्षि कुतोवाकिं
विकीर्षसि कस्यासिवदवामोरुमथ्नंतीवमनांसितः ३ नवयंमामरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्व॰
चारणैः नास्पृष्टपूर्वांजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४ नूनंत्वंविधिनासुभ्रुप्रेषिता॰
सिशरीरिणां सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिं ५ सात्वं नःस्पर्धमानानामेक
वस्तुनिमानिनि ज्ञातीनांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यपदायादाभ्रात॰
रः कृतपौरुषा विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभवेत् ७ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायो॰
षिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत ८ श्रीभगवानुवाच कथंक॰
श्यपदायादाः पुंश्चल्यांमयिसंगताः विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषुनयातिहि ९ ॥ ॥

सांप्रमतादिभिस्स्पृष्टपूर्वांनजानीमएव ४ ब्राह्मणामिदंतदर्शनंनीश्वेरणासंपादितमित्याहुः नून
मितिसर्वेंद्रियाणांमनसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिंप्रेषितापदेत्यर्थः ५ भेदोविग्रहोयथानभ
वेत्तथा ७ संगताःप्रवृत्ताः ९ ॥

हेस्तरोदिषः १० भावेनकेनाप्यभिप्रायेणागंभीरंयथाभवत्येवंजहस्तः ११ ईषत्स्मितेनशोभायस्याः
तयामयाहृतंमाधुवाश्रमाधुवायथस्पृपेतश्रीगीकृतततहिंविभजे १२ अन्नत्वपुंगवाः देवश्रेष्ठाः
ममाणामियत्राम्भजानंतः १३ यथापत्रोषयथाप्रीतिगृहतस्यत्वतणांगृहतेयंत्रोनिमंनमुनेवा
मः स्तयंसुवाणात्वंतम्मांगालिकयपुतावमात्रेनसर्वदाप्रमाणयेषुकृपेशपुंसांविविशुः १५ भूपैणमो
शालाहृकाणांस्त्रीणांवसिष्ठीनात्वरहिषः सात्वान्माङृतंतन्त्यानिवृत्तंवृत्तंविवि
वतां १ सुकृश्वाव इतितेलोलितेस्तस्याश्चस्तस्मिनमोस्मः जहस्तः भावगंभीरंदंडः
वाश्रुतमाजतं ११ ततोश्रुहीनोश्रुतमाजनेहरिर्वेभाषदृषत्स्मितशोभयायाणा यथस्पृपे
तकवमाधुसाधुवाहृतंमयावोविभजेस्त्वयामिमो १२ इत्यभिव्याहृतेनस्याश्चाकर्ण्य
स्तवपुंगवाः अप्रमाणाविदस्तस्यतेनयेत्यनुमेमत १३ यथापजोषवासांसिपरिधाया
हतानिते कृपेशपुंसाविशान्सर्वेप्रागग्रेश्वभिश्रुषिताः १४ अथोपाध्यकृतस्त्वानाङूना
वहविधानत्वं दत्वागोविप्रभृतेभ्यः कृतस्वस्त्ययनाद्विजैः १५ प्राङ्मुखविष्टपविष्टे
स्तवेषुदिजेषुव भूपामोदितशालायांजप्यायामात्मसीपुनैः १६ तस्यानंदककं
रमोरूपा [illegible] ङ्कुल[illegible] श्रीणीतवालस्यातिमंदविह्वलादौ माकूजतीकनवकाहू
पुराशिजितनेकृभस्तनीकत्लशपाणिरथ्याविवेश १७ ॥
दितायांशालायां १८ अथतस्यांशालायांहेनवेदमाकलशपूर्णीतिमाविवेशाकथंभूतामणिवं
धाद्यकनिष्कस्यकरमोवहिः करस्मप्रदशोभमहेनोकृभूपस्याः स्वाउप्ताकेमतीयंडश्रूलय।
सिंमतनश्रोणीतटेनविशालयाश्रोणिपाश्रत्वमामंदागतियस्याः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

23

श्री· पाठांतरे कुसुममदप्रायोः कुर्वोलेमंडशलेयस्याः सा चासौ श्रोणी तस्यां तटे नालमगाति स्वमदेनावि
भाग· क्लेभ्रदितीणीयस्याः १८ तां स्त्रियः सवीसंवीन्त्यदेवा समाः संमुमुक्ः कथं भूतां कनकमयेकुंडलेय·
श्री· स्याः सा चासौ चारवः कांतिदयोयस्याः सा वविगलिता विमलः सतपद्दिकायाश्रतोपस्थानां १८
२३ एवं ता मोहयिता यत्कृतवास्तदाह त्रिभिः अस्त्राणां स्पादानेसर्पाणांदलीदानामिवडनेयश्रन्या

तां श्रीमवीकनककुंडलवाहुकर्णनासांकपोलवदनां परदेवताख्यां संवीक्ष्य संमुमुहुः
हसितवीतणानेदेवा स्म्रणविगलितस्तनपद्दिकांतां १८ अस्त्राणां स्पादानसर्पाणा
मिवडनेयं सनाजातिरूपां सा नांनतांव्यमजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीर्भ
योरीजगत्पतिः तां श्चोपवेशयामास स्वास्वासु च पंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशो
वंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरां सुधां २१ ते पालयंतः समयमसु
राः स्वकृतं नृप तूष्णीमासन्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सयाः २२ तस्यां कृतातिप्र
णयाः प्रणयापायकातराः वहुमानेन चाबद्धाः नोचुः किंचन विप्रियं २३ ॥

यमतांतान्सर्पांतेभ्योन्न्यभजत अयंभावः दैत्यैर्मदीयं सर्वं परमार्थं सर्वमतमन्येवश्रुतोमदृष्ट्वा
देवानेवपाययिष्यामि किंचैतेभ्यानायं विभजस्वेतन्त्रके नचैतेभ्याजानेवक्ष्येभ्यादातन्यायश्रत
तेभ्यः सुधां नदास्यामिति १९ पंक्तीः पृथग्विविक्ताः कल्पयित्वाविधाययिताभ्यपंक्तिषुस्वेषुतत्स्मजा
तीयेषु ताश्चासरानपिचतारणांचेवोपवेशयामास २० उपसंचरैर्वहुमानप्रियवाक्यादिताता
नतिक्रम्यातिकामयामसनैः दूरस्थानपिदेवान् २१ नयाकृतं स्नेहायेषु स्त्रियासहविवादस्यजगु

23A

तावत्स्वरूपाणां दृष्टं किंचित्त्वितं वनस्पृष्ट्यंतर्धीराः तत्र पतितधर्मिमादिवड्मानेन ब्रह्मावहानियंत्रि
ताः समयपालनादिभिः षडिंद्रते कारणैः अप्रियं किंचित्पनो नः किं तस्मै मा सन् २३ देवप
तौ वेद्राकं यामेध्यं प्रविष्टः सोममसूतमपिवत् २४ हरितस्याशिरोजहार अस्त्राविताः अनुसृष्टः
२५ ग्रहंस्यारिवत ग्रहतादिकारणं २६ हविभक्तानामेवायमाः फलं तेन त्येषामित्येवमा

देवानिगमतिष्ठन्तः स्वभावेदेवंसमाद प्रविष्टः सोममपिवत्त्वद्राकोभ्याव स्रवितः
२४ वज्रेणादुरधारेण जहारपिवतः शिरः हरितस्य कवंधपस्त्रमधयाम्लावितो।
पतत २५ शिरस्त्रमस्तोनीतमजो ग्रहमवीक्ष्यत यस्तपवेणावंद्राकौ अभियाव
तिवेदयी २६ पीतपाघेसृते देवैभगवांलोकभावनः पपपनामस्तवेंद्राणांसदृष्टं पंजरस्थ-
हेहविः २७ एवंस्तुणस्तस्याणाः समदृष्टाकालहेतवर्थकामेमतयोपिफलविकाल्याः
तत्राश्रुतेस्मरणाणां फलमेजमसोपूर्यत्यात्पंकजरजः
अयणान्नदेत्याः २८ ॥ ॥ रामः

ल्पानन्नातत्नात्सर्यमाह एवमित्तमाद्पारयोयेषांहेतमेंदगादिः अर्थः समुद्देतिहंवीहयादि वि
विधः कल्पः फलेकेषांविजातकेषांविनेतिवैवविप्रयेषांते फलेवेषस्वंतावश्रुद्भिष्यर्थः त
देवाहतत्रतेश्रुयस्यपादपंकजरजः अयणाद्देवा अश्रुतफलमापुः सएवसेव्यइत्यर्थः यत्रदोति
त्यमेवंधातपतेदेवायपादयाति २९ ॥ रामायणायनमः ॥

श्री· यदिति असवः प्राणाः वसु धनं प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते देहाद्यर्थं यत्क्रियते इत्यर्थः त ८
भाग दसद्व्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदात् [illegible] तैरेव प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन
अष्टी· यत्क्रियते इत्यर्थः तत्सन्महाफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात्तत्र दृष्टान्तः
२४ यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वत्रानुगतत्वात्तत्र दृष्टान्तः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कन्ध

यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भव-
ति यत्क्रियतेऽपृथक्त्वात् सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् २९ इति श्रीभागवते अष्टमस्कं-
धे नवमोऽध्यायः ९ ॥ श्रीशुक उवाच इति दानवदैतेया नाविन्दन्नमृतं नृप युक्ताः कर्मणि
यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वामृतं राजन् पाययित्वा स्वकान् सुरान् पश्यतां
सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः २ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनन्दनाः अमृष्यमा-
णा उत्पेतुर्देवान् प्रत्युद्यतायुधाः ३ ततः सुरगणाः सर्वे सुधया पीतयैधिताः प्रतिसंयु-
युधुः शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ४ तत्र दैवासुरो नाम रणः परमदारुणः रोधस्युदन्व-
तो राजंस्तुमुलो रोमहर्षणः ५ तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे समासाद्या-
सिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ ॥ नारायणाय नमः

प्राणादेरपि भवतीति यद्वा अन्यस्तोयं पृथक्त्वं पर्यालोच्य भेददृष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रिय-
ते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्य अभेददृष्ट्या तैरेव यत्क्रियते तत्सद्भवतीति शेषं समानं २९ इति श्री
भावार्थदीपिकायामष्टमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ९ दशमे मत्सराद्देवासुरसंग्रामे सुरैः देवमाया।
विमोहितेषु देवेष्वाविर्भावो हरेः तद्देवदृष्टान्तास्तिनो भक्तानामिति दितिजभक्तमत्सरतः प्राणहानिः पुन २४

24-A

विचित्रध्वजपटाढ्याभिश्च वीराणां मालाभिश्च राजितैर्देवदानववीराणां ध्वजिन्यो याद्या माला
भिः सामान्याविरेजतुरितिवर्णनामनयः यादोभिर्विनिवासितैस्तत्सैन्यतयैश्च वाहैश्च याम
पूर्णावल्लयश्चहंगानोभेरीडमरवीणामहान् हस्तस्वरथपत्तीनां तदन्तानिःस्वनो भवत्।
७ ह्रेषितो गर्जिभिस्तत्र पत्तिभिः सहपत्तयः हयाहयैरिभाश्चेभैः समसज्जन्त संयुगे।
८ उष्ट्रैः कोविदाभिः कोपिदपरेषु पुंखैः कोविक्रोरन्तेगोऽर्द्दन्ते हीयिमिहेविभि
भेदाः ९ शूद्रैः केचिद्भेदरम्यपरपत्नभासैसत्तिमिमिगलैः शरमैर्महिषैः विक्रैर्गोष्ठ।
वैरान्वयाहताः १० पिनाकाभिताविषुभिः केचिन्मुकुलामैः शशौनैः वक्लैरकैकंकु।
सपत्रैः हैमरस्य वस्त्रकारैः ११ अन्यजलस्थलोद्भवैः सत्वविकृतविग्रहैः सनया
हमयाराजन्तिविविधुस्तग्रतोग्रतः १२ विचित्रध्वजपटामत्रातपत्रैः सितामलैः महा
पतेवेस्त्वरैद्ध्वजनैर्वालवामरैः १३ वातोद्धूतोत्तरोमर्षीषिर्स्वाभिर्वमध्ववितैः स्फु
रद्भिर्विषदैः प्रासैः स्फुतातसर्प्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पांडुरेन्द्र
त रजतवीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ १५ वैरोचनो बलिः संख्ये सोसुराणां
वरूथपतिः यानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितं १६ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वा
श्चर्यमयं प्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनं १७ ॥ ॥ ॥
वैश्यजनैश्च १३ वातेनोद्धूततरङ्गैरेनतरीयनमीषिश्चस्फुरद्भिः सर्वरश्मिभिः स्फुतैरस्फुरद्भिः १४ प॰
वरीका १५ असुराणां यावमुः तस्य पतिः सपालियानमास्थितः १६ ॥

25

श्री० भाग्र० टी० २५

उदयेउदयगिरिशिखरस्थः चंद्रववविरेजेसुरतिरयागामनयः १५ सर्वतिप्रस्रवणानियस्मिन्त्रि
तिमदयागमात्सप्तानानावाहनादीनियेषांतेदेवाग्रसुरासुमिथोप्युः १६ सुवंटीका २२ दे
श्रास्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८
तस्यासन्सर्वतोयानैर्यूथानांपतयोसुराः नमुचिःशंवरोवाणोविप्रचित्तिरयोमुखः
१९ द्विमूर्धाकालनाभोथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरो
चनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनि
शुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकाले
यानिवातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः सर्वएव
रणमुखेवहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महारवान् दृ
ष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्वलभित्कुपितोभृशं २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशुशुभेस्व
राट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्व
जायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपं
तोमर्मभिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ युयुधेवलिरिंद्रेणतारके
णगुहोस्यत वरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकालनाभेनवि
श्वकर्मामयेनवै शंवरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९ अपराजितेननमुचिरश्विनौ
हावेवाहयुयोधेतिसमभिः असुरतश्रासुरासुपुधातेद्वन्द्वधर्षैः २८ सर्वेदेवपवपुतेनवालिसुतैः ३०
निसंमसमभागांदेवीकाले ३१ ॥ ॥

२५

25A

आरोहंतीत्यारोहाः तैःसहिताश्चान्येचवाहाः एवंतत्केवलंगजादयउक्ताः कथंभूताः निकृत्तावा
हुरूरायेषांछिन्नानिध्वजादीनियेषांतेषांदेवादीनांपदातीनांरथानांतुरगाणांतादृशायाधनानांभु
गच्छाणावतथासोमः पुलोमापुत्रपौत्रनिलः निशुंभशुंभयोर्देवीभद्रकालीतथास्थिती ३१
वृषाकपिस्तुजंबेनमहिषेणाविभावसुः उल्वलः सहवातापिब्रह्मपुत्रैरथोरतम ३२ का
मदेवेनउमयेउक्तलोमानाह्मिभिःसह बृहस्पतिस्तुशानमानरकोगाशनेश्वरः ३३ म
हतानिवातकवचैः कालेयैवंसवोमरुः विश्वेदेवास्तपौलोमैरुद्राः क्रोधवशैःसह
३४ तएवमाजाववस्थाग्रमेन्द्रोहंदंनसहत्यवपुष्पमानाः अन्योन्यमभ्याधनिजघ्नुरंज
साजिगीषवः तीव्रताणुपामितमर्दैः ३५ मुसंरोभिश्चक्रगदाष्टिपट्टिशैः प्रासतुल्लकैः
प्रासपरश्वधैरपिनिस्त्रिंशामहलैः परिघैः समुद्गरैः सपिण्डिपालैश्चशिरांसिविच्छिदुः ।
३६ गजस्त्वश्वाः सरथाः पदातयः सारोहवाहाविविधाविवर्तिताः निकृत्तवाहूरुशि
रोधराउरयः छिन्नध्वजेषामसनत्रखण्डताः ३७ तेषांपदात्यातरथांगतुरगाणांतादृशायाधना
उत्पातडास्थितस्तादारुणाउर्दिग्राः तैवमुखमांगिचवछोदय प्रवर्तिनास्तृवस्त्रुतिभिः परिप्लुताः ।
३८ रामायनमः ॥
सेकास्थितोरुणाउर्दिग्राः प्रांगुमगिवसर्पंछादयस्तेदेवादिसैवर्ततकथंभूतास्त्रवस्त्रुतिभिः रक्त
प्रवाहैः परिप्लुतान्तिकान्तयत्वापरिप्लवनांदेनान्येवततभावेनताः रक्तधाराणांतत्स्यंततश्च ।
तनादिग्नयैः प्रथमान्तपाठेरणाविशेषणानि ३९ टीकापुवं ३८ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री
भा॰ भ्री॰
टी॰
२

इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमस्कंधे दशमः १० एकादशे तु देवेषु दैत्यघातिषु नारदः देवानवारयत्
शुक्रो मृतान्दैत्यानजीवयत् उदयच्छत् उद्यतवान् २ निबद्धाक्षान्तालान्येषां तान्जित्वा नटः कपटकृत्

दृष्ट्वा स्वपेन गरुडवाहनमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदथ कालनेमिः तल्लीलया गरुडमू-
र्ध्नि पतत्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप सवाहमरिं त्र्यधीशः ५५ माली सुमाल्यतिबलौ युधि पेततु-
र्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तं आहत्य तिग्मगदयाहनदंडजेन्द्रं तावच्छिरश्छिनदरे-
र्नदतोरिणाद्यः ५७ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे दशमोध्यायः १० शुक उवाच अथो सुराः
प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकंपया जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयः तांस्तान्रणे यैरभि-
संहताः पुरा १ वैरोचनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति
चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्थितं मनस्विनं सुसंपन्नं विचरंतं
महामृधे ३ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि जित्वा बालान्निबद्धाक्षान्नटो
हरति तद्धनं ४ आरुरुक्षंति मायाभिरुत्सिसृप्संति ये दिवं तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्व-

ऐरेदृष्टि
ररेघैः

निर्पेष्यतेवापनेदृशंतितद्याहे मूढमायेशान्स्मान्जेतुमिच्छसि मन्यभावेशृणुउन्माह आरुरुक्षंति
आरोढुमिच्छंति येच उत्सिसृप्संति उत्सर्पितुमिच्छंति मोक्तुमिच्छंतीत्यर्थः अथो विधुनोमि पातयामि
कालत्रयेणनेकालेपंत्रितेअन्तरनिहंसति तत्र एवंविवेकमूयमपंडितान्प्रतिगुणाः ८ ॥ राम

27-A

कालरशेनेकालयंप्रवितंग्रतोनरूंयग्रनोनरहंष्येति नचएवंविवेकयमपंदिताग्रनिपुणः ८

सोहंइमोपिनलियवजेणशतपर्वणा शिरोहनिष्येमंदाम्भबटसत्तातिभिःसह ५
वलिरुवाच संग्रामेवर्तमानानांकालचोदितकर्मणा कीर्तिर्जयोजयोम्हनुःस-
वेषांस्युरनुक्रमात ७ नमिमेकालरशनेजनाःप्रशंपेतिसूरयः नहर्ष्यतिनशोचं-
तितत्रयूयमपंदिताः ८ नवयंमन्यमानानामोत्मानंतत्रसाधने गिरोवःसाधुशोच्या-
नांगृह्णीमोमर्मताडनाः ९ शुकः इत्याक्षिप्यविभुर्वीरोनाराचैर्वीरमर्दनः
आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः १० एवंनिराकृतोदेवोवैरिणातथ्यवादिना
नाम्हष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११ प्राहरत्कुलिशंतस्मैअमोघंपरमर्दनं
मयानोन्यपतद्भूमौभिन्नपक्षइवाचलः १२ सखायंपतितंदृष्ट्वाजम्भोवलिसखः सुहृत्
अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्हतस्यापिसमाचरन् १३ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा
जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहावलः १४ गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलि-
तोगजः जानुभ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १५

ततकोर्तिजयावानांमन्यमानानांवोगिरोनगृह्णीमःमर्मसुताडनेयाभिलाः ९ विभुर्मिंद्रं १०
तोत्रमेंकुशः ११ मयानःविमानसहितः १२ ॥ १४ ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भा॰ टी॰ ८

नमुचिर्बलः पाकश्चेति त्रयः प्राजग्मुः त्रयाणां पृथग्विक्रमानाह १९ हरीनिति त्रिभिः हर्यश्व।

१६

ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः
तस्य तत्पूजयन्कर्म यंतुर्दानवसत्तमः शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे १७ सेहे
रुजं सुदुर्मर्षं सत्त्वमालंब्य मातलिः इंद्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः १८ जंभं
श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः नमुचिश्च बलः पाकः तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १९
वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोस्य मर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतं २० हरी
न्दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् २१ श
ताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवं पृथक् सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे २२
नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंखैर्महेषुभिः आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः २३
सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसारथिं छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः २४
अलक्षयंतस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशुर्देवगणाः सहानुगाः अनायकाः श
त्रुबलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथार्णवे २५ ॥

सेंद्रस्य तावद्भिर्दशभिः शतैः २१ आहत्य इंद्रं विद्ध्वा २३ प्रावृट्कालीनसूर्यं २४ णिक्पथाः व ५२
णिजः भिन्ना नौर्येषां ते भिन्ननावस्तत्यर्थः २५ ॥ राम ॥ राम ॥

28 A

तस्य धात्रिदेः अस्माद्दिसहितो विनिर्गः अग्रणीः सारथिः २९ शोकमर्षाभ्यां पुत्रस्य हत्या क्रोधेनान्वितः
वेदावच्छेदाभिप्रेतं ३० अतिवीर्येणहत्वेभिनत्त्रीतितथा ३२ पतत्रैः पक्षैः ३४ सारमयं वीर्यादिकं

ततः तद्बाहुप्रवृद्धपंजराद्विनिर्गतः सांवरथधुर्योग्रणी वभौ दिशः स्वपृष्ठवीवरो वेधः
सतेजसा सर्वं पूरयत् तत्पारन्यये २६ निरीक्ष्य प्रहृत्तं तो देवः पश्चैरभ्यर्दितं तारैण उदयच्छद्दिपुंदे
तं वज्रं वज्रपर्णो रुषा २७ सततेनैवाष्टधारेण शिरसीवलयाकयोः ज्ञातीनोपपश्यतो राज
तत्र हास्तजनयनभयं २८ तमुविक्षत्रद्धंपंदष्ट्वा शोकामर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रं नृप
तेच कारपरमोद्यमे २९ अथ प्रसारमयं मूलं छेदावद्धेमभूषणं प्रगृह्याभ्यद्रवन् क्रुद्धो
हत्वासीतिविततिनेयत ३० प्राहिणोद्देवराजाय निनदन्स्वगराड्व ३१ तदापतद्गगन
तलेमहाजवं विविक्ष्य दहन् नृविशुभिः सहस्रधा तमाहनत्पक्रुलिशेन कपुरहृषान्वि
तः त्रिदशापतिशिरोहरन ३२ ततस्य हित्वचमपि वज्रऊर्जितो विभेदयः सुरपतिनोजनः
सैमितः तदद्भुतंपरमतिवीर्यहृत्चभिद्विरस्य हतोनमचिशिरोधरं त्वचा ३३ तस्मादिंद्रो
विभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः किमिदंदैवयोगेन भूतं लोकविमोहनं ३३ येनवैपू
र्वमहीणांपक्षच्छेदप्रजात्यये कृतोनिविशतोभारैः पतत्रैः पततोभुवि ३४ तपःसा
रमयं त्वाष्टृं हतो येन विपाटितः अन्येचापि वलोपेताः सर्वास्त्रैर्रक्षतं त्वचः ३५ सो
ये प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तो सु केल्पकैः नाहं तदाददे दंडं ब्रह्मतेजोप्यकारणं ३६

त्वाष्ट्रं तपः एवं प्रहृतः मयोन्नवज्रेणमयाविपादितः ३५ ब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यं ३६

२१

श्री भाग दी २९

प्राहरच्छक्रमभ्यो ३७ मृत्युर्नैवेति ३८ उभयात्मनेमेवाहननप्युच्छेणान वार्द्रेण फेनेन तथा च श्रु-
तिः अपांफेनेन नमुचेः शिर इन्द्र उदवर्तयत इति ३९ अनुचेरुरुपगीयमाना इत्यस्यार्थः उपगीयमा
न इति शक्रविषोदितं प्राद्ध्वा गा शरीरमिति नायं शुष्करश्रीनार्द्रैर्वधमर्हति दानवः ३७ ३८
मयास्मै यद्वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोन्यश्चिन्तनीयस्तेनोपायो मघवन् रिपोः
तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान् सुसमाहितः ध्यायन् फेनमथापश्यदुपायमुभयात्म-
कं ३९ नशुष्केण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः तं तुष्टुवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावाकि-
रन् विभुं ४० गन्धर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुन्दुभयो नेदुर्नर्तक्यो ननृतुर्मु-
दा ४१ अन्येप्येवं प्रतिद्वन्द्वान् वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान् केस-
रिणो यथा ४२ ब्रह्मणा प्रेषितो देवान् देवर्षिर्नारदो नृप वारयामास विबुधान् दृष्ट्वा
दानवसंक्षयं ४३ नारद उवाच भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाश्रयैः श्रिया समेधि-
ताः सर्वे उपारमत विग्रहात् ४४ शुक उवाच संयम्य मन्युसंरम्भं मानयन्तो मुनेर्वचः गीय-
मानानुचरैर्यशः सर्वे त्रिविष्टपं ४५ येवशिष्टा रणे तस्मिन् नारदानुमतेन ते बलिं
विपन्नमादाय अस्तं गिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान् विद्यमानशिरोधरान्
उशना जीवयामास संजीवयामास संजीवन्या स्वविद्यया ४७ बलिश्चोशनसा
स्पृष्टः प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृतिः पराजितोपि नाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८ ॥

नैरनुचरैः सह इति वा ४५ अविनष्टा अवयवा येषां विद्यमाना शिरोधरा येषां तान् ४७ प्रत्या-
पन्ना पुनः प्राप्तानि इन्द्रियाणि स्मृतिश्च येन सः ४८ ॥ राम ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

29-A

इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमे एकादशः ११ द्वादशे मोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकं भवं स
मोहयामास सुदृशः पुनः संमानयत् असत्स्वन्नसुरा विलोभाय पयानन्तदद्भुते इति वक्तुं महादेवमो
हाय महावर्णयते हरिः सोममपाययदित्युक्तं तन्निशम्य सोमया पत्न्या सह तत्र गत्वा रूपं द्रष्टुं ययाविस्तुत्वेत्याह वृ
षः १ सोमया उमया सह ३ त्वयि महामायाविनि परमेश्वरे न हि किल किंचिद्दृश्यं इति मिव व
र्णनपरमकौतूहलेन रूपमागता इति वक्तुं यथा मे वा पयनस्तौति ४ देवदेव जगतोहं देवालादेवश्च

इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे एकादशोध्यायः ११ बादरायणिरुवाच वृषध्वजो निशम्येदं योषि
द्रूपेण दानवान् मोहयित्वा सुरगणान् हरिः सोममपाययत् १ वृषमारुह्य गिरिशः
सर्वभूतगणैर्वृतः सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः २ सभाजितो भगवता सोम दरं
याभवः सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन् हरिं ३ तथापि किंचिन्न चाश्चर्यं वयं त्वाश्र
यमाणाः इति वसन्महादेवस्तुष्टाव हरिमष्टभिः ४ महादेव उवाच देवदेव जग
द्व्यापिन् जगदीश जगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ५ आद्यंतावस्य
यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः यतोव्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान् ६ ॥ राम

तत्राह हे जगद्व्यापिन् व्याप्तः हे जगन्मय तर्हि किं प्रधानेन हे जगदीश न तच्च जडः तत्राह सर्व
षामपि हेतुः अंतरेश्वरः आत्मता च न जडं प्रधानं त्वमित्यर्थः ५ ननु जगन्मयत्वे जगत
उत्पत्त्यादिना सत्त्वेन च ममापि किं न तथात्वं अपि न हि न झीत्याह आद्यंतौ मध्यं च अस्य जगतो ब्रह्म
णो भवंति अस्य च अव्ययस्य एतानि आद्यंतमध्यानि न संति यच्च ब्रह्मस्यैकारस्य सह द्रष्टुं बहिर्मो
क्षं च तत्सत्यं च चिद्रूपं भवान् अतो न तव विकारादि दोषे केत्यर्थः ६ ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा॰ ग॰
ष॰ टी॰
३०

नैवंभूतत्वेनुमत्यर्णामाचारः प्रमाणमित्याह नवै तिउभयतः उद्दामन्त्रवसंगस्यत्त्वा। ५ ननु ब्रह्मैववेद
हिंतस्य संगो दासीनस्य समवणाभोजोपमनया किंतेषांतत्राह तमिति ब्रह्मत्वोपत्वेनास्येन मदामी।
नः किंतु विश्वप्रपंचसृष्ट्यादीनां हेतुः तद्गुणाधीनात्मनां जीवानामीश्वरश्चततस्फलदातात्वहि
किंतत्तदेवत्व कर्याध्ययेत्तपासवकम्यः फलंददाति नहितहिमनपेत्तएवतेनहिं किंश्वरत्वेनन
त्राहते गात्मभिः तत्फलदानार्थमपेत्स्यत इति नटयेतः तस्य भावः तदपेत्ततातयाअनपेत्तत्वमेवद।
शियित्वेनदीपेत्रयत्वेविशिनष्टि पूर्णमसंवेच सुखिरूपविषयसुखंवेलत्तएत्यर्थमाह अविकार
निन्यमानेटसान्द्रे चयतः विश्वकेनत्कुतः विश्वं किंच अनन्यत्वेनविद्यतेअन्यधस्मात्स्त्वस्य अतिवि
ताभावादपि निरूपत्वमित्यर्थः नहिसर्वात्मकत्वेनतद्विकारः प्रसंगोडवाहस्तत्राह अन्यत्त्वेनाय
नवैवचांसिभोजे प्रप्रकामा निराशिषः विरमसे भवतः संगमन्त्रयः समन्वयासते ५ तेभ
सगुणमनतेविगुणविश्वोकमानेरमात्रमविकारमनन्यमन्यत् विश्वसर्गहेतुरूपेष्यिः।
निसंयमानामात्मेश्वरस्तु तदपेत्ततयानपेतः ७ एकः त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचसर्वणंकृ।
ताकृत्तमिवेदनवस्तुभेदः अज्ञाननस्त्वयिजनेविहितोविकल्पोयस्माद्गुणव्यतिकरोनि
रुपाधिकस्य ८ तांत्रस्य केचिद्वयंस्तुतनयमेकं एकेपरंब्रस्मनोः पुरुषंपरेश अन्येव
यांतिनवशक्तियुतंयरेतौकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रे ९ ॥ तिर्कंच कारणत्वान्न
रैवंभूतम्यात्मकत्रयसरूपसतवान्यपेत्तास्ति अतः केवलंभक्तानुग्रहार्थमेवतत्तेश्वर्यंनस्वार्थ
मित्यर्थः ७ अनन्यत्वमन्यत्वेकस्यकुतस्त्याशंकाहृष्टांतेनोपपादयति सदसन्कार्यकारणरूपद्
यमहयंचपरमकारणत्वमेवकः कृतेकुंडलादिरूपंद्वयमकृतंचकेवलमद्वयंसर्वणंयथैकमेवतत
द्वदेवत्वंतोनिवस्तुतोभेदोनास्तिकथंतर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञाननतस्तिनकृतः यस्मात्त्रिरुपाधिकः
स्यतवायं गुणव्यतिकरभेदानसतः ८ अतएवत्वांवस्तुपावरांयेतितत्वत्रतमस्व कयितज्ञाननीत्याद्वा
ध्यानवात्रस्त्ववेदांतिनोजयं तिमन्यतेत्वामेव पमेमीमांसकामन्यते प्रकृतिपुरुषयोः परंप्रमात्मकाख्याः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

30 A

पराणुर्न्नेपामत्तमगोः मत्तगुणेन स्पृष्टाश्चपि येन तमपाविर्भवितं विश्वमपि खलमेतत्तेन मानेति
किं पुनर्नृणां इदं यानश्चमं इह रागमेतां समैस चक्रूते ऽन्यानिशुपेषाते न जानंतीकिमुत वक्ष्ये ९ किंतवे
सेवेजान्तामीन्यादृ मतेमंवेश्चवरूत्स्यापाशाषिनानासिकितन्मवेसमोहिते स्वप्रकाशेश्चदः स्थितिजन्म
नाशंश्चमुष्यगतोतस्मादिभन्नानेनामीहितंजगतोभववंधं चमोक्षंच व्यापीश्चहंशतः चराचराख्येदेहे
मानेविचयथावायुराविशतितथाकथमहं न्सेनतदात्मकतयातस्येसर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मेन
नाहं पराणुऋषियोनमरीचिमुख्या जानंति यद्विरचितं खलु सत्वसर्गाः यन्मायया मुषित
चेतसईशदैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः ९ स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं
भूतेहितं च जगतो भववंधमोक्षौ वायुर्यथा विशति खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतया
वगमोवरुन्त्से ॥ अवतारामयाद्दृष्टा रममाणस्य ते गुणाः सोहं तद्द्रष्टुमिच्छामि यन्नो योषिद्
वपुर्धृतं १२ येन संमोहिता दैत्याः पायिताश्चामृतं सुराः तद्दिदृक्षव आयाताः परं कौतूहलं
हिनः १३ सूतः एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवान् शूलपाणिना प्रहस्य भावगंभीरं गि
रिशं प्रत्यभाषत १४ कौतूहलाय दैत्यानां योषिद्वेषो मया धृतः पश्यता सुरकार्याणि
गते पीयूषभाजने १५ तत्तेहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षोः सुरसत्तम कामिनां बहुमंतव्यं सं
कल्पप्रभवोदयं १६ सूतः इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव
हस्तरवगमः साबहुपेश्वन्ते १७ एवं स्तुत्वा पुनस्तं विज्ञापयति अवताराइति द्वाभ्यां ११ सुरकार्याणीये
विहितानि भाविकर्मीति पश्यता अपरं भावः अवश्यं ताव उन्मनान्दैत्याश्च पित्वा देवेभ्यो दत्तदेय
नचेवंदेवस्यरूपानेरणक्तंसुविते एतावं चनमोहनादिसारं कामिनीरूपमयाधृतमिति १५ तत्ते
पर्दर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयो यस्मात् १६ विविक्तानि पुष्पाणि अरुणाः पल्ल

श्री
भाग
टी
३१

एतत्कंदुकलीलावशेन येऽप्यावर्तनोद्वर्तने नमनोन्नमनेन ताभ्यां कंपितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहारगणो यस्या
भारेण प्रतिपदं मध्यं प्रभज्यमानामिव चलत्पदमेव प्रवालवत्कोमलेन ततलतां नयंती १९ दिक्षु भ्रमतः कं
दुकस्य चापल्यः भ्रंशोद्विग्नताभ्यां यतेऽवलेलोचनेयस्याः सकर्णाभ्यां विभ्राजिते कुंडलेनाभ्यामु
ल्लसिताकपोलौ ताभ्यां चनीलालकमंडितमाननं यस्याः २० स्तनयंती वपुर्तीनगहिमोहयंती २१

आवर्तनोद्वर्तनेन कंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैः पदे पदे प्रभज्यमानामिव मध्यं तस्खल
त्प्रवालेन यतीं ततलता २२ दिक्षु भ्रमत्कंदुकचापलेन भ्रंशप्रोद्विग्नतारायतलोल
लोचनं स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननां २० स्वथ दुकू
लं कबरीव विच्युतां सन्नह्यतीं वामकरेण वल्गुना विनिघ्नतीमन्यकरेण कंदुकं वि
मोहयंतीं जगदात्ममायया २१ तां वीक्ष्य देव इति कंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितवि
सृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमंतिक उमां स्वग
णांश्च वेद २२ तस्याः कराग्रात्स तु कंदुको यदा गतो विदूरं तमनुव्रजत्स्त्रियाः वासः
ससूत्रं लघु मारुतोऽहरद्भवस्य किल अनुपश्यतः २३ एवं तां रुचिरापांगीं दर्शनीयां मनो
रमां दृष्ट्वा तां सर्यमनस्तसक्त विषक्तात्माभवः किल २४ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरवि
ह्वलः भवान्याः अपि पश्यंत्या गतह्रीस्तत्पदं ययौ २५ सा तमायांतमालोक्य विवस्त्रा

तां वीक्ष्य देवः श्रीरुद्रः आत्मानमंतिके स्थितामुमां स्वगणांश्च न वेद कथंभूतः इति एवंभूतः अकं
दुकलीलया ईषद्व्रीडया अस्फुटस्मितेन तेन सह विसृष्टोऽपि कटाक्षः तेन मुष्ट एव चित्तग्रस्त एव स
एतत्स्त्रियाः प्रेक्षणं तया च प्रतिसमीक्षणं ताभ्यां विह्वल आत्मा मनो यस्य २२ तं कंदुकमनुव्रज
त्याः स्त्रियाः लघु सूक्ष्मं वासः ससूत्रं कांचीसहितं २३ तत्पदं तस्याः समीपं ययौ विषक्तोऽभवत्

31-A

मृगदेहजन २० एतोतामनुधावन्तद्दूरः सरित्सरस्सुशैलादिषु चसेनिहितोचभूव २५ ततद्दृष्टमायया जडी
तामनुगच्छन्द्रगवान्भवः प्रमुषितेन्द्रियः कामस्य च वशंनीतः करेणुमिव यूथपः २६ सोनुव्र
ज्यतवेगेन गृहीत्वा निकुंजोत्थितं केशेष्वपउपनीय बाहुभ्यां परिषस्वजे २७ सोपगूढाभ
गवता करिणा करिणी यथा इतस्ततः प्रसर्पंती विप्रकीर्णशिरोरुहा २८ आत्मानंमोच
यित्वांग सुरर्षभभुजांतरात् प्राद्रवत्सा पृथुश्रोणी मायादेवविनिर्मिता २९ तस्यासौपदवीं
रुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जितः ३० तस्यानुधावतोरेतश्च
स्कंदामोघरेतसः शुष्मिणो यूथपस्येव वाशितामनुधावतः ३१ यत्र यत्रापतन्मह्यां रेत
स्तस्य महात्मनः तानिरूप्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते ३२ सरित्सरस्सुशैलेषु वनेषूप
वनेषु च यत्र क्व चासन्नृषयः तत्र सन्निहितोहरः ३३ स्कन्नेरेतसि सोपश्यदात्मानं देवमायया
जडीकृतं नृपश्रेष्ठ संन्यवर्तत कश्मलात् ३४ अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्मनः
अपरिज्ञेयवीर्यस्य न मेने तदु हाद्भुतं ३५ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्य मधुसूदनः उवाच पर
मप्रीतो बिभ्रत्स्वां पौरुषीं तनुं ३६ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्या त्वं विबुधश्रेष्ठ स्वां निष्ठामात्मना
स्थितः यन्मे स्त्रीरूपया स्वैरं मोहितोप्यंग मायया ३७ को नु मेतितरेन्मायां विषक्तस्त्वदृते
पुमान् तांस्तान्विसृजतीं भावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३८ सेयं गुणमयी माया न त्वामभिभ
विष्यति मया समेता कालेन कालरूपेण भागशः ३९ शुकः एवं भगवता राजन् श्रीवत्सा
केन सत्कृतः आमंत्र्य तं परिक्रम्य सगणः स्वालयं ययौ ४० आत्मांशभूतां तां मायां भवा

करणे ३५ सोनिशंप्रकृति ३९ कालेन स्पष्टादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भागशो रज आ

प्रथमाध्यायार्थं निगमनेन इति इति ४० एतत्कीर्तनादेः फलमाह एतदिति ४६ भगवता कृतं भक्तपक्षपातं स
र्वसमक्षं गायति असतामविषयं भावो भजनं तेन गम्यं अंघ्रिं प्रपन्नान् सिन्धुमथ्यं सिन्धोर्मथनेन जातममृतं पा
ययत् अभोजयत् इति भावार्थे अष्टमे द्वादशः १२ अथो दशेन वर्ण्यते सप्तमादीन्यनुक्रमात् मन्वन्तरा
ण्यपि सप्तपञ्च मन्वन्तरसमाप्तौ परस्य पुंसः परदेवतायाः महत्कलानामृषभोऽपि मुह्यते यया वशो
ऽन्ये किमुतास्वतन्त्राः ४३ यं मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात् समासहस्रान्त उपारतं वै स एष साक्षात्
पुरुषः पुराणो न यत्र कालो विशते न वेदः ४४ शुकः इति तेऽभिहितस्तात विक्रमः शार्ङ्गधन्वनः
सिन्धोर्निर्मथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः ४५ एतन्मुहुः कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्य
मः क्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसारपरिश्रमापहम् ४६ असदविषयमङ्घ्रिं भा
वगम्यं प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत् सिन्धुमथ्यं कपटयुवतिवेषो मोहयन्यः सुरारींस्तम
हमुपसृतानां कामपूरं नतोऽस्मि ४७ इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ शुकः
मनुर्विवस्वतः पुत्रः श्राद्धदेव इति श्रुतः सप्तमो वर्तमानो यः तदपत्यानि मे शृणु १ इक्ष्वाकुर्न
भगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च नरिष्यन्तोऽथ नाभागः सप्तमो दिष्ट उच्यते २ करूषश्च पृषध्र
श्च दशमो वसुमान् स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैते दश पुत्राः परन्तप ३ आदित्या वसवो रुद्रा वि
श्वेदेवा मरुद्गणाः अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरन्दरः ४ कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वा
मित्रोऽथ गौतमः जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ५ अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददि
तेरभूत् आदित्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक् ६ संक्षेपतो मयोक्तानि सप्तमन्वन्तराणि १
णि सर्वाणि पृथक्पृथक् सप्तमादिमन्वन्तराण्याह मनुरित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति
आदित्यादयो देवा इति अन्वयो भगवतो जन्मावतारः तमेवाह आदित्यानां विवस्वान् अयोमा पृथक्त्या

32A

ष्केवडवास्तृतीयामाहुः ममतंसंज्ञेववडवेतिमत्तेनतडकेषधे सेवमूत्वाष्यवडवानासत्यौस्तसुवेभुवि।
इतियमसूयमीचयमुनाश्राद्धदेवश्रेमिश्रयःसुताः ८ सावर्णिःपुत्रः ९ यदत्रयपयाचमानायइत्या
स्तृतीयावडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः यमोयमीश्राद्धदेवःछायायाश्चसुतान्शृणु २
सावर्णिःतपतीकन्याभार्यासंवरणस्यच शनैश्चरःस्तृतीयोभूदश्विनौवडवात्मजौ ९
अष्टमेनस्याख्यातस्सावर्णिर्भवितामनुः निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयास्तथ ११ त
त्रदेवाःसुतपसोविरजाश्चामिताभाः तेषांविरोचनसुतोबलिरिन्द्रोभविष्यति १२ दत्वेमां
याचमानायविष्णवेयःपदत्रयं राज्यमिन्द्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यति १३ योसौभगव
तावद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः निवेशितोधिकेस्वर्गात्पुनांसैसुराद्भिव १४ गालवोदीप्ति
मान्रामोद्रोणपुत्रःकृपस्तथा ऋष्यशृंगःपितास्माकंभगवान्बादरायणः १५ इमेस
प्तर्षयस्तत्रभविष्यन्तिसयोगतः इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममण्डले १६ देवगर्भोसर
स्वांसावर्णोमपतिप्रभुः स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसाव
र्णिर्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीप्तकेतुर्नित्याद्यास्तत्सुतास्तथ १८ परामरीचिगर्भाद्या
देवाइंद्राद्भुतःस्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यन्त्यृषयस्ततः १९ आयुष्मन्तोबुधारणा
रषभोभगवत्कला भविश्रीयनसंराद्धांविलोकीमोदस्यतेडुनः २० दशमोब्रह्मसावर्णिह
पञ्चाकसुतोमहान् तत्सुनाभूरिषेणाद्याद्वहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः २१ तत्रापिजनभवतिह
रौविस्वस्तेजोगदे प्रमानिर्जितिविख्यातोयनाप्यायनेवजगत २२ ॥ सर्वांमहीसप्तमेमनः।
तेर्वलिाःप्रसादवराद्धलब्धंइन्द्रपदंहित्वेत्यर्थः १३ रामःपरशुरामःद्रोणपुत्रोश्वत्थामा १५ इदानी।

हविष्मत्यमवरत्वंज्ञानामेवकेवाविनामान्याह हविष्मानिति विश्वसृजोगातःमन २४ एकादशम॰
स्यादिराधेः २३ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति ३० सत्यसहसःसूनृतायाश्चसुतःमन ३१ दिवस्पतेरि
हविष्मान्सुकृतिसत्योजयोमूर्त्तिस्तदाद्विजाः सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः २३
विष्वक्सेनोविशूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति जातःस्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २४
मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २५ वि॰
हंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः इंद्रश्चवैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः २६ आर्यक
स्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः वैधृतायांहरेरंशःत्रिलोकींधारयिष्यति २७ भवितारुद्रसा
वर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः २८ ऋतधामाचतत्रेंद्रो
देवाश्चहरितादयः ऋषयश्चतपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २९ स्वधामाख्योहरेरंशः
साधयिष्यतितन्मनोः अंतरंसत्यसहसःसूनृतायाःसुतोविभुः ३० मनुस्त्रयोदशोभाव्योदे
वसा~~धयिष्यतितन्मनो अंतरंसत्यसहसः~~वर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसाव॰
र्णिदेहजाः ३१ देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः निर्मोकतत्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृष
यस्तदा ३२ देवहोत्रस्यतनयउपहर्तादिवस्पतेः योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति ३३
मनुर्वेंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्यति उरुगंभीरबुधाद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः ३४ पवित्रा॰
श्चाक्षुषादेवाःशुचिरिंद्रोभविष्यति अग्निर्बाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः ३५ स॰
त्रायणस्यतनयोबृहद्भानुस्तदाहरिः वितानायमहाराजक्रियातंतून्वितायिता ३६ रा
स्यउपहर्तासंपादकःसंभविष्यति ३४ क्रियातंतून्कर्मसंततीःवितायिताविस्तारयिष्यति ३६।

33A

चतुर्दशेन सर्वेषां मन्वादीनां यथायथं पृथक्कर्माणि वक्ष्येऽहं भगवद्वशवर्तिनां पृथक्पृथग्घोरणयज्ञा
धव्रतारेः शास्ते तन्निपुण्यनेऽमितन्यानदेवाह् १ यज्ञाद्यश्च मुनि कश्यपादीनां कर्माण्याह ३ चतुर्युगे
तथैव चतुर्भिः यज्ञो यथ्यः श्रुतिगणैस्तथा उदिताश्च ज्ञाः ४ पुत्राः स्वयंत्ता मेघातिमहीधर्मसंचारयंतिमही
धर्मोपप्रवर्तयंती नित्यशः ५ प्रजापालास्मनपुत्राः तेधर्मपालयंति यावन्मन्वंतरं यावनान्वेनरावसा
राजोवाच मनेन तेषु भगवन्यथा मन्वादयस्त्विमे पालिनः कर्माणि येन तिपुत्राः कालं द्वंद्वस्तमे १
ऋषिरुवाच मनवो मनुपुत्राश्च मनयश्च महीपते इंद्राः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः २
यज्ञाद्या या कथिताः पौरुष्यं नवास्य मत्स्याद्यो जगद्धात्रा तत्र यत्नाभिः प्रचोदिताः ३ च
तुर्युगांते कालेन ग्रस्तान् श्रुतिगणांस्तथा तपसा ऋषयो यांति प्रपश्यन्ति ततो धर्मः सनातनः ४
ततो धर्मचतुष्पादं मनवो हरिणोदिताः युक्ताः संचारयंत्युष्ट्वा स्वस्वकाले महीन्स्थिताः ५
पालयंति प्रजापालाया वदं ते विभागशः यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रानुकीर्तिताः ६
इंद्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जितां भुंजानः पाति लोकांस्त्रीन्कामं लोके प्रवर्षति ७
ज्ञानेनचानुयुगं हरिः सिद्धस्वरूपधृक् ऋषिरूपधरः कर्मयोगयोगेशरूपधृक् ८ स
र्गं प्रजेशरूपेण दस्यून्हन्यात्स्वराट्प्रभुः कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणाः ९ स्तूयमा
नो जनैरेभिर्मायया नामरूपया विमोहितात्मभिर्नानादर्शनेषु न दृश्यते १० ॥ एत
नेविभागशः पुत्रपौत्रादिक्रमेण प्रचार्यते यद्या वा पृथिव्यादयो यत्र कर्माणि भाग्यन्वेनातिताः तेऽच
मह्न ९ प्रमगारूपं तेरोपि जगद्धात्रा प्रवर्तनमाहत्तान मिति द्वाभ्यां सिद्धासनकादयः ऋषयः
याज्ञवल्क्यादयः योगशास्त्रो त्रयादयः तत्रैषः सतज्ञानं कर्म च योगं च शूने ८ अनेशामरी
स्वादयः तेन रूपेण सर्गकरात्मानिशेषः स्वराट्प्रभुः राजन्मतिः सर्वेषामभावं तिष्ठग्गिवायुः

34

श्री॰ भा॰ प्र॰ टी॰ ३५

प्रासंगिकं निजाख्यप्रसूनमुपसंहरति एतत्कल्पविकल्पस्य सग्रन्थोत्तरकल्पस्य १ इति ष्टहमे चतुर्दशः १४
वलिवंवरेशोवि रवतिनाचार्येमयानयत ततोसौ सग्रामजयद्रुयारश्वानिर्लिलिपिरे ग्रन्थोयं तेन व्याख्या
तेयाख्यायावामेवामतचेष्टितं निग्रहछलेनोयत्र बलेभूयानन्तगूढः ईश्वरः स्वयंरूपपण्वल्क
साहैतोरयाचत लब्धार्थोभूत्वापितेकस्माद्ववप १ तत्रतावद्वलेच्छिलोकीमपहृत्यपाप्ताक्छलेन
तवानिनिवक्रुयैवसकलागपतत्वलेरंकोत्र एवसगविजयक्रममाह पराजितश्रीरिन्द्रादितायावद्
एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणपरिकीर्तितं यत्रमनेनतराण्याइस्यतदेशगुणविदः १ इतिष्ट
हमेष्टहमेचतुर्दशः १४ ततः वलेपदत्रयंभूमेः कस्माद्धरिरयाचत भेलस्थःरूपणवल
श्राथ्योपिववपते १५ शुकः पराजितश्रीरसुभिश्रुहापितोहीद्रेणराजन्स्त्रराभिःसनोविनः सर्वो
त्मनानानभजहरूहवलिः शिष्यामहात्मार्थनिवेदनेन २ तेत्रायसणाभगवःश्रीयमाणाश्च
पाजयत्विश्वजितातेनाके जिगीषमानंविधिनाभिषिच्यमहाभिषेकेनमहानुभावाः ४ ता
तोरयःकांचनपट्टनद्धोहयश्चनेरगवर्णाः ध्वजश्चसिंहेनविराजमानोहुताशनादासहवि
र्भिरिद्धात ५ धनश्चदिव्यंपुरटोपनद्धंतूणावरिक्तौकवचंचदिव्यं पितामहस्तस्यददौचमा
लाम्लानपुष्पांजलजंचशुक्रः ६ एवंसविप्रार्जितयोधनार्थःतैःकल्पितस्वस्त्ययनोथवि
प्रान प्रदक्षिणीकृत्यकृतप्रणामःप्रह्लादमामंत्र्यनमश्चकार ७ अथारुह्यरथंदिव्यंभृगु
धायसमाप्रिपुडपराजिताश्रीयतनइंद्रेणसंभावितःस्वत्यानितःसनस्पृनस्पृणवेशानपुकादीनम
हात्मारदाचितः अर्थानोनिवेदनेनार्पणान २ त्रिनाकेस्वर्गेजनेतुरकेनविश्वजिताधारोनायाजयत
महाभिषेकाणेरनावहुचविप्रास्तिपनामसिद्धन ४ हयश्चस्यरंहसपवनेराः तेषामेववर्णोहरितायश्च
पुरंटसुवर्णंतूणाविषुधीअरिक्तौवतयशोयेमामहः प्रह्लादःनलनेशाव ६ विप्रैर्जितःसपार्थ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

34A

हमांगदाभ्यां नसंतौवाहयस्यधिस्पस्यः वनेप्रज्वलित केउस्यः आहवनीयइवेतिव ४ तस्यामेस्वर्यवलेव
श्रीमेषांतेदत्यश्यपे पवनोयमस्याविनिदृयोपरत्नयः पारिधीदिशः ९ वृद्धामंतिसमवृद्धा ॥ द्विग्भ्राम्यत्खेतया
विधांपुरीमकस्मादवपरित्यज्य द्वादयः पलायितान्निवेदयपार्श्वमिंद्रपुरीमनुवर्णयति श्रमामितिस्वार्थे
कादशभिः उपवनानिफलप्रधानानि निकटानि वाटिकानानि पुष्पप्रधानानि हरवेष्याभवेनैरम्याकूजंनि
विहंगायेनामत्तामधुव्रतायेषु ११ प्रवालादीनांउरूभीरोयास्तताः शाखायेषांतेप्रमत्ताद्रुमायेषुजनैः १२ य
हमांगदलसद्वादः स्फुरन्तेरकरक्तंअलः प्रागरणमानुच्छोधिस्पस्यइवदृष्टवान् ४ तल्येस्वर्णव
न धौभिः स्वयुग्यादत्यश्यपः पिवद्भिर्विवावरगिंदहद्भिः पारिधीनिव १० वनोविकर्षनमह
तीप्रमुदैधर्जिनौविभुः यथाविदर्भपुरीसृष्टोकपरन्त्रिवरोदसी ॥ रम्यास्तपवनोयाने श्रीमद्भि
र्नेदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतेः ११ प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखाप्रमत्तद्रुमैः
हंसमालामयकाहृदकारउवकूलाकुलाः १२ नलिन्यायत्रक्रीडंति प्रमदाभरसेविताः आकाश
गंगयादेव्याव्रतायविधिभूतया १४ प्राकारेणाभिवर्णेनसाहृताल्लेनाहितेनव नकपटकपा
टेप्रुद्धवेः स्फाटिकगोपुरैः ५ गृहैर्विभक्तमपथ्याविश्वकर्मविनिर्मितो सभावलवरथ्याद्या
वयास्तप्रमसेविताः प्रमदाः क्रीडंतिताः हंसादिकलैलेराकुलाव्याप्तानलिन्यः सरांसियत्रयेषुसंतितेरु
पवनोयानेरम्यामितिश्लेवनान्वयः किंभूतविलोभृतयाआकाशगंगयाहृता १४ प्राकारेणसोवर्णेन
वाहृतागृहालाः प्राकारेयविरविनाग्नत्नानियुद्धस्यानानिनलाहिमाविनुलाहिमानतलाहिना रु
कलपटानिकपाटानियेषुतेस्तहृद्वारेः प्रवानरेः स्फाटिकमयेगोपुरेसुपुरद्वारैर्गृहेष्टो १५ विभक्तापपथा
गानमार्गाययस्याःसभापवथास्थानानिचत्वरांगनानिरथ्याउपमार्गास्तेरायोम्नप ग्नोअर्द्ध देदशाकेद्वयः

35

श्री
भा॰
टी॰
३५

निःसंवयःनारुण्यरूपं च सौकुमार्यं यासां ता रूपवमार्यैः स्वलंकृताः स्त्रियः यत्र यस्यां भ्राजंते ॥१८॥ स्ववा
स्त्रीणां केशेभ्यः विशुद्धानां नववसां गंधिकस्त्रजां मामोदं ॥१९॥ हेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छता धूमेन स्ववासि
यागुरुसारसः ॥२०॥ मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेममयैः केतुभिः स्वध्वजैर्नानापताकाभिर्वलभीभि
यत्र नित्यं वयोरूपाः श्यामा विरजवाससः भ्राजंते रूपवन्नार्यः अर्चिर्भिर्विविधहूयः ॥१८॥ स्ववस्त्री
केशाद्विशुद्धनववासोगंधिकस्त्रजो यत्रामोदमुपादाय मार्गेऽथ यातिमारुतः ॥१९॥ हेमजालाक्षनि
र्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना पांडुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यांति सुरस्त्रियः ॥२०॥ मुक्तावितानैर्मणिहेम
केतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृता शिखंडिपारावतभृंगनादितां वैमानिकस्त्रीकल
गीतमंगला ॥२१॥ मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरु
पदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभा ॥२२॥ यां न व्रजंत्यधमिष्ठाः खला भूतद्रुहः शठाः मानि
नः कामिनो लुब्धा एभिर्हीना व्रजंति यत् ॥२३॥ तां देवधानीं स वरूथिनीपतिर्बहिः समंताद्रुरुधे
पृतन्यया आचार्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुंजन्भयमिंद्रयोषितां ॥२४॥ महेंद्रस्तदभिप्रे
त्य बलैः परममुद्यमैः सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह ॥२५॥ भगवन्नुद्यमो भूयान्बलेर्नः पूर्व
वैरिणः अविषह्यमिमं मन्ये केनासीत्तेजसोर्जितः ॥२६॥ नैनं कश्चित्कुतो वापि प्रतिव्योढुमधीश्वरः
पिबन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश ॥२७॥ दहन्निव दिशो दृग्भिः संवर्ताग्निरिवोत्थितः ब्रूहि कार
णमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपोः ॥२८॥ ओजः सहो बलं तेजो यत एतत्समुद्यमः ॥२९॥ स्वलंकृता नार्यः च
आ विमानानां पुरोभागे रावृता व्याप्ता वैमानिकस्त्रीणां कलगीतैर्मंगला ॥२१॥ उपदेवा नागगंधर्वा
दीनां गीतकैश्च मनोरमां जिता प्रभा सा तया ॥२२॥ यां धर्मिष्ठा देवता यस्यां तां अन्ये रजितप्रभामिति वा
पाठांतरे जिता ग्रहाः सूर्यादयो यया या पन् एतेन्ययाः सेनया ॥२३॥ केनहेतुना एवं तेजसा ऊर्जितः स्या

॥२५॥ प्रतिव्योढुमपाकर्तुं ॥२६॥ दहन् संपादयन्नभ्याद्रूपकोऽसमर्थस्य
दर्शन तन्निपंत ॥२८॥

35A

तेजोऽवितं ब्रह्म । तस्माद्यूयं त्रिविष्टपं तत्स्थानं नित्यमदर्शनं यस्य यतः कालात् ३० केनास्य विपर्ययः स्यादित
त्यत आह एष इति विप्राणां बलोदर्कः अनन्तरोत्तरमधिकं फलं यस्य सः ३१ सुमन्त्रितः अर्थः कार्यं येषां ते निलय
जग्मुः ३२ एवं शासमिदं पदं स्थिरीकर्तुं मयाजयत अनुव्रतम् अनुवर्तिने ३४ द्विजदेवब्राह्मणैरुपलम्भितां प्रा

भवद्विधो भवान्वापि वर्जयित्वेश्वरं हरिं । नास्य शक्तः पुरः स्थातुं कृतान्तस्य यथा जनाः ॥ २९ ॥ तस्मान्निल
यमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपं । यात कालं प्रतीक्षन्तो यतः शत्रोर्विपर्ययः ॥ ३० ॥ एष विप्रबलोदर्कः संप्र
त्यूर्जितविक्रमः । तेषामेवापमानेन सानुबन्धो विनंक्ष्यति ॥ ३१ ॥ एवं सुमन्त्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुद
र्शिना । हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः ॥ ३२ ॥ देवेष्वथ विलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं ।
देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये जगत्त्रयं ॥ ३३ ॥ तं विश्वजयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यवत्सलाः । शतेन
हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ॥ ३४ ॥ ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां । कीर्तिं दिक्षु वितन्वा
नः स रेज उडुराडिव ॥ ३५ ॥ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलम्भितां । कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमा
नो महामनाः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवतेऽष्टमे पञ्चदशः ॥ १५ ॥ श्रीशुक उवाच । एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्
तदा । हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्यदनाथवत् ॥ १ ॥ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात् । नि
रुत्सवं निरानन्दं समाधेर्विरतश्चिरात् ॥ २ ॥ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः । सभाजितो यथा
न्यायमिदमाह कुरूद्वह ॥ ३ ॥ अप्यभद्रं न विप्राणां भद्रे लोकेऽधुनागतं । न धर्मस्य न लोकस्य मृ

पितां ३६ इति भावार्थदीपिकायामष्टमे पञ्चदशः ॥ १५ ॥ षोडशे पुत्रनाशेन शोचन्त्यास्त्वदितेः पतिः प्रार्थितः
कश्यपः प्राह पयोव्रतमितीर्यते इदानीं वामनावतारप्रसङ्गमाह एवमित्यादि यावदध्यायसमाप्तिन
हृषु ... पुत्रमसत्त्व । स कश्यपः पत्नीमिदमाह ३ दीनवदनादिकमात्तदेष्टवद्यथा विकल्पय
ऽत्यनिष्टं यद्भद्रमिति सम्बोधनं हे भद्रे मन्ये ... अनुवर्तते इति तथाप्यस्य वशोवर्तिनो जनस्य

॥ भा॰ ॥

36

श्री भाग टी ३६

इह गृहमेधिनि अपि वा किं वा गृहेषु धर्मादेः । किंचिदकुशलमिति का आशंका यत्र येषु गृहेषु अयोगिनाम्
वियोगः स्वधर्मादिना योगफलं भवति ५ किं वा तव याः प्रजिता एव गृहाद्याताः ६ नार्चिताः संतो निर्गच्छंती
ति येऽरु राजन्मृगालनायः नदीयविवरजल्पाः ७ वेलायां होमकाले कर्हिचिन्न हुताः ८ किं भवत्या आत्मा
नमस्वस्थमप्रयतं इति संयत्लादणोमुत्स्वाद्यान्यादिभिर्लालयामि ९ अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीति वक्तेन
अपि वाऽमुष्मिन्नु किं विहृते गृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनां ५ अपि वातिथयो
भवत्या अदृष्टिवाचनपरया गृहादपूजिता याताः प्रत्युत्थानेन वाक्कचित् ६ गृहेषु येष्वतिथयो नार्चि
ताः सलिलैरपि यदि निर्यांति ते नूनं फेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तु वेलायां न हुता हविषा सति त
वोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित् ८ यत्पूजया कामदुघान्याति लोकान्गृहान्वितः ब्राह्मणो
ग्निश्च वै विष्णोः सर्वदेवात्मनो मुखं ९ अपि सर्वे कुशलिनः तव पुत्रा मनस्विनि लक्षयेऽस्वस्थमात्मा
नं भवत्या लक्षणैरहं १० अदितिः भद्रं हि जगवा ब्रह्मन्धर्मस्यास्य जनस्य च त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृह
मेधिन्गृहा इमे ॥ अग्नयोऽतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सवः सर्वं भगवतो ब्रह्मन्ननुध्यानान्न रिष्यति
१२ को नु मे भगवन्कामो न संपद्येत मानसः यस्या भवान्प्रजाध्यक्ष एवं धर्मान्प्रभाषते १३ तवैव मा
रीच मनः शरीरजाः प्रजा इमाः सत्त्वरजस्तमोजुषः समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्तं
चिंतय भजते महेश्वरः १४ तस्मादीश भजंत्या मे श्रेयश्चिंतय सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थानान्सपत्नैः पाहि नः प्र
भो १५ परैर्विवासिता साहं मग्ना व्यसनसागरे ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम १६
त्विह मे भद्रादिकं नास्तीत्याह हीयत इति ॥ एवं टीका ॥ १२ प्रसन्नं विज्ञापयति को न्विति १३ भद्रमिति द्वाभ्यां इमे
गृहाः त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं स्थानं त्रिवर्गोऽपि यथा वर्धते तथ्यर्थः भगवतस्तवानुध्यानेनैव मया क्रियते तस्मा
न अग्नयोऽतिथय इत्यादि सर्वे न रिष्यंति न संपाद्य काममाहृत एवं तिचर्भिः १४ सपत्नैर्दैत्यैर्हृता श्रीर्यैः
ग्राहृतस्स्थानं यथा मिति प्रज्ञाभिः प्रियेणा वक्रवन १५ १६

३३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

36A

कश्यपः प्रथमं तावत्तु त्रस्ते हंत्याज यित्रेविस्मयव्याजेनतत्त्वमुपदिशाति अहोऽद्भुतिसार्थेन १० अपरितुष्य
तीयत्नात्दृश्यानिष्टस्वनिद्राभ्यां ११ तन्वं भूतकामयाशिर्हं त्वं देवतानां वशमिहानयाह अमोघेति १२ यथा
ममनमनोभयं विधात १३ यथा वेभ्यो प्रसुत्यतितयातमेवाप्रकाश्यमुपादिशा १४ मयाऽष्टः पयमोम
यथातानिपुनः माथोप्रपधरनममामजाः तयाविधेहिकल्पाणं धियाकल्याणाक्षनमम १० का
श्यपः एवमभ्यर्थितो दित्याकस्मामाहस्मयन्निव अहेमायावलेविस्मोऽस्नेहबद्धमिदंजगत् ११
कोदेहःभौतिकोनात्मा प्रकृतेः परः कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणं १२ उपतिष्ठस्व पु
रुषं भगवंतं जनार्दनं सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुं १३ सविधास्यतितेकामान्हरिर्दी
नानुकंपनः अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम १४ अदितिः केनाहंविधिनाब्रह्मनुपस्था
स्येजगत्पतिं यथामेसत्यसंकल्पाविदध्यातिमनोरथं १५ आदिशात्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपा
धावने आशुतुष्यतिमेदेवः सोदंत्यासहपुत्रकैः १६ कश्यपः एतन्मेभगवान्पृष्टः प्रजाका
मस्यपद्मजः यदाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणं १७ फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशपाहेप
योव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरमयान्वितः १८ सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडवि
दीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत् १९ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाः स्थानमिच्छ
ता उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय २० निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः अर्चा
व्रतमाहतनंप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २१ अमलेशुक्ले नत्राद्रोऽर्वेद्युः क्रममाह २२ ब्रह्मचार्यथतद्वायोऽशं
तेनतस्थ्येनयदिलभ्येत तत्तहिक्रोडविदीर्णयावराहोत्खातया लिप्यतत्रमंत्रं त्वंदेवीति २३ त्वंदेवीति
मंत्रेहेदेविमंरसायाउद्धृता २४ निवर्तितआत्मनियमानित्यनेमित्तिकोयेन २५ ॥ ॥ ॥

37

श्री भाग॰ टी॰ ३७

नत्वाबाहुनाद्रोणवमेनानाहनमस्त्वभ्यमिति २१ पादौदौविशेषतस्त्वहादशगात्रेवदूगति चतुर्विंशतिगुणा
तत्त्वानितानिज्ञानानीतितस्मैतथागुणसंख्यानस्पहेतवेसांख्यप्रवर्तकाय २२ एवंसामान्यतोवनावतार
स्पाणमभिविद्विभिः मत्रादौमन्त्राक्रयत्न इपणाविस्तोः प्रणामोनमइतिहेषीकेशयस्त्रयः पादायस्यतनवे।
फलविस्तारमायव्यावियायामात्मायस्येतित्रिधावद्वइत्यस्यार्थउक्तः तथाचमंत्रः चत्वारिशृंगास्त्रयो
यो अस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्यत्रिधावद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेशेति मा

नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीयसे सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे नमोव्यक्ता
यसूक्ष्मायप्रधानपुरुषायच चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे २० नमोद्विशीर्ष्णेत्रि
पदेचतुःशृंगायतंतवे सप्तहस्ताययज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः २१ नमःशिवायरुद्रायनमः
शक्तिधरायच सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः २२ नारायणायऋषयेनरायहरये
नमः नमोहिरण्यगर्भायप्राणायजगदात्मने २३ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेनमः
योगेश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे २४ नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये केशवाय
नमस्तुभ्यंनमस्तेपीतवाससे २५ त्वंमेववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभः अतस्तेश्रेयसेधीराः
पादरेणुमुपासते २६ अन्ववर्तंतयंदेवाःश्रीश्चतत्पादपद्मयोः स्पृहयंतइवामोदंभगवा
न्मेप्रसीदतां २७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतैः अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शना
शृंगाश्चत्वारोवेदाः तत्रःसोयंयज्ञतत्त्वंध्यायविस्तुस्त्वयज्ञइपणास्तूयतेनेनतस्मैनः तथाचयास्कः चत्वारि
शृंगानिवेदावाप्रोक्ताःत्रयोअस्यपादाइतिसवनानित्रीणिद्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीयेसप्तहस्तासः
छंदांसित्रिधाबद्धस्त्रेधावद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिरोरवनमस्यसवनक्रमेणमंत्राभिर्यजुर्भि

सामभिर्यदृग्भिः स्तुवंतीति २१ प्राग्यस्मा...
...भिः सांमनिभिः श्रीयतेस्मैसद्गतस्य ... २४ ...
व २५॥

37A

पयसि चूर्णेन पक्वं पायसं ४० म्लेच्छविषयाद्द्वादशगव्यूतेरेव ४१ एवं क्रमाभिरन्याभिश्च स्तुतिभिः ४२ तस्य शेषं निर्मा
ल्य होमं प्रविशेयेषां नान्न प्रसंभवेद्वापि भोजयेदित्यर्थः सभाजितः तैरनुज्ञातः सन् शेषं बंधुभिः सहितः ४३

२ प्रविनागंधमाल्याद्यैः पयसा स्नापयेद्धिभुं वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ४४ गंधधूप
दीपैश्चावैद्द्वादशगव्यूतिविषया तेपायसं नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवसति ४५ ससर्पिः सगुडं दद्यान्नाग
हुत्वा सक्तविषया निवेदितं तद्भक्तायदद्यादुज्जीनवाससं ४६ दत्त्वाचमनमर्घ्यं तांबूलं चानि
वेदयेत् जपेदष्टोत्तरशतं स्तवीतस्तुतिभिः प्रभुं ४७ कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणामं दंडवत्सदा
कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्वासयेत्ततः ४८ द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रानन्यायेसंनयथोदितं भुंजीत तैर
नुज्ञातः सह शेषं समाहितः ४९ ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि स्नातः शुचिर्यथोक्ते
न विधिना सुसमाहितः ४४ पयसा स्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनं पयोभक्षो व्रतमिदं चरेद्वि
ष्ण्वर्चनादृतः ४९ पूर्ववज्जुहुयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् एवं त्वहरहः कुर्याद्द्वादशाहं पयो
व्रतः ४० हरेराराधनं होमं महंणं द्विजतर्पणं प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी ४८ ब्रह्म
चर्यमधः स्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावचांस्तथा ४९ अहिंस्रः स
र्वभूतानां वासुदेवपरायणः त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पंचकैर्विभोः ५० कारयेच्छास्त्र
दृष्टेन विधिना विधिकोविदैः पूजां च महतीं कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ५१ चरुं निरूप्य प
यसि शिपिविष्टाय विष्णवे सूक्तेन तेन पुरुषं यजेत सुसमाहितः ५२ नैवेद्यं चातिगुणवद्द
द्यात्पुरुषतुष्टिदं आचार्यं ज्ञानसंपन्नं वस्त्राभरणधेनुभिः ५३ ॥

तस्यां रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् श्वोभूते प्रभाते सति ४१ पयसैव भक्ष्य आहारो यस्य ४८ अधः स्वप्ने शयने ४९

श्री भाग ८ ३८

मयावेतद्भवत्याः समुदाहृते ५० सर्वयज्ञाख्येयतः सर्वव्रतमिति च स्मृतमेतद्व्रतं ५१ प्रतिश्रीभावार्येभ्य
ष्टमेषाउपाः ५२ ततः समदशोदिशाकृतेन तस्मिन्व्रते हरेः तत्का मसर्वणयाद्रोतत्रजोभूदितीयेन प्रीतिविह्वल
तोषयेदृत्विजश्चैव तद्धि मुमाधनं हरेः भोजयेत्तान्गुणवता सदन्नेन शुचिस्मिते ५३ अन्यांश्च ब्राह्मणान्
शक्त्या ये च तत्र समागताः ५४ दक्षिणां गुरवे दद्यादृत्विग्भ्यश्च यथार्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्च प्रीणयेत्स
मुपागतान् ५५ भुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनांधकृपणेषु च विष्णोस्तत्प्रीणनं विद्वान्भुंजीत सह बंधुभिः
५६ नृत्यवादित्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्च पूजां भगवतोन्वहं ५७ एत
त्पयोव्रतं नाम पुरुषाराधनं परं पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतं ५८ त्वं चानेन महाभागे सम्यक्ची
र्णेन केशवं आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययं ५९ अयं वै सर्वयज्ञाख्यः सर्वव्रतमिति स्मृ
तं तपः सारमिदं भद्रे दानं चेश्वरतर्पणं ६० त एव नियमाः साक्षात्त एव च यमोत्तमाः तपो दानं व्रतं य
ज्ञो येन तुष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयता श्रद्धयाचर भगवान्परितुष्टस्ते वरानाशु वि
धास्यति ६२ इति श्रीभागवते ऽष्टमे षोडशोध्यायः १६ शुकः इत्युक्ता सादिती राजन्स्वभर्त्रा कश्यपेन वै
अन्वतिष्ठद्व्रतमिदं द्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयंत्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं प्रगृह्येंद्रिय
दुष्टाश्वान्मनसा बुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि वासुदेवे समा
धाय चचार ह पयोव्रतं ३ तस्याः प्रादुरभूत्तात भगवानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्र
गदाधरः ४ तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य सहसोत्थाय सादरं ननाम भुवि कायेन दंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सो
त्थाय बद्धांजलिरीडितुं स्थिता नोत्सेह आनंदजलाकुलेक्षणा बभूव तूष्णीं पुलकाकुला
नादेव बद्धांजलिः सती स्थिता केवलमीडितुं पुनरीवोत्सेहे न शशाक यतः आनंदजलाकुलेक्षणा बभूव कथंभू
ता आनंदजलेनाकुले ईक्षणे यस्याः पुलकेनाकुला आकृतिर्देहो यस्याः तस्य दर्शनेन यो ऽत्युत्सवस्तेन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नएवसेतिबोद्धीत्समाणेतिवक्रियाभेदात्मेतंस्यपदस्यद्विकस्जेवदोषः अयत्नतोविनिर्जितंयदेन्वा
नन्पूर्जितानपि भक्तानुरंतितमीश्रस्त्वमित्यस्तोदादितिःश्रिभिः ७ यन्नेषोत्यादिदयाभिःसबोधनैः
तनाशकंशकमपितासीतिवदंतीश्रायंयत्ते शोनःकृथिकृरूयतोदीनानानाथोसिमेतीर्थश्रवःकी
र्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्यतन्नामधेयंयस्य आपन्नानोयारणेभातानांलोकानांहृजिनोपश
मायदुदयोयस्य ८ भूम्नेमहतेनेनमःमहत्वेहेतवविद्यायविद्यस्यभवनस्थितिसंयमनार्थंस्वैरं
गृहीत्याशक्तेनेगद्धटयाथिगाहर्तितुणवस्मादेवादितिःजगदहं उद्धोहृतीसापूर्वतीववतीयार'
मापतिंयत्नपतिंजगत्पतिं ९ श्रदितिःयज्ञेशायत्नपुरुषायभुमतीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवण
मंगलनामधेय आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयायशंनःकृधीशभगवन्नसिदीननाथः
विश्वायविश्वभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने स्वस्यायशश्वदुपबृंहि
तपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसेहरयेनमस्ते १० श्रायुःपरंवपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीः
द्यौभूरसाःसकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानंचकेवलमनंतभवंतितुष्टात्तोनृणांकिमुस
पत्नजयादिराशीः ११ शुकः श्रदित्यैवंस्तुतोराजनभगवान्पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञःसर्वभूता
नामितिहोवाचभारत ॥ श्रीभगवान् देवमातर्भवत्यामेविज्ञातंचिरकांक्षितं यत्सप
त्नैर्हृतश्रीणांच्यावितानांस्वधामतः ....

39

श्री भा प्र टी ८

कोऽहं तमेवाहं तानि निविभिः पतिलब्ध्रोन्नयस्य श्रीयैः तेः पुत्रैः सहउपासितं कथं चत्स्यात्तमिच्छामि १२ यथा
हंतेयशस्य श्रीस्वयैः नान १७ अपमर्णीयाननिक्रमणीयाः ययस्मादनुसन्ति स्वरः कालोयथाते विधः गुमा
गतिनाः अनुकालेवी स्वरैः समर्थः विधर्गुणाशतवा १८ ममभयाविंतयवनचेद्दः संतोषितस्यपादिश्च
नान्विनिर्जित्यममैरतुमेदानस्वर्गभान् पतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिहस्तुपासितं १२ इंद्रनेष्टः स्व
तन्यैरतानायुधिविद्विषो स्त्रियाकंदंतीरासाद्य दृष्टुमिच्छसि ३ ात्विताः १४ आत्मनासमसहे
स्वप्रन्याहन्नयशः श्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय कीडतो द्रष्टुमिच्छसि १५ प्रायोधुनातेसर्वयूथना
थास्वपारणीयाः इतिदेविमेमतिः यत्नेन कालेस्वरविस्रगुमानविक्रमस्तस्त्वं दास्यदाति १६ तथा
प्युपाथ्योममदेवि विंतः संतोषितस्यव्रतचर्ययाते ममार्चनेनाईतिगंतुमन्यथा श्रद्धानुरूपंफल
हेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितः चाहमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः स्वांशेनपुत्रत्वमुपेत्य
तेसुतानां गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपधावपतिंभद्रेप्रजापतिमकल्मषं मांचभावय
तीपत्यावेवंरूपमवस्थितं १९ नैतत्परस्मा आख्येयंपृष्टयापि कथंचन सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगु
ह्यंसुसंवृतं २० शुकः एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि
प्रभोः २१ उपधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् सवैसमाधियोगेनकश्यपस्तदबुध्यत २२
प्रविष्टमात्मनिहरेरंशमविंतथेक्षणः सोदित्यावीर्यमाधत्ततपसाचिरसंभृतं २३ समाहितमना
गुरुरूपस्वांशं तुमारेणफलहेतुकत्वात् १७ मारीचस्यतपसिस्त्रधिष्ठायस्थितः सतूर्गो मा स्निपात्तयि
ष्यामि १८ अनः पतिमुपधावभजस्व १९ देवानांगुणपिहस्य संसर्वस्वमेवहंतेयुगं संस्पद्यतेसिद्धाति २२
प्रभोर्हरेरात्मनि जन्मलब्ध्वा २१ अवितयमीक्षणं हष्टिर्यस्य सः २३ आदित्या यथा सर्वत्र समाधि दा
रुणिसंचर्षणात् वन्हदाहकं अग्निमादत्ते एवं स्वयं पुत्रे शुभ समोपि देत्या पद तपसा वीर्यमाधत्तेस्म

३७

39-A

समीडितुणोवेत्यर्थः २५ अदितेरेवपूर्वस्मिन्जन्मनिपृश्निरितिनामतस्यागर्भायश्वार्भकायवेदागर्भे
यस्ययद्वावेदानांगर्भायवेदेषुप्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयोलोकानाभयस्यमः त्रिनाभस्तस्मैत्रयाणां
लोकानांपृष्ठेउपरिस्थितायशिपिविष्टेनपशवोजीवानेष्ठंतयोमितयाप्रविष्टायययज्ञोवैविष्णुः पश
वः शिपिरिंत्येवपशुषुयत्प्रतितिष्ठतीतिश्रुतेः यद्वाशिपयोरश्मयः तैर्विष्टितायेत्यर्थः तयापि
विश्वेव्यापिने २७ अंतःपतितंतृणादियथागंभीरस्रोतआकर्षतितथाकालात्माभवानित्विं।

हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यनामभिः २५ ब्रह्मोवाच जयोरुगायभगवन्नुरुक्रमनमोस्तु
ते नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोनमः २६ नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे त्रिना
भायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे २७ त्वमादिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंय
माहुः कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथांतःपतितंगभीरं २८ त्वंवैप्रजानांस्थिरजं
गमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः दिवौकसांदेवदिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतो
प्सु २९ इतिश्रीभागवते० अष्टमस्कंधेसप्तदशोध्यायः १७ शुकः इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यः
प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां चतुर्भुजःशंखगदाब्जचक्रः पिशंगवासानलिनायतेक्षणः १

स्वमाक्षिपति २८ संभविष्णुरुत्पादनपालोस्मिन्नयंभावः नह्येवंभूतस्यनवजन्मादिसंभवः किंत्वदे
वानांप्रजापतीनांपरमाश्रयस्तेनतत्कार्यसाधनायअवतारोयमतः तान्स्वर्गच्युतान्अतः स्वार्गेस्था
पयेति २९ इतिश्रीभागवतार्थ० अष्टमेसप्तदशोध्यायः १७ ततः तत्प्रादुर्भावेन वामनः सकलोपिलोकःप
तेनानेवलेसमलंकृत्याक्रोशवानभूत् इत्थंविरिंचेनस्तुतंकर्मदेवकार्यंलक्षणंवीर्यंचयस्यभा
वायस्वाहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतितत्रापामसत्वयः अमृतभूरजन्मास्तूयः शंखगदाब्जचक्राणि

सर्वसीतितन्यायुर्भावादिके नमवतीयोः तुहृतव ॥ अविकर्मसिते सवतीविषणांगनावाभ्यां ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

40

श्री
भाग
टी
४४

कषणानोमकरः तदाकारयोः कुण्डलयोः त्विषा उल्लसंती श्रीवदनांबुजानां यस्य श्रीवत्सोवक्षसि यस्य
वलयैरंगदैश्चसहोल्लसंतीकिरीटादीनि यस्य २ श्रीमत्यावनमालयाविराजितोवैजयंतीमः ३
अशोजिद्वादेवानराः पर्वताः तस्मादुर्भावसमयमाह ५ श्रोणायामितिभाद्रपदशुक्लद्वादशीश्रव
णाद्वादशीति प्रसिद्धा तत्रापि श्रोणायां श्रवणास्थचंद्रे इत्यर्थः तत्रापि श्रवणास्यप्रथमाभो अभिजिति

घृणामावदातोकषणानकुंडलत्विषोल्लसत्श्रीवदनांबुजः पुमान् श्रीवत्सवक्षवलयांग
दोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितः श्रीवन
मालयाहरिः प्रजापतेर्वेश्मतमः स्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशः
प्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजाः प्रहृष्टाः ऋतवोगुणान्विताः द्यौरंतरिक्षंक्षितिरग्निजि
ह्वागावोद्विजास्संजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायांश्रवणाद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभोः सर्वे
नक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणं ५ द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप विजया
नामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः ६ शंखदुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्र
तूर्याणांनिर्घोषस्तुमुलोभवत् ७ ॥ इति विजि अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टाद्वाद
नत्वेनचश्रुत्या
नामश्रवणाच्च श्रोणायाम् इति एवंविधाः प्रभुमुहूर्तेप्रभोः प्रादुर्भूवेत्यर्थः किंचनक्षत्राणिअश्विन्यादीनिता
राग्रहेनताराः गुरुशुक्रादयः तेश्राय्यायेषांतेसूर्यादयोपिसर्वेतस्यजन्मदक्षिणमनुदारं चक्रुः जन्म
मुहूर्ते शुणावहेवावभूवुरित्यर्थः ५ विशेषान्तरमाह यस्यां द्वादश्यां हरेर्जन्मतत्र स्यामाह सेवविदुः न
दावमध्यंदिनगतः सविता तिष्ठत्सद्वादशी विजयानामेत्यन्वयः ६ शंखदुंदुभयोयत्रेषांश्च

४०

40-17

मानवाश्च्यादीनां कुसुमैः समवाकिरन्निति नीयेनाद्य यः ८ विस्मयोन्नरमाहयन्नद्भुतं हरिरथामयत्
शकोटिन वा न तेनैव वपुषा मानापित्रोः संप्रपश्यतो रेववामनोवटुर्बभूव दिव्यगतिरद्भुतवेष्टितः स्वयं कथं
भूतः श्रवणतो विरूपः कयमथारयत्सादीश्च विभूषणानि वस्त्राणि यानि चतेव्यक्तं यथाभवति तथा १२

प्रीताः स्म परमोनन्तस्त्वं तो थवं प्रवराजगुः तुष्टुवुर्मुनयो देवा मानवा पितरोग्नयः ८ सिद्धवि
द्याधरगणाः सकिंपुरुषकिन्नराः चारणा यक्षरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ९ गायंतो तिप्र
शंसंतो नृत्यंतो विबुधानुगाः अदित्याश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तंति
संभवं नगर्भं मोदितं परं तुष्टं सं मुमुदेपविस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिस्त्रीहंस
येति विस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तं चिद्व्यक्तमथारयद्धरिः बभूव तेनैव स
वामनो बटुः संपश्यतो दिव्यगतिर्यथा नटः १२ तं वटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः कर्मा
णि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिं १३ तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताब्रवीत् बृहस्प
तिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोददात् १४ ददौ कृष्णाजिनं भूमिर्दंडं सोमो वनस्पतिः कौपीनाच्छा
दनं माता द्यौश्छत्रं जगतः पतेः १५ कमंडलुं वेदगर्भः कुशान्सप्तर्षयो ददुः अक्षमालां महा
राज सरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट्पात्रिकामदात् भिक्षां भगवती सा
क्षादुमादादंबिका सती १७ स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभावितो वटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्य
रोचत मारिषः समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा परिसमूहनं परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्भिरजुहोद्द्विजः
कर्माण्या जातकर्मादीनि १३ वनस्पतिर्वनानां पतिः सोमः १५ पात्रिकां भिक्षापात्रीं १७ स ब्रह्मवर्चसेन भा

श्री भा. टी. ५८

41

यदर्थं वटुर्बभूव तदाह श्रुत्वेत्यादियावदध्यायसमाप्ति यजमानं ऊर्जितं भृगूणां भृगुभिः उपकल्पितैः
प्रवर्तितैः अखिलेन सारेण बलेन संभृतः परिपूर्णः २० नर्मदायाः उत्तरे तटे भृगुकच्छसंज्ञके देशे क्रतूत्तमं
मखं प्रवर्तयंतो बलेर्ये ऋत्विजो भृगवः तेन वामनेन ब्रह्मचारिणा पूर्वं च आरात्समीपप्रवर्तमानमुदितं रविमिव

श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगाम तत्राखिलसारसंभृतो
भारेण गां सन्नमयन्पदे पदे २० तं नर्मदायास्तट उत्तरे बलेर्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसंज्ञिते
प्रवर्तयंतो भृगवः क्रतूत्तमं व्यचक्षतारादुदितं यथा रविं २१ त ऋत्विजो यजमानाः सदस्या ह
तत्विषो वामनतेजसा नृप सूर्यः किलायात्युत वा विभावसुः सनत्कुमारोथ दिदृक्षया क्र
तोः २२ इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः छत्रं सदंडं सजलं क
मंडलुं विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटं २३ मौंज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं जटिलं वा
मनं विप्रं मायामाणवकं हरिं २४ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः प्रत्यगृह्णन्स
मुत्थाय संक्षिप्तास्तस्य तेजसा २५ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं रूपानुरूपावयवं त
स्मा आसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथ पादौ भगवतो बलिः अवनिज्यार्चयामास मुक्त
संगमनोरमं २७ तत्पादशौचं किलकल्मषापहं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं यद्देवदेवो
गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या २८ बलिः स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं

ते ऋत्विगादयः करवाम ते ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य वपुर्धरं २९॥ सूर्यः किल इत्येवमा
दिदृक्षनकं पवित्रितिशेषः २२ हयमेधवाटं अश्वमेधमंडपं विवेश २३ उपवीताजिने उपवीतमजिनं
नेमेव उत्तरमुत्तरीयं यस्य २४ संक्षिप्ताः अभिभूताः संतः २५ रूपस्यानुरूपाश्च अवयवा यस्य तस्मै दृष्टिहेतु

शौचं २४ चंद्रमौलिश्चंद्रमौलिः ... २८

८०

41-A

हे श्रायंतानां सात्वतन्तु पञ्चेव स्त्रीषीणां तपएव मन्येक थं भूतं तपः वपुपरमं निधावि २१ ३ मेच्छरणावने
नैनेवांभिनेलहंतमहोदुकर्मतस्य मे मुनीनाम विजीकृतामे मनः प्रतीक्ष्य गृहाण हे श्रर्हत मए न्यतम २२
इति श्रीभावार्थे अष्टादशः १८ नन्विंशो तत्र हरिणा याचितेन पदत्रयं प्रतिश्रुते च बलिना जानन्नपि गुरवा
रयन् दातः स्तुतः स्वयं तुष्टिरित्यादि प्रसन्नो वित्तं वक्तुमिति मिभिदेत्स्त्व षितत्य यन्नाह वामनः वच
श्रयन्नः पितरः तन्मा प्रयनः पावितं कुलं श्रयांस्त्रिए क्ष्मवरयं यद्भवानागतो गृहान् १ अथा
ग्रयामेस्मदृतायया विधिदिना मतंतवच्छरणावने जनैः हृतः हंसो वाभिरियं च भूरहो तथा पुनी
तानन्तुभिः पदैः तव ३ यद्युद्दयो वां कुसितल्पतीक्ष्य मे नामर्धितं विप्रमत्तां तु तर्कयो गां कां च
नंवा गृणा वहा यथा मामिष्टं तथा त्वं गृहाण वा विप्रकन्या ४ ग्रामान्सम दोत्तरयानां नात्वा सयां
स्त्रियार्हन्नमम प्रतीक्ष्य २२ इति श्रीभागवते नः ष्टमेः ष्टादशोध्यायः श्रीशुकः इति वैरोचनेर्वा
क्यं धर्मयुक्तं स सूनृतं निशम्य भगवान्प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १ श्रीभगवान् वचस्तवैतज्ज
नदेव सूनृतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करं यस्य प्रमाणं भृगवः साम्पराये पितामहः कुलवृद्धः
प्रशान्तः २ नह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः पुमान् प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वा दाता
द्विजातये ३ न सन्ति तीर्थे युधि चार्थिनार्थिताः पराङ्मुखा ये त्वमनस्विनो नृपः युष्मत्कुले यद्य
लवेनतद्धिति घोस्यामिः हे जनदेव सांपराये पारलौकिके धर्मे पितामहस्य प्रह्लादः प्रमाणं २ निःसत्व
स्वलक्षणा ये द्विजातये याचकाय प्रत्याख्याता य न ददामीति वक्ता कृपणाः स्वलक्षणं प्रथमं प्रतिश्रुत्य
याचिता न ददातीति उक्तं च ब्राह्मणेभ्यः प्रतिश्रुत्य यो न यच्छति गर्दभः कुलसुल्लं खद ददत्यत्र ना
स्तीति ३ तीर्थे दानं तीर्थे दानावसरे यस्य युष्मत्कुले ४ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

42

श्री
भाग
टी
४२

येहिरण्याक्षं कृष्णेणानिनाशुवज्ञारेहत्नेनमतिविस्मरामा नेजयिनेनमेनेतद्वीर्यं भूरिस्म तुपश्चान्स्मरन्
४ स्वासानिलेनान्तर्हितः सत्त्वादेहाद्यस्यांविविश्मतिकोपितश्चेतापस्यस्तत्रकोपितचित्तश्शनिवास्तवार्थः
नदर्शान्तः प्रविष्टवान् ॥ पुमान्मनः सकाशाद्यावर्तनेनतद्धृमिवन्नेगतः नित्यम्भक्त्वादितिवास्तवा
र्थः एवंमत्यपर्यंतमखंडंस्त्रीविस्मोवैवंयत्कृतवान् नष्टवित्तमेतस्याप्रतिहंदमहाबलपराक्रमः
यतोजातोहिरण्याक्षः वरत्रेकरमोमही शनिवीरदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंविनिर्जित्य
क्रोधेणाविस्मः लोहाद्यासगतं नात्मानेजयिनेमेनेतद्वीर्यं भूर्यं तुस्मरन् ६ निशाम्यतद्वधं भ्राता
हिरण्यकशिपुःपुरा हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगाममनिलयंहरेः ७ तमायांतंसमालोक्यशूलपा
णिकृतांतवत् चिंतयामासकालज्ञोविस्मोमायाविनांवरः ८ यतोयतोहंतत्रभृत्योम्रत्युःशा
णाभृतामिव अहोहमस्यहृदयंप्रविश्यामिपराग्दृशः ९ एवंसंनिश्चित्यरिपोः शरीरमाधाव
तोनिर्विविशेसुरेंद्रः श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहः तत्प्राणरंध्रेणविविग्नचेताः १० सतन्निके
तंपरिमृश्यशून्यमपश्यमानःकुपितोननाद क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्विष्णुंविचिन्वन्न
ददर्शवीरः ॥ अपश्यन्निति होवाचमयान्विष्टमिदंजगत् भ्रातृहामेगतोनूनंयतोनावर्तते
पुमान् ११ वैरानुबंधएतावानामृत्योरिहदेहिनाम् अज्ञानप्रभवोमन्युरहंमानोपबृंहितः १२
पितापह्लादपुत्रस्तेतद्विद्वान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्योदेवेभ्योदात्स्ययाचितः ॥
अपश्यन्महमानविजृंभितक्रोधावबेधस्य १२ कथंनामासौप्रविष्टोरामणिः जीवन्नेवकाशस्वहदेस्तु
वेदितवानित्याशंक्यताह वैरानुबंधएतावानामृत्योर्भवतिहिदेहिनांदेहनिग्रहात्तथाविमानेनवा
क्षरागेणतयाहमानेनापबृंहितामन्युश्चभवत्येवएतज्ज्ञानप्रभवः अज्ञानानिवृत्तेःप्राकामृत्यु
त्यागोमात्रमेवत्यर्थः १३ तदेवंसर्वज्ञानस्वनामपितरोस्तानिद्विजवेशधारिणामहेद्र

२८

42-17

सम्मपदस्म सम्मितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण नन्वा तत्र वरः तत्रापि स्वपदस्यानन्तर्भावात् १६ याव
दर्थमेव प्रतिग्रहो यस्य सः १७ ईश्वरस्य याञ्ञाकारतो याञ्ञाप्रकारे चोक्ता बलेर्वचनं प्रश्नोत्तरमेतत्तस्य
गर्वातिरेकाद्बुद्धिदोषप्रकारमाह अहो इति त्रिभिः ते वाचो वृद्धानां सम्मताः त्वं तु बालः बालिशम
तिरिति कैः स्वार्थं प्रत्यबुध इति च भक्तानामेवार्थे तु यमेन स्वार्थे परिहृतास्यत्नत्वमतिरेकात्स्वा

तस्मात्त्वत्तो महीमीषद्वृणेऽहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र सम्मितानि पदा मम १६ नान्य
त्ते कामये राजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः १७ बलिः अहो
ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसम्मताः त्वं बालो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा १८ मां वचो
भिः समाराध्य लोकानामेकमीश्वरं पदत्रयं वृणीते योऽबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं १९ न पुमान्मामुप
व्रज्य भूयो याचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीच्छ मे २० श्रीभगवानुवाच यावन्
तो विषयाः प्रेष्ठाः त्रिलोक्यामजितेन्द्रियं न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप २१ त्रिभिः क्रमैरसन्तु
ष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयाद
यः अर्थैः कामैर्गता नान्तं तृष्णाया इति नः श्रुतं २३ यदृच्छयोपपन्नेन सन्तुष्टो वर्तते सुखं नास
न्तुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोऽयं संसृतेर्हेतुरसन्तोषोऽर्थकामयोः यदृच्छयोप
पन्नेन सन्तोषो मुक्तये स्मृतः २५

योऽभावा[illegible]र्थः प्रत्युपलम्भे वाह १८ मामिति द्वीपस्य दाशुषं दातारं च
बुद्धिमानस्व वक्तव्यत्वत्तु बुद्धिमानिति यत्र वक्तृः १९ कामं यथेच्छं सम्यक्त्वात् प्रसादात्तोऽन्यार्थः अत एव तथाह त्रि
भिः २० पुनरपि विःस्पृहत्वमेव प्राविष्कुर्वन्नाह यावन्त इति सप्तभिः २१ नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि स
प्तानां द्वीपवराणामिच्छया २२ तस्मायोग्यं तेन गतान्तरं न्यमाभिः श्रुतं २३ असन्तुष्टः प्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैर

43

श्री भाग टी० ४३

शुशुक्षणिरग्निः २६ सिद्धोहं कृतार्थोयं पदत्रयेण तावतैव सर्वस्वापहारस्य निगूढोभिप्रायः तदेवाह वित्तं हि या-
वत्प्रयोजनं तावदेव स्वत्वमधिकस्य स्तेयं वा वहनं वा [illegible] २७ अनयः अन्यायः [illegible] इति प्रसुरवा
याचक त्रयमेवाङ्गीकृतं नाधिकं तत्राह ३२ त्रिभिरिति विक्रमतामिति चेत्तत्राह सर्वस्वमिति ३३ तथापि

यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ त-
स्मात्त्रीणि पदान्येव वृणे त्वद्वरदर्षभात् एतावतैव सिद्धोहं वित्तं यावत्प्रयोजनं २७ शुकः इत्यु-
क्तः सहसन्नाह वाञ्छातः प्रतिगृह्यतां वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनं २८ विष्णवे क्ष्मां
प्रदास्यन्तमुशना असुरेश्वरं जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदांवरः २९ प्रतिश्रुतं त्वयै-
तस्मै यदनर्थमजानता न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतोनयः ३० शुक्रः एष वैरोचने साक्षा-
द्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधकः ३१ एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं ते-
जो यशः श्रुतं दास्यत्याच्छिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ३२ त्रिभिः क्रमैरिमांल्लोकान्वि-
श्वकायः क्रमिष्यति सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं ३३ क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दि-
वं विभोः खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४ निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतं
प्रतिश्रुतस्य योनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न तद्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञ-
स्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यशसेर्थाय कामाय स्वजनाय च पंचधावि-

प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्यां एकेन पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्य तस्यार्थः
द्वितीयेन दिवं खं च व्याप्नुवतः तार्तीयस्य तृतीयपदस्य [illegible] ३४ तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिः स्याद्वृद्धिर्भवतीति
चेत्तत्राह न तद्दानमिति ३५ तपः वित्तेकाम्यैककर्म वृत्तं तेन तु नहि प्रतिश्रुतमन्येतिकथयन्नत्याच्येतत्रा

43-A

सार्थः षड्विधोऽपि सन्न्यासस्तेष्ववस्थायो बहूदकः श्रुत्यादि प्रथमसोपानं निःसंगेन इति ग्रन्थमित्यादि समा
न्तेन यो लेखनाशवं केतेति निदाभ्यास विहितं ग्रन्थेन च तिष्ठेद् यतेनं परागच्छाणत द्विकमत्यो सिम्पा
दिनामन्यो दोषागन्तेन च गुणानक्रान्तसङ्क्रोल एवदद्यात कालेन दद्यात तत्सम्यासान्तेन मिथुनेक।
तेति। स्वपसंहारमहूतिसंकटादिषु ग्रन्थेनमपि यत्नुत्तात नेमिसंश्रुत्यर्थं दर्शायन्नाह ॐमित्येवीका
रोऽलपन्याकं तत्सम्भेनेति पदादाह तदेवान्तेन तत्समस्तं श्वदन्तेन विनाना निश्चितो त्यास शयन्नाह ३० स
सन्मे पुष्पफले विद्यात् जानीयात आत्मस्वदास्य देहरूपस्य वृत्तस्य कृतः गीयते श्रुत्यो व्यत्नेत्यर्थः
पादोनतेन स्वगामेयद्यपि श्रुत्यावाचः समं पुष्पफले चेत्युक्तेन थापि वाचो देहनिवोहार्थोन नाम
वृत्तस्येति प्रसक्तानानुसारेणोक्तं भवत पुष्पफलस्यानो पसंस्पतनः किमनेन आह वृत्ते देहे जीवनि त

यत्रापि बहूदकैर्गीतेस्मृणामस्वरसतम सत्यमोमिति यत्रोक्ते पत्रेस्याहान्तेने हितन ३१
सन्मे पुष्पफले विद्यादात्मवृत्तस्य जीवितः वृत्ते जीवति तत्र स्यादन्तेन मूलमात्मनः ३२
पद्यथा वृत्ते आत्मलः पुष्पस्तु हतेनेविनात एवं तशान्तेनः सद्य आत्मा पुष्पात्रसयाय ३३

स्तुष्यफलेन स्यान मानस्यात मानस्यादिति पाठः श्रुत्युक्तापाचाचः परामर्शः देहस्थान्तेनरसरणो
रस्याह ग्रन्थेनात्मनो देहस्यमले ३४ एतदेव दृष्टान्तेन स्पष्टयति तद्यथा वृत्ते अन्यादेन मूलः पुष्प
स्य हदादेवोहनेनेयतितिव एवं नश्यन्तेन यस्मस्य आत्मा देहः नश्येत यद्यपि च श्रुत्या एवमेवा
न्तेन वदन आत्मानं विमले करोतीत्येवं निरस्यान्तेन निषिद्धं तथाप्युपसंहारानुसारेण तत्रैव।
लान्तेन विषयमित्यभिप्रायेण व्याख्यातं स्थिततनेनेति च नचैवोक्तः तथा च श्रुतिः ओमिति सन्न्येनेः
सन्न्तेन तदेतन्मुष्पफले वा वायस्तत्सेम हस्थ रायणो श्री कल्याणकीतिभं वितापुण्याहि फले वाचः
वसंवदत्स्य थनेन मूले वा वायदन्तेन द्यथा वृत्तस्या विमूलः पुष्पभितिसंततः एवमेवान्तेन वदन्त्या
त्मानमा विमले करोति मस्पुष्पितिमाहद्वैतेन तस्मादन्तेन वदेहेयनन्वैतेन यं वेनेन तमग्रन्तेन दयेन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

44

श्री
भाग
टी
४४

सर्वेष्वामप्रवचनेदेहोमनिर्वेद्वृदितिस्फुटीकर्तेमत्यस्तदोषानन्देपस्पगुणानां पराणितिद्वाभ्यां यदेतमि
त्यनेतरेनत्यगकृदेहप्रथंमृहीत्वा चेतीतिपराकरिक्र मितिस्मृतिपदस्य व्याख्यानमशुगावेइति नन्
स्मादृष्टिनेषाकिंचिद्दोमिनिदास्यामीतिश्रयानेनेरिच्यतत्वानोभवत किंचभिन्नवेसर्वमोक्तवेन
हास्यामीत्यंगीकृतवेन आत्मनेकामेननात्प्राज्ञानभवतितस्यभोगानमिद्ध्यनीत्यर्थः तथाचश्रु
तिपराभवाएनहिक्रमतरेपदेत्तदोमितितिन यत्किंचोमित्याहात्रैवास्मैनइअनेन सयत्सर्वमोक्तंया
दित्वानकामेभ्यानालंस्यादितितेनिपदन्ततेवचएतन्तणांग्रथयथाभावात अभ्यात्मेचेति
चकारान्वयः आत्मनोभिन्नत्वमनत्यस्याथमाकृतीति अभ्यात्मेयोहिनित्यमकिंचिदपिना।
लीतिमीदोमतिश्रुतेसहितेनान्तेतनपरेषामर्थानांकषतीतिप्रसिद्धं ४० ननुतर्हिइदमन्

पराधिक्रमपूर्णेवाअनृतंतन्नदोमिति नयत्किंचोमितिश्रयान्नेनरिच्यतवेपुमान ४१
भिन्नत्वेसर्वमोक्तवेत्रालेकामेननचात्मने अथैतत्पूर्णमभ्यात्मेयच्छन्नेत्यन्तते वचः ४२
सर्वेनत्यन्ततश्चयान्मडुष्ठीतिःस्मृतस्ततः स्त्रीपुत्रनामविवाहः पुत्रहन्यर्थमात्मसंकटे ४३ १९
गोत्रात्मणार्थंहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितं ४४ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कन्धेएकोनविंशः

तवत्मेवेदाम्यकंस्यादित्याहसर्वमिति तथाचश्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मयतेतिमपन्यवेनेतिव
याद्वापिकाम्यकीतिर्नायतमाएनेततेवहन्यादिति अतोऽनृतिसंकटादिष्वनृतेनदोषोयत्पुप
महइति स्त्रीपुत्रात्माहनेनवशीकारेनमाणापरिहासेविवाहेचवराद्यस्तुतौ ४२ गवांब्राह्म
णानांचहिंसायांचकल्पविन्याप्रयानथाचयाज्ञवल्क्यः वर्णिनांहिवधोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदे
दिति तथाचश्रुतिः तस्मात्कालएवदध्यात्कालेनदध्यानसत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४४ इति
श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमस्कन्धेएकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेतत्तनभोतोर्भैजानात्रापिकपटं।
दोः दृष्टावेवततोविलिःसहसावर्धताद्भुतम ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

44-17

भगवन्मनयाप्रोक्तं मर्मं किं तत् योऽर्थकामादिकं नबाधेत स गृहमेधिवांधर्म इति २ कथं प्रत्याचक्षे निवा
करोति ३ ननु प्रत्याख्याने दोषा उक्ताः तत्राह नाहमिति ग्रथन्याद्यविद्यानृत्योरपि ५ किंच यस्यद्वाधिकेन
सर्वं संपरेतं मृते पुरुषं देहा स्यतिस्तत्पत्वेवत किमिति जीवितेव स्वयं न देयमिति भावः नयापिनाबहूनिस
कटपरिहारार्थमर्धं देयं तत्राह इति चेत्तत्राह नस्येति विप्रस्य दत्तेनार्थेन दत्तेनापि न तुष्येत तर्हि तस्यार्थस्य

शुकः बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः तूष्णीं भूत्वा क्षणाद्राजन्नुवाचावहितो गुरुं १
बलिः सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनां अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित् २
स चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजं प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा ३ न ह्य
सत्यात्परो धर्म इति होवाच भूरियं सर्वं वोढुमलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरं ४ नाहं बिभेमि निरया
न्नाधन्याद्दुःखार्णवात् न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलम्भनात् ५ यद्यद्धास्यति लोके
ऽस्मिन्संपरेतं धनादिकं तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत् ६ श्रेयः कुर्वन्ति भूतानां साध
वो दुस्त्यजासुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु ७ यैरियं बुभुजे ब्रह्मन्दैत्येन्द्रैरनिवृ
त्तिभिः तेषां कालोऽग्रसील्लोकान्न यशोऽधिगतं भुवि ८ ॥

त्यागे दाने किं निमित्तं न किंचित् याचितादल्पस्य दाने विप्रस्यासंतोषेणादानं व्यर्थमेव स्यादतः तथापि वि
त्तं सर्वं देयं न वा किं विदेयमिति भावः तर्हि न देयमिति चेत्तत्राह श्रेय इति ६ दुस्त्यजैरसुभिरपि को वि
कल्पो विचारः ७ दैत्यैः दैत्येन्द्रैर्भुक्तेति निवृत्तिभिरियं भूर्बुभुजे उपभुक्ता तेषां मिहलोकात्परलोकाच्च भोगा
नितिवा कालोऽग्रसीत् कालमतवान् न तु तेभ्यः प्रधिगतं भाग्यं यशोऽग्रसीत् अतः कीर्तिरेव साध्या नान्य
दितिभावः ८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

45

श्री॰ भाग्र॰ टी॰ ४५

देहत्यागादपि धनत्यागो कीर्तिर्भवतीत्याह सलभा इति नतु नेत्यजं नीति तथा तीर्थयात्रे यशो निदुष्कतो
धनत्यागाद्वमयाकार्य इति भावः ९ नहि निर्धनत्वेन दैन्यं स्यादित्येवं ब्राह्मणं स्विन इति यादृशः तादृशा
नामप्यर्थिनो कामोपनयेन कामा पूरयेन दुर्गतिः ... दैन्यमिति यन्न क्षोभनं भद्रमेव भवादृशानां लोका
मोपनयनेन दुर्गतिः शोभनमिति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १० नाय वृद्धः किंतु विष्णुस्तव प्रातुरित्यके

सलभा युधिविप्रर्षेत्यानिवृत्तास्तनुत्यजः नतु यान्ति तीर्थप्रायाणे श्रद्धया ये धनत्यजः ९ मनस्वि
नः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः कुतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां ततो वटो
रस्य ददामि वांछितं १० यजंति यज्ञं क्रतुभिर्यमादृता भवंत आम्नायविधानकोविदाः स एव
विष्णुर्वरदोऽस्तु वा परो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ११ यद्यप्यसावधर्मेण मां बध्नी
यादनागसं तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुं १२ एष वा उत्तमश्लोको न जिहासति यद्य
शः हत्वा मैनां हरेद्युद्धे शयीत निहतो मया १३ शुकः एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकं
रं गुरुः शशाप दैवप्रहितः सत्यसंधं मनस्विनं १४ दृढं पंडितमान्यज्ञः स्तब्धोऽस्यस्मदुपेक्ष
या मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः १५ एवं शप्तः स्वगुरुणा सत्यान्न चलितो
महान् वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकं १६ विंध्यावलिस्तदागत्य पत्नी जालकमा
लिनी आनिन्ये कलशं हैममवनेजन्यपां भृतम् १७

तर्हि स्तुतवामेव दास्यामीत्याह यजंतीति परः शत्रुर्वास्तु ११ यद्यपि यशो न तिजहासति तर्हि युद्धे मां ह
त्वा एनां भूमिं हरेत् शयीत वा सम्यक्कृतात्मनः सत्यमविनेशायीतेति वा स्त्रबोर्थः १२ श्रश्रद्धितमनुज्ञातमश्र
द्धं १४ जालकं मुक्ताभरणविशेषः तन्मालवती श्रवनेजनी नो अपां भृतं पूर्णम् १७ ॥

ना १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अवधेनवोंछानः प्रतिगृह्यनाभिनिवलिना एवंमङ्गवातयुत्रयमात्मनियम्मननग्रनएवंभूः ख।
मारयोयस्मिनस्यामननस्थितवेनः २१ ऋत्विगादिसहितोवलिः तस्पदेहेकायेएतद्विश्वंददर्श २२
यजमानस्तदातस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्निनद्योविश्वपावनीः
तदासर्वेदिविदेवतागणगंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वेपिगृणंतिआर्जवं
प्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः २३ नेदुर्मृदंगदुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपुरुषकिंनराज
गुः मनस्विनानेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयं २५ तद्वामनंरूपमवर्धता
द्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकं भूःखंदिशोद्यौर्विवराःपयोधयःतिर्यङ्नृदेवाऋष
योयदासत २६ कायेवलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ददर्शवि
श्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तं २७ रसामचष्टांघ्रितलेथपादयोर्महीं
महीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिन्द्रसेनः २८ सं
ध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्षत्प्रजापतीन्जघनेआत्ममुख्यान् नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्त
सिंधूनुरुक्रमस्योरसिचर्क्षमालां २९ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारेऋतंचसत्यंचमनस्यथेन्दुं
श्रियंचवक्षस्यरविन्दहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान् ३० इन्द्रप्रधानानमरान्भुजेषु
तत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्निकेशेषुमेघान्श्वसनंनासिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवदनेच
तदेवप्रपंचयतिरस्यामितिपादोनेसप्तभिः मारुतेगणेवायुमेवेरेंद्रसमेनाश्ववसेनायस्यसरेंद्रू
देशित्वान् ३१ एतेनआत्मासर्पवलिर्मंत्रोयोपोतानकृतमालोनक्षत्रपंक्तिं ३२ अंगदेश
तस्यममलरेखांकयुग्गाहात ३३ घोष्यायोच ३४ ॥ राम ॥ राम राम ॥
॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

46

विंश ४

श्री॰ स्वरमते २० रेतसोरेतसि क्रमणेषुपादन्यासेषुऊत्रयज्ञमानस्य २८ प्राणेष्विंद्रियेषुसर्वात्मनीत्यादिवा॰
भा॰ग॰ क्यांतरं २९ सुदर्शनादीनामीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसंज्ञोसि ३१ स्फुरंतिकिरीटा
अ॰टी॰ दीनियस्यसः मधुव्रतानांस्रजोयस्यांतयावनमालयाश्रीवत्सादिभिश्चावृतोभ्राजः ३२ उरुक्रमस्य
४६ वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंच वपक्ष्मसु अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंल॰
लाटेधरएवलोभं २७ स्पर्शेचकामंनृपरेतसांभः पृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञं छायासुमृ
त्युंहसितेचमायांतनूरुहेष्वोषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदे
वगणानृषींश्च प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्य २९ सर्वेसु
राःकश्मलमापुरंगसुदर्शनंचक्रमसह्यतेजः धनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषंपर्जन्य॰ स्वदू
घोषोजलजःपांचजन्यः ३० कौमोदकीविष्णुगदातरस्विनीविद्याधरोसिःशतचंद्र
युक्तःतूणोत्तमावक्षयसायकौचसुनंदमुख्याउपतस्थुरीशं ३१ स्फुरत्किरीटांगद॰
मीनकुंडलःश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतोरराजराजन्
भगवानुरुक्रमः ३२ क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभःशरीरेणदिशश्चबाहुभिःपदं
द्वितीयंक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि ३३ उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथो
महर्जनाभ्यांतपसःपरंगतः ३४ इतिश्रीभागवतेष्टमस्कंधेविश्वरूपोनामविंशोध्यायः २०
मेवाहक्षितिमितिद्वितीयंपदंक्रमतोविविष्टपतःत्रिविष्टपंकिंचिन्मात्रंतदीयंजातंतत्तृतीयायव
नकिंचिदपिवृत्तः ३३ उरुक्रमस्यांघ्रिस्त्रिविष्टपादुपर्युपरिगच्छन्महर्जनाभ्यांतपसः च॰
परंसत्यलोकंगतवानित्यर्थः ३४ इतिश्रीभागवतेष्टमस्कंधेविंशोध्यायः २० एकविंशेपदादनिमि
षणाबलिबंधनेविष्णुनाकृतमस्कंधेनसप्तमोपवर्णितमेव ॥

46-A

अकृमस्यां त्रिलयम: यंगतनः स्तुतेनन: किंवृतेनतदाह सत्यंसत्यलोकं प्राप्तेनमं त्रिसमीरयज्ञभवो ब्रह्मा
भगवानमरीचिमिश्राहयश्रितिष्ठ्याय्नपः कथंभूतोज्ञभवः हरेरन्ते नेवाण्वेदवः नेहतात्सथाम्नाद्यु
नियंस्यमः सयंचतेनाहृतः छन्नः देनरदेवहृदद्धृतायोगिनश्च १ अंगानिशिक्षावादीनि पुराणानि
तन्मंहितास्त्र योगसमीरायोगवायुस्तेन दीपितेज्ञानेमवाग्निस्तनरोपितेदग्धेकल्मषंकर्म फलंये

मूलः सत्यंसमीयाज्ञभवोनवेदंतुभिर्हतस्वधामपुनिराहूतोभ्यगात मरीचिमिश्राकर
पयोहृदद्धृताः मनेदनायानरदेवयोगिनः १ वेदोपवेदानिगमायमान्तिनात्सर्वे तिहाः
सांगपुराणसंहिताः यचापरेयोगसमीरदीपितज्ञानाग्निनारोपितकर्मकल्मषाः २ व
वृरेरयन्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवंधामगताह्यकर्मकं अथांत्रियेमान्नमिताय विला
हृयाहसन्ययज्ञभवोहिहोटके ३ समर्च्यभक्त्याभिगृणानस्मृविश्रवायन्नाभिपंकेरुह
संभवः स्वयं ४ धातुः कमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतयानरेंद्र स्वर्ध
म न्यभवन्नभसिसापततीनिमार्ष्टि लोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्तिः ५ ब्रह्मादयोलोकमा
थाः स्वनाथायसमादृताः सानुगावलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये ६ तोयैः समर्ह
णाः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपैर्दीपैः सुरभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ७ ॥ राम

पाने २ सर्वेनमंत्रिवेवदेरेयस्यश्रीवामनविलाः स्मरणानुभावतः ध्यानेस्मरणाप्रसादनः क
मेकंकर्मभिरप्राप्यविलोरंत्रप ३ स्वपंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवः तस्यश्रीविलोरंत्रिसमभ्यर्च्य ४
लोकत्रयंनिर्माष्टिपवित्रयति ५ संक्षिप्ताउपसंहृताव्यात्मविभूतिः स्वविलारोयेनतस्मैयथा
पूर्वेवामनरूपत्वाःस्थितायस्मैषः ६ ॥ ७ ॥ राम ॥

47

श्री भा ८ टी ४०

त्रिपदविषयाभ्याजयाञ्चाकपटयाज्ञातया स्वभर्तुर्बलिदानस्य महीं हृतां दृष्ट्वा ऊचुः ६ किमूचुः तदा
लवनेनैव पृथ्वीं शशामवडेदुभिनिःसैनैः ७ नोववान्दतराजन्नभेरीशङ्खमेनोजवः विज
यदित्तसर्वासुमहोन्तवमनोपधन ८ महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्ञया ऊचुः स
भर्तुः सत्रे दीक्षितस्यातिमर्षिताः ९ नवायं ब्रह्मबन्धुर्विष्णुर्मायाविनां वरः द्विजरूप
परिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति १० अनेन याच्यमानेन शत्रुणा वटुरूपिणा सर्वस्वं नो हृ
तं भर्तुर्न्यस्तदण्डस्य बर्हिषि ११ सत्यव्रतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः नानृतं भाषितुं
शक्यं ब्रह्मण्यस्य दयावतः १२ तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुः शुश्रूषणं च नः इत्यायुधानि ज
गृहुर्बलेरनुचरासुराः १३ ते सर्वे वामनं हन्तुं शूलपट्टिशपाणयः अनिच्छतो बले राज
व न्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचरा वि
ष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नन्दः सुनन्दोऽथ जयो विजयः प्रबलो बलः कुमुदः कुमु
दाक्षश्च विष्वक्सेनः पतत्त्रिराट् १६ जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽथ सात्वतः सर्वे नागा
युतप्राणाश्चमूं ते जघ्नुरासुरीं १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलिः वारया
मास संरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १८ हे विप्रचित्ते हे राहो हे नेमे श्रूयतां वचः मा यु
ध्यत निवर्तध्वं न नः कालोऽयमर्थकृत् १९ यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये
तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् २० यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौक
सां स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययं २१ बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौषधादिभिः सा
मादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जनः २२ ॥ हतवाऽनिर्येचदशाभिः ९ अनुचरास्त्वनेय
गोत्र २३ अर्थहृदरुहान्तः २४ पौरुषैः ते कालमतिवर्तितुं समानीश्वरः समर्थो न भवति २०

४५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

47-17

इमं त्वचलं देवा दैवं न रुद्धं भवद्भिः २३ अथ त्वं तावदनुकल्पाय २४ विष्णुपत्निष्वगतेनेऽतिर्विग्रहं प्रभो
वामनस्याविकीर्षितं तानाम्रूपमर्थेः अस्य सर्वोस्यापहारेणामेमेन्यभिमानेमेत्यनो दानीं देहस्वी।
कारेण अहंकारमपि त्याजयित्वा परमानुग्रहं कर्तेऽस्कुतिनिन चानेनन तत्स्यान्तुः कोपि सन्यसेपृथी
हेनास्मीति नद्यशः अज्ञापनार्थं किं विद्वान्तषितम पीछुनीतिमतोभिप्रायं ज्ञात्वानवर्षयन्नि
भवद्भिर्विजिता येनवहुशोन्वचराहवः दैवं त्वर्द्धमेव वायगुपि जित्वानदंतिनः २३ प
तावद्यपविनग्धामाय हिदेवप्रसीदति तस्मात्कालंप्रतीक्षध्वं यानोर्थत्वाय कल्पते २४
श्रुकः पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः रसां निर्विविशूराजन्निसुपार्षदत्ता
डिताः २५ अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराड्डिभवि चिकीर्षितं ववंधवारुणैः पाशैर्वलिंसौ
तेहनि क्रतौ २६ हाहाकारो महानासीद्रोदस्योः सर्वतोदिशं निगृह्यमाणे सुरपतौ वि
ष्णुना प्रभविष्णुना २७ तंवद्धंवारुणैः पाशैर्भग्नवर्तनाहवानः नष्टश्रियं स्थिरप्र
ज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयासुर द्वाभ्यां क्रान्ता मही
सर्वा तृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः सहोडुभिः यावद्वर्षति
पर्जन्यः तावती भूरियं तव ३० पदैकेन मयाक्रान्तो भूर्लोकः स्वर्दिशस्तनोः सर्लोक
वितेन्यः तावतीभिरियं तनव ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वासमिष्यते वि
श त्वं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः ३२ वृथा मनोरथस्तस्य दूरः स्वर्गः पतत्यधः
प्रतिश्रुतस्याप्रदानः ३३ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
तिष्ठति सामाभिषवादिने २९ गोदसाद्यां वा पृथिव्याः ३० अ सौ सर्वो मया त्वमने त्यनवयव्याप
नेत्यर्थः विचरिष्यामि तत्त्वाः तेसर्वदोपसर्वसर्वास्त्राकटीकापिरहेव ३ गृहणाश्रुकेण
नमोदितः सन ३२ एवमुक्तो पिनिरयपरिहारार्थं स्वर्गादिहापरिहारार्थं चमनोरथं कुर्वते मन्याहृदये

श्री
भा ग
अ टी
४८

इति श्रीभावार्थे अष्टमे एकविंशः २१ द्वाविंशे तु प्रसन्नः सन् प्रस्थाप्य सुतलं बलिं दत्त्वा वरान्हरिर्न्यैने
मन्वान्तद्वारपालो भवेत् विप्रकृतः अपकृतः भिद्यमानः सत्याच्चाल्यमानः १ हे उत्तमश्लोक तिक।
हातः मम वचः ईरितं प्रतिश्रुतं तेन तावत् व्यलीकं मया कपटेन वामनत्वेन भिक्षित्वा त्रिपात्रस्या
विस्तृतत्वात् एवमपि यदि भवान् व्यलीकं मन्येत तथापि ऋतं तमेवाहं करोमि मदंग्रेः प्रलंबनं
नं वंचनं मे शीर्ष्णि निजं पदं तृतीयं कुरु । न च द्वाभ्यां विश्वक्रांतत्वेनो मे न रवशिरः पदं पर्याप्तेन न भ।
वतीति मन्येथाः वित्तेन चेत्यनं देहद्वयं जातं तत् हीदमधिकमेव स्यात् वित्तादपि चित्तनोधिक
इति श्रीभागवतेऽष्टमस्कंधे एक विंशोऽध्यायः २१ शुकः एवं विप्रकृतो राजन्बलिर्भग
वतासुरः भिद्यमानोप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्लवं वचः १ बलिः यद्युत्तमश्लोक।
भवान्ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्य मन्यते करोम्यृतं तन्न भवेत्प्रलंभनं पदं तृतीयं।
कुरु शीर्ष्णि मे निजं २ बिभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो न पाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्यया
त् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा ३ पुंसां श्लाघ्यतमं
मन्ये दंडमर्हत्तमार्पितं यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशंति हि ४ त्वं नूनमसुराणां
नः परोक्षः परमो गुरुः यो नोनेकमदांधानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ५ ॥ राम
वादीति भावः नानच प्राप्तस्थं पनेरस्य दारापरस्ते हृतैरपि आत्मानं समर्पितो रत्ते द्वारैरपि पनेर।
पि इत्यादिवचनात् आत्मसमर्पणपरिहाराय सर्वस्वं त्वन्नातं त्वं तत्कृतो भीतः समाप्यातनपूर्पस्मिन्नव
प्राह बिभेमीति ३ असाधुवादादपकीर्तेर्यथात्यंतं भृशमुद्विजे न तथा निरयादिभ्यो न बिभेमि ३
ननु मया निग्रहादपकीर्तिः जातैवेनेत्याह पुंसामिति श्लाघ्यतमं मे रर्पितं यं दंडं माताद्योपि ना
दिशंति हि नैवार्पयंति हितेषणानया निग्रहो नो श्लाघ्य एवास्मा इति भावः नत्वहं दयालो हितं।

षीनासुराणां न आह त्वं नूनमिति परोक्षः प्राग्गुरुकुलेन वर्तमानः शु
ऊतं पुनर्भक्तानिवास्माननुगृहीतमेव त्वमाहयसि त्रिति ५

48-17

ऽप्रह्लादस्तुमिदं ॥ ६ ॥ श्रुतोममवनात्रलज्ञानापिइः विमित्याह तेनगुरुणाभवनाकिंचयोपदेशकृपो
मपानुग्रहहेतुः त्वयाकृतः सततडनुक्तयोत्तवेन ॥ ७ ॥ ततमग्रहस्यपात्रमित्याशयेनमहेऽति भव
दीयानांमेमतः यतश्राविष्णुतःसाधुवादोऽयमतमेवपरमश्राश्रयोयाचस्मः श्रुतोभवतोविपहे
ताविद्विषाहिरण्यकशिपुनाविचित्रेवधोमेहिंसासंप्रापितोपि ॥ ८ ॥ देहीदीनाममसारंनोनिश्च

पुत्रिमन्वेषानवंधेनरुढेणाविद्युपेनतराः वहवोलेभिरेमहिंद्विपामहेकोनयोगिनः ॥ ६ ॥
तेनाहंनिरहीनोस्मिभवनाभगिरिकमेणा वद्वस्तुवाहणाः पाशैर्नानव्रीडेन चक्रवृथे
पितामहोमेभवदीयमेमतः प्रह्लादश्राविष्णुतसाधुवादः भवद्विपेतापिविचित्रवेश
संसंप्रापितः तत्परमः सपित्रा ॥ ८ ॥ किमात्मनानेननजहातियोनतःकिंरिकुर्यहरेः
स्वजनान्निदग्धुभिः किंनायथासंस्तनिहेनभुतयामत्यस्यगेहेः किमिहापुषोवा
यः ॥ ९ ॥ इत्थंसनिश्चित्यपितामहोमहाननापेवाथाभूवतः पादपद्मंधुवंप्रपेदेस
कृतोभयंयेनहानाडिनः स्वपत्नतपणोस्मसततमः ॥ १० ॥ अर्थोमयास्मारिपालवानिकेदेव
ननीतः प्रसमेन्याजितप्रीः इदेहतांनोत्तिकवर्तिनोवितेयथाध्रुवधसमत्तितवृद्धते

त्ययुक्तोभयंपूर्वंचभवतः पादपद्ममेवप्रपेदेअथनस्मादहमपिदेवेनतस्यैवभागेयनततवां
तिकेनीतः इतिचततरोमन्वयः श्रेततः श्रापुषोनेरिक्थहारेः प्रवैरीहगेहेशकेवलापुषोवा
ध्ववएवनततलेकिंचित ॥ ६ ॥ संप्रसिद्धोमहान्तत्यपतेदेस्यकुलतयनीतितया ॥ १० ॥ तस्मात्प्रसमेव
लात्याजितानाश्रीयंस्यपयान्निश्रियाम्तवमतिः सनुप्रमानिदेनोवितेयधुनवृध्यनेकथंधने।

श्री भा ग टी ४९ णकायनिः श्रीरंद्रः १२ श्रुंजननिविंधरूपामे १३ सद्भूतनाहे कादिरूपायनाधस्मणेनसञ्जीरेनीचीनमथोमु
खिवयस्यतः शिरसानमनुत्यत्यमश्रुणाननाम १४ वलेलनहतनमनुग्रहेहदृष्टापुलकैरसुभिश्चविह्वलो
विह्वलः १५ तयैवेतिनसंद्रंद्रपटमेनतदीयेनवापदनंकितसीयमेवपुनः सीहतेनेनचशोभनमेव

पृथुकः तस्यास्येभाष्यमानस्यपद्माद्देभगवत्प्रियः आजगामकुरुश्रेष्ठ राकापतिरि
वोत्थितः १२ तमितुभेनः सपिता महश्रियाविराजमानेननलिनायनेक्षणे प्राशुपि
षांगावरमैजननविषप्रलेवर्वर्द्धसमभंग समेतत १३ तस्मैवल्लिवाहणपाशयत्रिनः
समहेणनोपजहारपूर्ववत १३ ततामसमश्रुसुविलोललोचनः सद्योऽत्नीचीनमु
खोवमभूवह १४ सतत्रह्मासीनमुदीस्यमतत्यतिमहतेदंतेदायनेगेहपासिते उपेतम्भ
सू ४ मोशिरसामहामननाननामश्रुपुलकासुविह्वलः १५ पद्माक्षः तयैवदंतपदमैर्द
हेतो मूतितेनेतेदवाद्यनथैवशोभनं मन्यमहानस्महनोस्यनग्रेहाविभ्रेशितोयञ्छियया
ना त्ममोहत १६ यथाहिविद्वानपिमस्यतेपनः तेकाविचेष्टग्नितमात्मनोयथा तसैन
मसेजगदीश्वरायवैनारायणायाखिललोकसाक्षिणे १७ शुकः वदेवीस्यपतिसा
धीनत्पनीमयविह्वला प्रांजलिः प्रणतोपंइवभाषेवाश्रुखोन्दप १८

हृनेनतत्रहेतः मन्युइनियद्यस्मानश्रीरेवयदात्ममोहनेनस्मह्विधेतः १९ मोहनत्वमेवाहय
याश्रियाविद्वानपियतः संयतोपिमस्यतेननस्यामन्यांकोन्यः पुमानात्मनागतितत्वेयथाव
द्विचेष्टपष्टपतितत्वमहाकारुणिकाय २० ॥ राम ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्य प्रह्लादस्यानुशृण्वत एवावोचेति किं विहितं प्रवृत्तमस्यार्थः तदेव विन्ध्यावलिः वलियज्ञाधिवक्ष्यते प्रवृत्ते
त्यर्थः तां च समानयति हिरण्यगर्भः तत्प्रतिहतत्संनिभूतः अतस्तस्याएव वाक्यं प्रथममवतारयति बद्धंवीक्ष्ये
ति त्रिजगतः कर्तुः प्रभोः पालकस्यास्य तव इदं तत्स्वरूपस्य तव किमन्यत्आवहन्ति किं समर्पयन्ति त्व
याव रोतिः कर्तृवादः कर्तारः स्वतेजावयमिति वाक्यमात्रमपि येषां ते अरे पंभावः लोकत्रयमया
पितं तत्तीयपदाय दत्तं ममत्वं यतिमुक्तेरततं करोति किं हा हि सुखाभ्यां विष्कारेण तु वत्सपक्रबुद्धिः

विन्ध्यावलिः क्रीडार्थमात्मन इदं त्रिजगत्कृतं ते स्वाम्यं तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्युः
कर्तुः प्रभोस्तव किमस्यत आवहन्ति त्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः १९ तस्या
नुशृण्वतो राजन्प्रह्लादस्य कृताञ्जलेः हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनं २० ब्र
ह्मा॰ भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय मुञ्चैनं हृतसर्वस्वं नायमर्हति निग्रहं २१
कृत्स्ना तेऽनेन दत्ता भूः लोकाः कर्मार्जिताश्च ये निवेदितं च सर्वस्वमात्मा विक्लवया धि
या २२ यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां अप्युत्तमां
गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवानु

तिलेन स्तुवतः तमेव सर्वस्यापि स्वामीत्यतमेव तु द्विमनेकेवलेन रूपयाविमञ्च पालयति तदेव
प्रह्लादस्य विन्ध्यावलेश्च प्रमाणं आज्ञया मम चोदितः अस्मान्न लोकद्दृष्टो वस्तित्वापयति भूतभावने
ति त्रिभिः १९ निग्रहानर्हत्वे हेतुः कृत्स्नेति सर्वसममवाहत्मेति २२ तदेव कैमुत्यन्यायेनाह
यस्य तव पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोपि जनः उत्तमां गतिं प्राप्नोति तस्य तव असौ वलिः
त्रिलोकीं दाश्वान् दत्तवान् आर्तिं कथं प्राप्नुयात् २३ तद्धि शरत्निपादः तस्य विज्ञाप्यर्थानतु
प्रत्याय वदाः कोपमनुग्रहं तत्राह यमदः यस्थोमदोपस्मयः अतएव तस्य अमत्रः सनादृत्य भ

50

श्री
भाग
टी
५०

इत्यभिप्रायेण जन्मकं विल्लवतो जीवस्य जन्मादिनिमित्तो गर्वो महानिकारः तस्य च नाशो मदनुग्रहः।
देवेन्द्रा यैरनिद्राभ्यां अनीशः पातत्रः संसरन् स्वैः कर्मभिर्नानायोनिषु क्रिमिकीटादिषु संसरन् तत्र पौ
रुष्यां गतौ जन्मादिभिर्यस्य यदि स्तम्भो न भवेत् तर्हि अयं मदनुग्रह एव २६ कथं तर्हि श्रुवादिभ्यः सम्प
दो दासीति चेत् तत्राह मानएव स्तम्भः अनमृता तस्य निमित्तभूतानां समन्ततः सर्वश्रेयः प्रतिहू।
तानां जन्मादीनां मत्तेपि जन्मादिभिरिति वा हन्तहेत्यस्य न सत्परो मम स्यात् अतो भक्तस्यैव यामे

यदा कदाचिज्जीवात्मा संसरन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोयं पौरुषीं गतिमाव्रजेत्
जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः यद्यस्य न भवेत्स्तम्भः तत्रायं मदनुग्रहः २६ मा
नस्तम्भनिमित्तानां जन्मादीनां समन्ततः सर्वश्रेयः प्रतीपानां हन्त मुह्येन्न मत्परः २७ एष
दानवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः अजैषीदजयां मायां सीदन्नपि न मुह्यति २८ क्षी
णरिक्थः च्युतः स्थानात् क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभिः ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनु
यापितः २९ गुरुणा भर्त्सितः शप्तो जहौ सत्यं न सुव्रतः छलैरुक्तो मया धर्मो नायं त्य
जति सत्यवाक् ३० एष मे प्रापितः स्थानं दुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरन्तरस्यायं भवि
तेन्द्रो मदाश्रयः ३१ तावत्सुतलमध्यास्तां विश्वकर्मविनिर्मितं ३२ यत्राधयो व्या।
धयश्च क्लमः तंद्रा पराभवः । नोपसर्गा निवसतां संभवन्ति ममेक्षया ॥

परोपि ददामि अभक्तस्य मद्ये दिनिति तदपहाररूपमेव तस्यानुग्रहकरोतिभावः २६ एवं लोका
श्रमस्य चेदानीमत्यन्तादरस्य दुष्प्रापमपि ददामीति वक्तुं तस्य माहात्म्यमाह एष इति त्रिभिः ते
द्यत स्मिन् कलेवर कश्चित् क्षिप्तः क्षपणः इत्याहिता छलैरेव मया धर्म उक्तः तथापि तं धर्मं न त्य
जति २८ सत्या वाक् यस्य ३० मे मया अथवा मदाश्रयः पालको यस्य सः ३१ स्थानं प्रापितः
इति यदुक्तं तदेव स्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वन्तरपर्यन्तं सुतलमध्यास्तामधिवसतु इत्यर्थः ३२

यस्मिन्निवसतां आध्यादयो ममेक्षया न संभवंति ३३ ॥

५०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

50-17

एवं ब्रह्माणं प्रत्युक्त्वा करुणापरवशः साक्षाद्बलिं प्रत्याह इंद्रसेनेति चतुर्भिः ३४ त्वच्छासनमतिगच्छंति
अतिवर्तंते इति तथा नान ३५ तथापि भगवद्वियोगान्नर्दनिच्छंतं प्रत्याह सदेति ३६ संगाद्य आसुरो
भावः स विनंक्ष्यति ३७ इति श्रीभागवते अष्टमे द्वाविंशः २२ त्रयोविंशे बलौ याते सुतले स पितामहः
उपेंद्रेणा दिवं गत्वा शर्ववन्मोदते हरिः बाष्पकलाभिर्विंदुभिराकुले ईक्षणे यस्य भक्त्या उत्कलः उत्कंठः १

इंद्रसेन महाभाग याहि भो भद्रमस्तु ते सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ३४ ।
न त्वामभिभविष्यंति लोकेशाः किमुतापरे त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रं मे सूदयिष्यति ३५
रक्षिष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुगं सपरिच्छदं सदा सन्निहितं वीरं तत्र मां द्रक्ष्यते भवान् ३६ तत्र दा
नवदैत्यानां संगात्ते भाव आसुरः दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यः कुंठो विनंक्ष्यति ३७ इति अष्टमे
द्वाविंशः २२ शुक उवाच इत्युक्तवंतं पुरुषं पुरातनं महानुभावोऽखिलसाधुसंमतः बद्धां
जलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणो भक्त्युत्कलो गद्गदया गिराब्रवीत् १ बलिः अहो प्रणामाय कृतः स
मुद्यमः प्रपन्नभक्तार्थविधौ समाहितः यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽ
र्पितः २ शुकः इत्युक्त्वा हरिमानत्य ब्रह्माणं सभवं ततः विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुक्तः सहा

अहो त्वत्प्रणामस्य महिमा यदर्थं कृतः समुद्यम एव प्रपन्नानां भक्तानां योऽर्थः तस्य विधौ अभक्तोपि
तस्य संपादनेन समाहितः अप्रमत्तः स्थितः कुतः यतो नो धीमन लोकपालैः अमरैः सत्त्वप्रधानैरपि अल
ब्धपूर्वः त्वदनुग्रहः अपसदे नीचे राजसे मय्यर्पितः अप्रभावः परमेश्वराय तव भयं महदेवराकः त्रिलो
कीं दत्तवानित्यपत्रपाया शरणागतोऽसौ नमस्कृतः किं न तदर्थमुद्यममात्रेण तेन पादानादिको
हिभिरप्यल'''''' तदनुग्रहः संपादितः अहो त्वत्प्रणामाचार्यमिति २ ॥ रामायनमः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रा
भा ग्र
टी
५१

प्रणामडपैदः सन्यालयामास ५ दुर्गपालोसि हि येहे सर्वतः इत्युक्तत्वात् ६ हे शरणद ब्रह्माद्यपदक्ष
स्तवयाड कुसृतो खलयोनयः अयुज्ञानयस्तेनेवयतस्य भवतो दाक्षिण्यदृष्टेः पदवीं कस्माद्धेतोः प्रणीताः
बहुमानेन विनानवर्तितेदाक्षिण्यदृष्टेः पदवीं कस्मात्त्वद्विषयतां प्रापिताः ७ भक्तप्रियत्वाच्चेत्तर्हि
एवं तवेहितं अहो चित्रं किं तत्सर्वात्मनः समदृशश्च स्वभावो विषमः इति यस्त्वं सर्वात्मत्वे चित्रचरितत्वे हे

एवमिन्द्राय भगवान्प्रत्यानीय त्रिविष्टपं पूरयित्वादितेः कामम् अशासत्सकलं जगत् ४ ल
ब्धप्रसादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिं निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदमब्रवीत् ५ नेमं विरि
ञ्चो लभते प्रसादं न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ये यन्नो ऽसुराणामसि दुर्गपालो विश्वाभिवन्द्यैरभि
वन्दिताङ्घ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरन्दनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणदाश्नुवते विभूतीः क
स्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ७ चित्रं तवेहि
तमहो ऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य सर्वात्मनः समदृशो ऽविषम
स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच वत्स प्रह्लाद भद्रं ते प्रया
हि सुतलालयं मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां सुखमावह ९ नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापा
णिमवस्थितं मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबन्धनः १० ॥

हे अमितास्त्र विन्यायोगमा ।
यातया लीलया विसृष्टानि रचितानि भुवनानि येन तस्य अहो अन्यत्र समेपि रागैः समदृष्टेर्हेतुः
विशारदस्य सर्वज्ञस्य अथवा भक्तप्रियत्वेपि वैषम्यं नास्तीत्याह यतः कल्पतरुस्वभावः स त भक्तिप्रि
योसि न हि कल्पतरुराश्रितानामेव कामान्पूरयन्नपि विषमो भवतीत्यर्थः ८ मद्दर्शनेन यो महा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

51-A

कर्मोजनितः छिद्रस्य यच्छिद्रं समेन तेन स्वनेनात्मनेनतेन तुविज्ञानरयसंधस्य यज्ञमाने विनाकथं संथा
तव्यमिति तत्कथ्यमित्याह यज्ञे दिति त्रस्तह श्रेष्ठास्मागोरहंश्च एवसमेभवेत किं पुनरस्तु छिन्नमित्या
र्थः ११ भवान्यस्य सर्वेणापि भावेन वल्लमात्रेणाश्रुजितः तस्य कर्मस्त जनो वैषम्यं कथं भूतः कर्म
स्पृक्ः अत्रोभगवतोराजन्यज्ञादौ वलिनासह वाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्नादाय कृतां
जलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषं सर्वं सर च नृपतिः प्रणतः लद्दनजातः प्रविवेश महावि
ले १५ अथ्याहोशनसं राजन्हरिर्नारायणोन्तिके आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मवा
दिनां १६ त्वय्यन्नं ततनं शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः यज्ञं कर्म सर्वं वैषम्यं ब्रह्मदृष्टं समं भ
वेत् १७ शुक्रः कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वभावे
न पूजितः १८ मंत्रतस्तंत्रतः छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रमनुसंकीर्त
नं तव १९ तथापि वदतो भूमन्करिष्याम्यनुशासनं एतच्छ्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपाल
नं २० शुकः अभिनंद्य हरेराज्ञामुशना भगवानिति यज्ञच्छिद्रं समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः
सह २१ एवं बलेर्महीं राजन्भिक्षित्वा वामनो हरिः ददौ भ्रात्रे महेन्द्राय त्रिदिवं यत्परैर्हृ
तं २२ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैः कुमारेण भवेन च २
णामीस्वरः प्रवर्तकः यज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमयश्च पुरुषः १५ आत्तोनाचनम्नापम्नान्मत्रतः
स्वरादिभ्रंशतनेत्रतः व्युत्क्रमादिना देशतः कालतश्च अर्हेतः पात्रतः वस्तुतः दक्षिणादिनायच्छि
द्रं न्यूनं तत्सर्वं तव नामकीर्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोतीति १९ हरेराज्ञामभिनंद्य बलेर्यज्ञच्छिद्रं स
मादधत्समाधाय तामाज्ञां संपादितवानिति शेषः २१ देवर्षयश्च पितरश्च भूमिपाश्च मन

52

श्री
भा ग
स्क ८
५२

नवत्सेन्द्रादीनां पतित्वं इन्द्रस्यैव संपन्नं तथापि देवादीनां कल्पं पालनेऽदृढं २२ वामनमुपेन्द्रं कल्पयांचक्रे २३
देवयानेन विमानेन मार्गेण २४ एतच्चरितं सर्वमाख्यातमिति विशेषान्तराण्यन्यान्यपि संतीत्युक्तं ता
नि निःशेषाणि वर्णितानि अपि अन्यपीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुवत्पृथु विक्रमतो विष्णोर्महिम्नः

कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च लोकानां लोकपालानामकरोद्वामनं पतिं २१
वेदानां सर्ववेदानां धर्मस्य यशसः श्रियः मंगलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः २२
उपेन्द्रं कल्पयांचक्रे पतिं सर्वविभूतये तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप २३ ततस्त्विं
द्रः पुरस्कृत्य देवयानेन वामनं लोकपालैर्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः २४ प्राप्य त्रि
भुवनं चेन्द्र उपेन्द्रभुजपालितः श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः २५ ब्रह्मा शर्वः कु
मारश्च भृग्वाद्या मुनयो नृप पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये २६ सुमहत्कर्म
तद्विष्णोर्गायन्तः परमाद्भुतं धिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदितिं च शशंसिरे २७ सर्वमेतन्मया
ख्यातं भवतः कुलनंदन उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनं २८ पारं महिम्न उरुविक्र
मतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह
मंत्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य २९ य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः अवतारानुचरितं शृण्वन्

पारं यो गृणानो भवति स मर्त्यः पार्थिवानि रजांसि परमाणूनपि विममे गणितवान् यथा पार्थिवपरमा
णुगणनमशक्यं तथा विष्णोर्गुणगणनमिति एवमाह कथं किं जायमानो जातो वा उपैति न कोऽपी
ति वदता तेनैव वाहेत्यर्थः तथा च मंत्रः न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमंतमाप

सत्कृतं यथावत्कृतं विदुः ३१ इति अष्टमे त्रयोविंशः २३ चतुर्विंशे प्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिणः लीलोच्य
ते यतः सत्यव्रतनरनाममहार्णवे तदेतन्निदर्शयन्निति स्पष्टयन्निदर्शनात् मत्स्यः शङ्कतिह श्रीशो लीलया
वामनोपि मायया मत्स्यरूपान्तकरणं पृस्यानिरूप्यते ते १ ननु कस्मादकस्मादेव मत्स्यावतारश्रवणे
च्छा श्रीवामनस्य रणयादित्याह तदर्थमिति द्वाभ्यां तद्धैर्मर्षं तमस्सहं वलेरनुग्रहाय जनगुप्सितमपि याचक

क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्ये मानुषे यत्र यत्रानुकीर्त्यनं तत्तेषां सत्कृतं विदुः ३१ इति श्री ८
भागवते अष्टमस्कन्धे त्रयोविंशोध्यायः २३ राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्म
णः अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यविडंबनं १ यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं
तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः २ एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोक
चरितं सर्वलोकसुखावहं ३ सूतः इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः उवाच चरि
तं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं ४ शुकः गोविप्रसुरसाधूनां छन्दसामपि चेश्वरः रक्षामि
च्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ५ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वं भज
ते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः ६ आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः समुद्रोपप्लुता

रूपेण वा निति पृथक्समुद्रे यदर्थं तल्लोकजुगुप्सितं मात्स्यं रूपमधारयत् एतन्नो यथावद्वक्तुमर्हसि १
सीनःस्पर्शः ३ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति जुगुप्सितत्वं परिहरति ५ पिपीलिकादीनां
स्पुच्चावचानि रूपाणि तेषु तिष्ठन्नेव न चरन्नपि स्पर्शोत्रोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात् जनः पुनः
शुद्धसत्वमयं मत्स्याद्यवतारेषूच्चावचत्वं पश्यतीति भावः ६ विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह १
प्रसीदति त्रिभिः ब्राह्मो निद्रायां ब्राह्मः तेन च निमित्तेन जातो नैमित्तिकः समुद्रेणोपप्लुतानि मग्नाः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा. स्कं
८मी
५३

योनिके निःसृतान् ८ शफरीरूपमास्थाय ९ पुर्यो मनोनरे च लीलाप्रकारैर्वाहि तत्र राजऋषिर्विद्या
दिया वस्तु समाप्तिः १० सत्यव्रत श्राद्धदेव इति ख्यातः १२ कृतमालायां नद्यां १३ उदञ्चनोदके मणिक।

कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ८
ज्ञात्वा तद्दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्र राजऋ-
षिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः १० योऽसावस्मि-
न्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः ११ एकदा कृत-
मालायां कुर्वतो जलतर्पणं तस्याञ्जल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोऽञ्ज-
लिगतां सह तोयेन भारत उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः १३ तमाह सातिकरुणं
महाकारुणिकं नृपं यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल १४ कथं विसृजसे
राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं १५ अजानन्रक्षणा-
र्थाय शफर्याः स मनो दधे तस्या दीनतरं वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः १६ कलशाप्सु नि-
धायैनां दयालुर्निन्य आश्रमं सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डलौ १७ अलब्ध्वात्माव-
काशं वा इदमाह महीपतिं नाहं कमण्डलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे १८ कल्पयौकः
सुविपुलं यत्राहं निवसे सुखं १९ स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके १९ तत्र क्षिप्ता मुहू-
र्तेन हस्तत्रयमवर्धत न म एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदञ्चनं २० पृथु देहि पदं मह्यं यत्त्वाहं
शरणं गता तत आदाय सा राज्ञा क्षिप्ता राजन्सरोवरे २१ तदावृत्यात्मना सोऽयं महामीनो

स्थजले १९ रक्षायोगेनोपायेन यथा महाह्रदे ग्राहेभ्यो कजले विनाशप्रपंतेनोपायेन निधेहि

तु२

53-A

मेथितेनतत्रसत्वाशायपविमितेसंते २४ अभिमानशेअमितोमाद्नुवान २० मयोऽस्यःमयद्यात्मा च गा
तिष्ठअप्रिय: २८ हेअग्रविदितात्तपदोपसर्पणोत्सवाभवेत्पृथगात्मनोदेहाद्यभिमानिनोमतामि
तेरेषापचातयासवसत्त्वियात्मनःतवपादोपसर्पणोत्सवानभवेतपद्यस्मात्रोभक्तानामनु
नलाशयेमेमितंतेसमुद्रेप्रातिपठेषु हित्यमाणस्तमाहेदमिदमोमकरादयः २४
अहंत्वनिवल्लवीरमाने दोत्तस्तुमहेसि एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारती २५
तमाहकोभगवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन नैवंवीर्योजलचरोदृष्टोस्माभिःश्रुतोपि
वा २६ योभवान्योजननशतेनअद्भुतोभिमानशेसरः नूनंत्वंभगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोव्य
यः २७ अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसां नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वरः
भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वेलीलावतारास्तेभूतानांभूतिहे
तवः ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतं २९ नतेरविंदाक्षपदोपसर्पणोत्सवाभवे
त्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः ३०
इतिब्रुवाणंनृपतिंजगत्पतिःसत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये विहर्तुकामःप्रलयार्णवे
ब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियःप्रभुः ३१ श्रीभगवानुवाच सप्तमेद्यतनाद्दूर्ध्वमहन्ये
तदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकं ३२ ॥ राम ॥

तेवपुवदीदृशःदर्शितवानक्षिपादोंतरेपृथगात्मनोभेददर्शिनःपुंसःअसतांपरिच्छिन्नानांपादो
पसर्पणायथास्मत्सर्पणः ३१ एकांतजनोभक्तःप्रियायस्य ३२ अप्ययांभोधोप्रलयार्णवेभ

54

श्री
भाग
वती
५८

संवर्तेंभसिप्रलयपयोदके त्वामुपस्थास्यति प्राप्स्यति ३३ ओषधीरादायेतिशेषः ३४ ऋषीणामेवालो

त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्तेंभसिवैतदा उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमये
रिता ३३ त्वंतावदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्वोप
बृंहितः ३४ आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः एकार्णवेनिरालोकेऋषीणा
मेववर्चसा ३५ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणबलीयसा उपस्थितस्यमेशृंगेनि
बध्नीहिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिःसाकंसहनावमुदन्वति विकर्षन्विचरिष्या
मियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितं वेत्स्यस्यनु
गृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ इत्थमादिश्यराजानंहरिरंतरधीयत सोन्ववैक्षततं
कालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिःप्रागुदङ्मुखः
निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्म
हीं वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनावमाग
तां तामारुरोहविप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वके
शवं सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्यति ४३ सोनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासी
न्महार्णवे एकशृंगधरोमत्स्योहैमोनियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तो

हरिणापुरा वरत्रेणाहिनातुष्टःतुष्टावमधुसूदनं ४५

देवेनस्थापि ४० वरत्रेणप्रेरकेण ४५ ॥

केनविचरिष्यामि ३७ महाहिनावासुकिना ३६ मेममपाश्चनुगृहीतंप्रसादीकृतंहृदिस्थपो

सागरेनागरिवैतन्नरिष्यति वसागरे सत्यव्रतो गुरुत्वेन तत्र व हरिमहर्षिभिः अत्रेदं चिन्त्यं किमयं महाप्रल-
यो दैनन्दिनो वेति न तावद्ब्राह्मो लयः इति यो सावस्मिन्महाकल्प इति चोक्तमेनाप्रलयश्रुति प्राहनेति
क्रमः महाप्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मीनिशेत्याद्युक्तिविरोधात् अतोदैन-
दिन इति पुनक्तेन तेनदपि संगच्छते सावर्ने केरत्ना ब्रह्मादिभिर्विना कस्मादेव सप्तमे हनि त्रैलोक्यांत
मस्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः यच्चोक्तं प्रथमस्कंधे रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषान्तरसंप्लवे नाव्यारो
प्य महीमय्यामपाद्वैवस्वतं मनुमिति तदपि तदा उद्धृत्य नहि प्रलयद्वये पि महीमय्यां नाव्यारोहः
संभवति न चात्र पमन्वन्तरे प्रलयो स्ति तथा च सति सप्तमो मन्वन्तरे वैवस्वतस्यापि तद्धृदं स्यात् तेनाव

राजोवाच अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः
यदृच्छयेहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ४६ ॥

शेषधीः सर्वा इत्यादिनिर्देशोपि न संगच्छते न हि तदा औषध्यादीनां सत्वानां वा वशेषः संभवति त-
स्मादन्यथा वर्णितेनैवापवादत्रः कोपि प्रलयः किन्तु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशाय श्रीविष्णुर्भगवान्
तथा प्रथमकस्मात्प्रलयं दर्शयामास यथा यस्मिन्नेव वैवस्वतमन्वन्तरे मार्कण्डेयाय प्रदर्शितवान्
तद्रूपत्वेपि च महाकल्पस्मिन्निति विशेषणं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समरक्षा
मेति तस्य व तन्याद्दर्शनमुक्तमिति स्यादिक प्रलत्ने तत्रैव व्याख्यास्यामः तत्र ताना योनिषु संसरतं
तस्य भगवत्स्वरूपे च नित्या प्रितिदृष्ट्वा तमेव प्रार्थयते अनादीति अनाद्यविद्यातया उपहता आहता
आत्मसंविद्येषां ते अत एवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैरातुराः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहेणोप
सृता आश्रिताः संतो यं प्राप्नुयुः स भवानेव साक्षान्नो गुरुः सन्ग्रन्थिभिदस्त्विति शेषान्वयः ४६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न त्वैराग्यं विना ज्ञानतो मुक्तिः तर्हि तस्य तन्मेवैकफलं नान्येषामादिशेत्यापायेना अनैधायं नवः प्र
मुक्तं यथा भवति न तथा कर्मसमीहते नोम विच्छिन्नो न ह्रदयप्रग्रंथिमभियाति पुनः स एव परमो गु
रुः ४० न तु यज्ञदानादिभिः सत्वशुद्धिं विना कथं ग्रंथिभेदः स्यात्तत्राह यस्यैव पदपद्ममाला
त्मनो मनसो मलं न मोविज्ञयास्य हीनमलः तेनैव तांचलरूपं भजते तमईशानः गुरुरभ्येत्य य
तः स एव गुरुरग्रेष्विपि गुरुः मलहानेर्हेशानः हृद्गोदनेर जनत यदंगोदीन ददस्य हृदं त्वयदेव यो
पन्न ह्रञत ते हि रात्यमभवदिति श्रुते तद्युथाग्रे संपर्कान्मलेनेहानि सर्वांगं भजते नन्त वाल
नादिभिः तथा न यज्ञादिभिर्मलत्यागः किंतु तन्मेव पदवेतषां नसर्वागनमेवतिभावः ४१ पुरा
जनो वृथोपायनिज्ञकमेवेप्यनः स विच्छयाकर्मसमीहते नरावं यत्तेवयातानविधुतिग्रन्थ
न्मनिग्रंथिमभियात्यदूरूपमतो गुरुः ४७ यत्सेवया ग्रे विरहद्गोदने पुमान् विजह्यात्मलमा
त्मनस्तमः भजेतवर्णानिज्ञमेव सोम्यपो भूयान्मईशाः परमो गुरोर्गुरुः ४८ न यत्प्रसा
दायुतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयं कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसः तमीश्वरं त्वा
शरणं प्रपद्ये ४९ अवक्तारं पस्य यथाग्रेः ज्ञान तत्त्वात्जनस्याविदुषोंध्योगुरुः त्वम
र्केरकमवेर्षांसमीक्षणात् हतो गुरुर्नः सगतिञ्जमस्मतो ५० जनोत्तनस्यादिशते समी
मेष्टरत्नं परमगुरुं त्वं चयत्राह यत्प्रसादस्यायुतभागः तस्य लेशमात्रमपि अन्ये देवादयः सर्वे स
मेता अपि स्वयं तत्विशेषतः सतः कर्तुं न प्रभवंति ४९ तदेवं दृष्टांतेन स्पष्टयन्नाह अचक्षुरिति यथा
विदुषो पिजनस्यावुधोविद्वान्सहस्त्रथ्यवाकेशवस्मत एवक्तानेयस्यसः अर्केहकेयनः सर्वे
षां तवेंद्रियाणाममीक्षणः प्रकाशकः स एव सगतिर्वा बुभिच्छु ईक्षितोस्माभिर्महतो नासि ५०
किंच प्राक्षतो गुरुर्नार्थहेतरेवत्याह जनस्यादिशति उपदिशति अमसती मतिमर्थकामादिभि

56

श्री
भा ८
ग्रं टी
५६

तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदय्यान् अहंकारादीन् स्वमोः
कः स्वरूपं विवृणु प्रकाशय ५३ नृपतिमिति पुराणसंहितां मत्स्यपुराणमशेषतः अब्रवीदित्यन्वय
गः ५९ योयं हरेरवतारः तं यः प्रकीर्तयेत् ६० अतीतेति श्वो यः प्रलयः तस्यापाये अवसाने सत्य

तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्
हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ५३ शुकः इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः मत्स्यरू
पी महांभोधौ विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं स
त्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्त्वमसंशयं
नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ५६ अतीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे हत्वा
सुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ स तु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोः
प्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ५८ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गि
णः संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ५९ अवतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं
नरः संकल्पास्तस्य सिध्यंति स याति परमां गतिं ६० प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखे
भ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमह
मखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोऽस्मि ६१ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे आदिमत्स्याव
नो।

२४ [illegible]

व्रतानां सत्यव्रतस्य कृपाणां च छिन्ने लोकं हंतीति वत्सलिंगसमवायाद्धेत्वचनेन जिह्ममीनं मा।
यामीनं ६१ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॥ शुभमस्तु ॥ राम ॥

राम
५६

[illegible] पत्रे ५६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative